

Het Stadsfries : een bijdrage tot de geschiedenis en de grammatica van het dialect van Leeuwarden

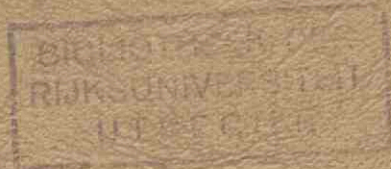
<https://hdl.handle.net/1874/323107>

Agm. 192. 1937

HET STADSFRIES

EEN BIJDRAGE TOT DE GESCHIEDENIS
EN DE GRAMMATICA VAN HET DIALECT
VAN LEEUWARDEN

K. FOKKEMA

HET STADSFRIES

DEEL I. DE STADSFRIES
DEEL II. DE STADSFRIES
DEEL III. DE STADSFRIES

DEEL I. DE STADSFRIES
DEEL II. DE STADSFRIES
DEEL III. DE STADSFRIES
DEEL IV. DE STADSFRIES
DEEL V. DE STADSFRIES
DEEL VI. DE STADSFRIES
DEEL VII. DE STADSFRIES
DEEL VIII. DE STADSFRIES
DEEL IX. DE STADSFRIES
DEEL X. DE STADSFRIES

HET STADSFRIES

DEEL I. DE STADSFRIES

DEEL II. DE STADSFRIES

DEEL III. DE STADSFRIES

DEEL IV. DE STADSFRIES

DEEL V. DE STADSFRIES

DEEL VI. DE STADSFRIES

DEEL VII. DE STADSFRIES

DEEL VIII. DE STADSFRIES

DEEL IX. DE STADSFRIES

DEEL X. DE STADSFRIES

Diss Utrecht 1937

HET STADSFRIES

EEN BIJDRAGE TOT DE GESCHIEDENIS
EN DE GRAMMATICA VAN HET DIALECT
VAN LEEUWARDEN

ACADEMISCH PROEFSCHRIFT TER VER-
KRIJGING VAN DE GRAAD VAN DOCTOR
IN DE LETTEREN EN WIJSBEGEERTE AAN
DE RIJKSUNIVERSITEIT TE UTRECHT, OP
GEZAG VAN DEN RECTOR MAGNIFICUS
DR. W. E. RINGER, HOOGLERAAR IN DE
FACULTEIT DER GENEESKUNDE, VOLGENS
BESLUIT VAN DE SENAAAT DER UNIVERSI-
TEIT, IN HET OPENBAAR TE VERDEDIGEN,
OP VRIJDAG 19 MAART 1937, DES NAMIDDAGS
TE 3 UUR

DOOR

KLAAS FOKKEMA

GEBOREN TE LEEUWARDEN.

VAN GORCUM & COMP. N.V.
ASSEN

OAN MYN HEIT EN MEM.
OAN MYN FROU.

By it rékommen fen dit wirk, hwer 't myn akademyske stúdzje mei ofsletten wirdt, tankje ik allegearre dy 't ta myn wittenskiplike foarming meiwirke ha.

Dy tank jildt allerearst de heechleararen VAN HAMEL, KERNKAMP, OPPERMAN en DE VOOYS. Jimmer scil yn myn ûnthâld bliuwe de golle en romhertige wize hwerop hja my holpen ha by myn stúdzje, dy 't ik net op de gewoane manear folbringe koe.

In bysûnder wird fen tank komt myn heechachte promotor ta, professor Dr. C. G. N. DE VOOYS, fen hwaens ûnderwiis ik al for 't ik „studint” wie, profitearre ha. Syn kritysk each en syn waerm mei-fiellend hert scil in foarbyld for my bliuwe.

Ik tankje Jo, professor, for alles hwet Jo for my west ha, for Jins oantrúnjende wirden, dy 't jimmer ta wittenskiplik wirk oanfiteren, for Jins altiten klear stean for my. Do 't ik Jo it útstel die om it stedsfrysk as ûnderwirp fen myn dissertaesje to nimmen, hie dat foartdalik Jins goedkarring, en do 't ik Jo forsocht dit proefskrift yn myn memmetael skriuwe to mejen, hiene Jo der gjin biswier tsjin. Det dit net bard is, leit oan omstânnichheden bûten ús. Myn tank for Jins tasizzing.

De heechleararen, ek professor Dr. P. GEYL, dy 't myn stellingen bioardielden, siz ik tank for hjar goedkarring.

Professor GOSSES en Lector SIPMA tankje ik for de goede rie, dy 't ik fen beiden krige ha by 't bistudearjen fen myn ûnderwirp.

Det ik yn Amsterdam Jins ûnderwiis yn it âld-frysk noch folgje koe, Professor GOSSES, is oan de biwerking fen dit proefskrift to goede kommen.

Dr. WUMKES, it ûnderwirp det ik bihânnele ha, hie as Fries jimmer Jins bilangstelling. Ik tankje Jo derfoar, en ek for de help dy 't ik krige fen de Provinciale Bibleteek fen Fryslân, dy 't my tastie somlike wirken sa lang to brûken.

By myn ûndersikingen op it Ljouwerter archyf stie de archivaris fen de sted Mr. A. VAN DER MINNE jimmer klear my to helpen; itselde die op it Ryks-archyf Dr. A. L. HEERMA DE VOSS; troch syn foarspraek krige ik tagong ta de archiven fen it St. Anthony-Gasthûs. Dizze hearen en it bistjûr fen it Gasthûs myn tank.

Ik wol hjir ek bitankje al dy minsken mei hwa 't ik faken ûren lang praten ha oer hjar stedstael.

Him dy 't my de krêft ta dit wirk joech, bring ik mei earbiedenisse tank.

INHOUD.

	Bladz.
INLEIDING	1—3
DE OORZAKEN VAN HET TERUGDRINGEN VAN HET FRIES IN LEEUWARDEN	4—74
Friesland en de Vreemdeling	4—15
<i>a.</i> De politieke toestand van 1400—1550	4—12
<i>b.</i> De handelsbetrekkingen	12—15
De bevolking van Leeuwarden	16—20
Het Schriftelijk taalgebruik	20—53
<i>a.</i> Het taalgebruik van de geestelijkheid	21—31
<i>b.</i> De taal van de hoofdelingen en van de burgerij	31—36
<i>c.</i> De taal van de stadsregering	36—41
<i>d.</i> Twee secretarissen van Leeuwarden	41—46
<i>e.</i> De drie standen	46—49
<i>f.</i> Het onderwijs	49—50
<i>g.</i> De boekdrukkunst	50—51
<i>h.</i> De regeringsinvloed	51—53
Het Nederlands in de oorkonden	53—60
Oostelijke taal in Friesland	60—64
De gesproken taal	64—74
KLANKLEER I. Overzicht van de tegen- woordige toestand	75—80
De articulatiebasis	75—76
De klanken	76—80
KLANKLEER II. Historische beschouwing.	80—146
De vocalen	80—131
De korte klinkers	80—101
De wgerm. <i>a</i>	80—86
De wgerm. <i>e</i> en de <i>a</i> -umlaut	86—90
De wgerm. <i>i</i>	90—93
De wgerm. <i>o</i> en <i>u</i>	93—101

De lange klinkers	101—118
De wgerm. <i>â</i> of <i>ae</i>	101—106
De z.g. <i>e</i> ²	106
De wgerm. <i>î</i>	106—111
De diftongering	108—111
De wgerm. <i>ô</i>	111—116
De wgerm. <i>û</i>	116—118
De wgerm. tweeklanken	119—128
De wgerm. <i>ai</i>	119—125
De wgerm. <i>au</i>	125—126
De wgerm. <i>auw</i>	126
De wgerm. <i>eo</i>	126—127
De wgerm. <i>iu</i>	127
De wgerm. <i>euu</i>	127
De z.g. <i>ui</i> ²	127—128
De vocalen in lettergrepen met zwakke klemtoon .	128—131
Samenstellingen	128
Afleidingen	128—131
De zwakbetoonde vocaal	131
De consonanten	132—146
De z.g. halfvocalen	132—133
De liquidae	133—134
De nasales	134—136
De tenues	136—140
De mediae	140—142
De spiranten	142—146
VORMLEER	147—181
Het substantief	147—152
Het geslacht	147—148
De verbuiging	148—149
Het meervoud	149—151
De deminutiva	151—152
Het adjectief	152—153
De pronomina	154—159
Het persoonlijk voornaamwoord	154—157
Het bezittelijk voornaamwoord	157—158
Het aanwijzend voornaamwoord	158
Het vragend voornaamwoord	158

	Bladz.
Het betrekkelijk voornaamwoord	159
Het onbepaald voornaamwoord	159
Het artikel	160—161
Het numerale	161—162
Het adverbium	163
De prepositie	163
Het verbum	163—181
De uitgangen	163—166
De hoofdvormen	166—175
I. De sterke verba	166—173
<i>a.</i> De ablautende verba	166—169
<i>b.</i> De „reduplicerende” verba	169—173
II. De zwakke verba	173—175
De onregelmatige verba	175—181
<i>a.</i> Verba praeterito-praes.	175—179
<i>b.</i> Enkele onregelmatige verba	179—181
SAMENVATTING	182—186

LIJST VAN DE WERKEN DIE AFGEKORT GECITEERD ZIJN.

- BLOK = P. J. BLOK, *Geschiedenis van het Nederlandsche Volk*³ 4 dln. Leiden 1923—'26.
- BODDERS = G. A. WUMKES, *Bodders yn de Fryske Striid*. Boalsert 1926.
- BOGERMAN = T. J. DE BOER, *Reyner Bogerman's Friesche Rijmspreuken* (*De Vrije Fries* 19, bl. 207—279).
- Charterb. = G. F. BARON THOE SCHWARTZENBERG EN HOHENLANSBERG, *Groot Placaat en Charterboek van Vriesland* 5 dln. Leeuwarden. Dl. 1 1768.
- Dialecticon = JOHAN WINKLER, *Algemeen Nederduitsch en Friesch Dialecticon* 2 dln. 's Gravenhage 1874.
- E. = W. EEKHOFF, *Oorkonden der geschiedenis van het Sint Anthony-gasthuis te Leeuwarden uit de 15e en 16e eeuw* 2 dln. Niet in de handel. 1876.
- E. Gesch.beschr. = W. EEKHOFF, *Geschiedkundige beschrijving van Leeuwarden*. Leeuwarden 1846.
- EYKMAN, Grouw = L. P. H. EYKMAN, *Description phonétique des sons de la langue frisonne parlée à Grouw*, Haarlem 1907.
- F. W. = *Franck's Etymologisch Woordenboek der Nederlandsche Taal*, tweede druk herzien door N. VAN WIJK. 's Gravenhage 1912.
- FRANCK = J. FRANCK, *Mittelniederländische Grammatik*², Leipzig 1910.
- Fri. Dg. = J. J. HOF, *Friesche Dialectgeographie*. 's-Gravenhage 1933.
- Fri. Wbk. = *Friesch Woordenboek* door WALING DIJKSTRA. Leeuwarden 1900.
- GALLÉE = *Woordenboek van het Geldersch-Overijselsch dialect* door J. H. GALLÉE, 's-Gravenhage 1895.
- GOSSES = G. GOSSES, *De Friesche oorkonden uit het archief van het St. Anthony-gasthuis te Leeuwarden I. Een bijdrage tot de kennis der historische grammatika van het westfriesch*. Bolsward 1928.
- Gramm. = W. L. VAN HELTEN, *Altostfriesische Grammatik*. Leeuwarden 1890.
- Grdr.² = THEODOR SIEBS, *Geschichte der Friesischen Sprache in Hermann Paul's Grundriss der Germanischen Philologie I*, Zweite Auflage. Strassburg 1901.

- G(YSBERT) J(APICX) = Gysbert Japicx Wirken bisoarge fen J. H. BROUWER, J. HAANTJES en P. SIPMA. Boalsert 1936.
- HILARIDES = J. HILARIDES, Naamspooringen van het platte Friesch zijnde de oude Friesche lantstaale in de oorsprongen opgezocht. Handschrift van de Leeuwarder Stadsbibliotheek.
- Ho. Di. = K. H. HEEROMA, Hollandse Dialektstudies. Groningen 1935.
- HOLTHAUSEN = F. HOLTHAUSEN, Altfriesisches Wörterbuch. Heidelberg 1925.
- JACOBS Wvl. = JOZEF JACOBS, Het Westvlaamsch. Groningen 1927.
- JELTEMA = A. JELTEMA, Het vermaak der Slagtery⁴. 1823.
- KALFF = G. KALFF, Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde 7 dln. Groningen 1906—'12.
- KALMA = D. KALMA, Skiednis fen Fryslân, Dokkum 1935.
- KARSTEN = G. KARSTEN, Het dialect van Drechterland I. Purmerend 1931.
- KLOEKE = G. G. KLOEKE, De Hollandsche Expansie in de zestiende en zeventiende eeuw en haar weerspiegeling in de hedendaagsche Nederlandsche dialecten. 's-Gravenhage 1927.
- Kl. = P. KLOOSTERMAN, Het vocalisme der beklemtoonde lettergrepen van den Metslawierschen tongval. Groningen 1907.
- KLUGE = FRIEDRICH KLUGE, Etymologisch Wörterbuch der deutschen Sprache 8. Auflage. Strassburg 1915.
- L. S. = Het Leeuwarder Stadrecht in A. TELTING, De Friesche Stadrechten, bl. 216—275. 's-Gravenhage 1883.
- LASCH = A. LASCH, Mittelniederdeutsche Grammatik. Halle 1914.
- LÖFSTEDT = ERNST LÖFSTEDT, Die nordfriesische Mundart des Dorfes Ockholm und der Halligen 2 dln. Lund 1928, '31.
- LOOPSTRA = J. J. LOOPSTRA, De assiblatie in de oudfriesche oorkonden. Haarlem 1935.
- VAN DER MEER = M. J. VAN DER MEER, Historische Grammatik der Niederländischen Sprache. Heidelberg 1927.
- MEILINK = P. A. MEILINK, De Nederlandsche Hanzesteden tot het laatste kwartaal der XIVe eeuw. 's-Gravenhage 1912.
- NAUTA = G. A. NAUTA, Oudfriesche Woordenlijst. Haarlem 1926. Ned. Wbk. = Nederlandsch Woordenboek.
- NYESSEN = D. J. H. NYESSEN, The Passing of the Frisians. 's Gravenhage 1927.
- Phon. & Gr. = P. SIPMA, Phonology & Grammar of modern West-Frisian. Oxford 1913.
- RIJPMA = E. RIJPMA, De ontwikkelingsgang van Kampen tot omstreeks 1600. Groningen 1924.

- S. en H. = O. H. SYTSTRA en J. J. HOF, Nieuwe Friesche Spraakkunst. Leeuwarden 1925.
- Sch. = F. G. SCHURINGA, Het dialect van de Veenkoloniën in verband met de overige tongvallen in de provincie Groningen. Groningen 1924.
- SCHÖNFELD³ = M. SCHÖNFELD, Historiese Grammatika van het Nederlands³. Zutphen 1932.
- VAN SCHOTHORST = W. VAN SCHOTHORST, Het Dialect der Noord-West-Veluwe. Utrecht 1904.
- Si. I, II = P. SIPMA, Oudfriesche Oorkonden 2 dln. 's-Gravenhage 1927, '33.
- SIEVERS = EDUARD SIEVERS, Angelsächsische Grammatik³. Halle 1921.
- SINGELS = J. C. SINGELS, Inventaris van het oud-archief der stad Leeuwarden. Leeuwarden 1893.
- STELLER = WALTHER STELLER, Abriss der Altfriesischen Grammatik. Halle (Saale) 1928.
- S(upplement) F. W. = Supplement van F. W. door C. B. VAN HAERINGEN. 's-Gravenhage 1936.
- N.T. = Nieuwe Taalgids. Groningen.
- TELTING I. = A. TELTING, Het oud-Friesche Stadrecht. 's-Gravenhage 1882.
- TELTING II = A. TELTING, De Friesche stadrechten. 's-Gravenhage 1883.
- THEISSEN = J. S. THEISSEN, Centraal gezag en Friesche Vrijheid. Groningen 1907.
- Ts. = Tijdschrift voor Nederlandsche Taal- en Letterkunde. Leiden.
- DE VOOYS Gesch.² = C. G. N. DE VOOYS, Geschiedenis van de Nederlandse Taal. Groningen 1936.
- VAN DE WATER = A. VAN DE WATER, De Volkstaal in het Oosten van de Bommelerwaard. Utrecht 1904.
- VAN WEEL = M. A. VAN WEEL, Het dialect van West-Voorne. Leiden 1904.

ENKELE AFKORTINGEN.

Ba. (Am.) = Ballum op Ameland.

Bi. = Het Bildt in Friesland.

Bo. = Bolsward.

Do. = Dokkum.

Fra. = Franeker.

Ha. = Harlingen.

Lw. = Leeuwarden, Leeuwarder of het Leeuwarders.

Sn. = Sneek.

St. = Staveren.

nwfri. = Nieuwwestfries d.i. de taal van het westerlauwers Friesland.

De overige afkortingen zijn de gewone.

KLANKSCHRIFT.

Als klankschrift heb ik hoofdzakelijk gebruikt het systeem van ZWAARDEMAKER en EYKMAN, Leerboek der Phonetiek. Haarlem 1928. Het nasaleringslangetje is echter door een ⁿ boven aan de klinker vervangen; in de tekst, dus niet in het medeklinkerprisma, is de |g| de stemhebbende velare explosief, de |g| is de zachte velare spirant, de |t̥| is de klank van ned. katje. De |w| is de klank van ned. waar; dit teken is ook gebruikt in de stijgende friese diftong |wa|, waar de |w| bilabiaal is.

INLEIDING.

Het stadsbeeld van Leeuwarden wordt beheerst door de bekende toren „De Oldehove”. Van friese baksteen opgetrokken rijst deze kolossus stug en stoer uit de grond omhoog, maar geen spits bekroont het werk. Half voltooid staat hij daar, alleen een steenromp. Een verzakking, reeds tijdens de bouw begonnen, heeft de voltooiing verhinderd. De schuld hiervan draagt de vreemde bouwmeester, die de fundamenten maakte op een wijze, die niet geschikt was voor de friese bodem ¹⁾. Zo is deze toren het beeld van de friese beschaving in Leeuwarden, die niet volgroeid is door de inmenging van de vreemdeling en door de geringe weerstand, die daartegen door de Friezen is geboden.

Tot deze pijnlijke conclusie voerde mij de bestudering van het onderwerp dat ik me tot taak had gesteld. Te pijnlijker is dit resultaat, als men bedenkt dat de verdrijving van het Fries uit Leeuwarden niet op zich zelf staat, maar een deel uitmaakt van een proces dat in de Middeleeuwen zo vroeg begint, dat de aanvang er van zich aan onze blikken onttrekt. Uit Noord-Holland, misschien ook uit Zuid-Holland, uit de Ommelanden en uit Oost-Friesland is het Fries door het Frankisch en Saksisch in de loop der tijden verdreven. Midden-Friesland wist lang de vijand te keren, tot hij in de vijftiende en zestiende eeuw ook deze burcht binnendrong en zich op de voornaamste plaatsen nestelde. Het doet de Fries, die zijn land en taal lief heeft, leed dit te moeten constateren. Toch meende ik, dat in het belang van de friese taalwetenschap een bestudering van deze aangetaste plekken niet achterwege mocht blijven om ons inzicht in de aard van het verschijnsel te verhelderen.

Is zo dit vraagstuk vooral van belang voor de friese taalstudie, toch heeft het ook zijn waarde voor de nederlandse, want in deze taalstrijd is de nederlandse taal de aanvaller, die grote successen heeft behaald: de verdringing van het Fries uit de steden is een nederlandse expansie op fries gebied. G. G. KLOEKE heeft in zijn bekende werk *De Hollandsche Expansie* hier de aandacht al op gevestigd en de in dit boek uitgesproken wens, dat het stadsfries eens nader onderzocht

---

¹⁾ W. C. A. HOFKAMP, De toren „De Oldehove” te Leeuwarden en zijn geschiedenis. Leeuwarden 1911.

zou worden, versterkte mijn reeds lang gekoesterd voornemen een studie over het Leeuwarders te schrijven. Dat mijn werk gebleven is onder het ideaal dat ik er mij van gevormd had, daar kan niemand meer van overtuigd zijn als ik zelf. Behalve aan persoonlijke tekortkomingen, ligt dit ook aan mijn bronnen, die niet rijk genoeg vloeiden en, aan de beperking die ik mij moest opleggen.

Het doel van dit werk is dus de oorzaken en het verloop na te gaan van de verdringing van het Fries uit de stad Leeuwarden, het ontstane dialect nader te beschouwen en de herkomst er van, zo mogelijk, te bepalen. Bij de beschouwing van het dialect heb ik mij beperkt tot de klank- en vormleer; de woordvoorraad en de syntaxis, die nog heel veel Fries bewaard hebben, heb ik laten rusten, omdat de woorden in geografisch verband met het Nederlands en het Nederduits moeten gezien worden, waar beter een aparte studie aan gewijd kan worden, waarvoor de enquêtes van de Dialectencommissie overvloedig materiaal zullen opleveren. Voor de syntaxis geldt enigszins hetzelfde; hier komt nog de moeilijkheid bij dat een oud-friese zinsleer niet bestaat, zodat een solied uitgangspunt nog ontbreekt. Te eer liet ik deze onderdelen onbesproken, omdat ik vernam dat een ander lust gevoelde dit werk aan te pakken, zodat waarschijnlijk na enige jaren een studie hierover het licht zal zien.

Als grondslag voor de kennis van het Fries van Leeuwarden omstreeks 1500 heb ik gebruikt G. GOSSES: *De Friesche Oorkonden uit het archief van het St. Anthony-Gasthuis te Leeuwarden I*, waarin de schrijver juist van het Fries dat verdrongen werd, een klankleer geeft van de korte klinkers; daarnaast bouwde ik op de werken van VAN HELTEN en SIEBS. Uit de oorkonden van dezelfde stichting die GOSSES gebruikte voor zijn bijdrage tot de friese grammatica, maar nu uit de niet-friese, die ver in de meerderheid zijn, trachtte ik een idee te krijgen van de taalvermenging, die omstreeks 1500 een aanvang nam. Dit lukte maar zeer ten dele, daar mij spoedig bleek, dat deze oorkonden niet de schriftelijke weergave zijn van de taal die later het stadsfries zal heten, omdat ze te zeer onder de invloed van in andere streken geschreven taal staan. Een rechte lijn van het Fries uit de door GOSSES bestudeerde teksten naar het tegenwoordige stadsfries over de taal van de oorkonden viel dan ook niet te trekken. Wel bevatten deze stukken vormen die stadsfries geweest zijn, maar de zo zeer gewenste mengtaal, die stap voor stap de verdringing van het Fries en het ontstaan van het Leeuwarders laat zien, ontbreekt vrijwel. Dit geldt ook van de andere tekst, die ik naast de bovengenoemde gebruikte, het Leeuwarder stadrecht van 1537.

Toen het mij bleek dat ik uit de oorkonden het oudere stadsfries niet kon bereiken, ben ik van de tegenwoordige toestand uitgegaan. Mijn kennis van het Leeuwarders heb ik gecontroleerd door onderzaging van oude geboren Leeuwarders. Zo verkreeg ik de taal van ±1870, die ook WINKLER in zijn *Dialecticon* weergeeft. Enkele mededelingen van deze grondlegger der Nederlandse dialectstudie in genoemd werk en in enkele andere studies van zijn hand, verschaften nog weer ouder materiaal. Van betekenis was voor mij ook het werkje van A. JELTEMA: *Het vermaak der Slagterij*, geschreven in 1768, dat een bewerking in het Leeuwarders is van VAN EFFEN's *Thijsbuurs Os*.

De taal van Leeuwarden vergeleek ik met die van Dokkum, Franeker Harlingen, Staveren, Bolsward, Sneek, Ballum (Ameland) en van Het Bildt; op Heerenveen en Kollum na, de andere ontfrieste plaatsen in Friesland. Het dialect van de steden komt in vele opzichten met dat van Leeuwarden overeen, alleen is niet overal het Nederlands zo sterk doorgedrongen. In het kleine Stavoren was heel moeilijk iemand te vinden, die het stadsfries sprak: de taal was er of Nederlands, of Fries. Hetzelfde geldt van Heerenveen. De taal op Ameland en op Het Bildt wijkt in sommige opzichten nogal van het stadsfries af.

Het zo gevonden materiaal is gerangschikt op de klassieke wijze van de historische grammatica, waarbij ik ben uitgegaan van de westgermaanse taaltoestand. Er wordt dus vermeld hoe de westgermaanse klanken zich thans in Leeuwarden vertonen. Ik ben er mij volkomen bewust van, dat er hier geen sprake is van een rechtstreekse ontwikkeling, maar het leek mij de minst omslachtige weg om de gegevens te ordenen. Ik heb verder voortdurend besproken hoe deze klanken zich in het oud- en nieuwfries hebben ontwikkeld.

De klank- en vormleer wordt vooraf gegaan door een beschrijving van de politieke, economische en sociale omstandigheden, die van invloed geweest zijn op het ontstaan van het stadsdialect. Dat ik daarbij van studies van anderen dankbaar gebruik heb gemaakt, zal blijken.

DE OORZAKEN VAN HET TERUGDRINGEN VAN HET FRIES IN LEEUWARDEN.

FRIESLAND EN DE VREEMDELING.

a. De politieke toestand van 1400—1550.

De staatkundige toestand van Friesland ten westen van de Lauwers levert in de vijftiende eeuw geen aantrekkelijk schouwspel op. We zien een land zonder centraal gezag, waar de „delen”, de gouwen, die bestuur en rechtspraak moeten uitoefenen, met elkaar over hoop liggen, een land verscheurd door de twisten van de Schieringers en Vetkopers, bedreigd door buitenlandse vijanden, die begerig zijn dit „Niemandslan-land”, dat echter aan een volk behoort dat zijn vrijheid duur wil verkopen, te bezetten.

Sedert het eerste kwart van de dertiende eeuw ontbreekt het grafelijk gezag in Friesland en gelden de Friezen als vrij: „omni jugo servitutis exuti” ¹⁾. Het bestuur en de rechtspraak behoren, zonder oppertoezicht, aan de grietman van het deel en aan de rechters van de onderafdelingen, waarbij de regeringsrechten aan een kleine kring zijn gekomen, die het noodzakelijk gezag en de macht om zijn wil op te leggen mist. Het tijdelijk karakter van de functies maakt de invloed van de gezagsdragers nog geringer, zodat een goede justitie niet uitgeoefend kan worden, waardoor de eigenrechting, of wat de belanghebbende partij er voor houdt, hand over hand toeneemt. Hoe langer deze toestand duurt hoe verwarder ze wordt, en hoe moeilijker het aan de goedwillende elementen valt de noodzakelijke veiligheid en rechtsbediening te krijgen. We zullen zien dat vooral in het laatst der vijftiende eeuw telkens pogingen aangewend worden om gezamenlijk een eind aan de anarchie te maken, maar deze „verbonden” missen de machtsmiddelen om de niet-willenden te dwingen, waardoor ze weer uiteenspatten.

Daarbij komen de beruchte twisten tussen de Schieringers en Vetkopers, oorspronkelijk waarschijnlijk ruzies tussen de schiere monniken, de Cisterciënsers, en de Premonstratensers, die zich meer op de vet-

¹⁾ I. H. GOSSES, *Fryske Skiednis*. Boalsert 1932, bl. 10.

weiding zouden toegelegd hebben ¹⁾, twisten die later aan de hoofdelingen, een soort hereboeren met een kleine militaire macht ²⁾, gelegenheid geven hun veten uit te vechten en hun werkelijke of vermeende rechten zelf te handhaven, of bewust onrecht te doen om eigen bezit uit te breiden. Deze onderlinge oorlogen worden steeds heftiger, zodat de haat tegen de tegenpartij dikwijls sterker is dan die tegen de buitenlandse vijand. Gold aanvankelijk de regel, dat, zodra er gevaar van buiten dreigde, de inlandse geschillen voor een tijd vergeten werden, in de vijftiende eeuw gebeurt het meer dan eens dat een der partijen òf zich aansluit bij de vijand òf buitenlandse hulp zoekt en de vijand in het land haalt.

Die vijand is allereerst de hollandsche graaf, die niet tevreden met West-Friesland, ook Midden-Friesland zoekt te verwerven. De pogingen daartoe zijn steeds mislukt: de hollandsche macht was te gering om een langdurige en geografisch moeilijke expeditie vol te houden en tot een goed einde te voeren. Pas wanneer de hollandsche graven met de bourgondische en oostenrijkse macht versterkt zijn, worden ze gevaarlijk.

Een tweede, en in de vijftiende eeuw gevaarlijker vijand, ook al omdat hij dichterbij ligt, is de stad Groningen, die steeds er op uit is om de economische positie die het in de Ommelanden heeft verworven, uit te breiden over Oostergo en Westergo, en daar sterke, economische invloed zonder regeermacht in de Middeleeuwen niet denkbaar is, ook dit laatste zoekt te verwerven.

De derde die in Friesland vaste voet tracht te krijgen, is de duitse keizer: de naam vijand klinkt te hard voor hem die zijn oude, maar lang verwaarloosde en vergeten rechten zoekt te herwinnen. Met hem kunnen de Friezen 't nog wel eens worden; hij lijkt ook de minst gevaarlijke. Gevaarlijk wordt hij pas als de rechten van de hollandsche graaf en de keizersmacht in één hand komen, dan is het met de zelfstandige positie van Friesland gedaan.

In 't begin van de vijftiende eeuw zijn de tochten van Albrecht van Beieren en zijn zoon Willem van Oostervant ³⁾ vrijwel al mislukt. Wel worden in 1400 de Friezen voor Stavoren, de enige bezitting die Albrecht heeft weten te behouden, weggejaagd, maar de beraamde

¹⁾ BLOK I bl. 435.

²⁾ I. H. GOSSES, De Friesche hoofdeling. Amsterdam 1933.

³⁾ E. VERWIJS, De oorlogen van Hertog Albrecht van Beieren met de Friezen. 's Gravenhage 1869.

expeditie in de volgende zomer heeft niet plaats. De Vetkopers, die na de eerste tocht van Albrecht zich bij de vijand aangesloten hadden, moesten het land ruimen. Onder hen was ook Gerryt Cammingha, een Leeuwarder hoofdeling, door Albrecht in 1399 beleend met „onsen stadt van Leeuwarden” ¹⁾. Voor de geleden verliezen en om in zijn onderhoud te kunnen voorzien, ontving Cammingha een toelage van tweehonderd hollandse guldens ²⁾, die hij waarschijnlijk wel niet lang zal genoten hebben, want bij de vrede van 1 October 1401 besloten Albrecht en die van Oostergo en Westergo, dat „alle die ghene, die wt Oestvrieslant gheruumt syn vry ende veylich weder sullen comen op hoer goet, alse syt nu inder tyt vinden sullen ³⁾”. Alleen Stavoren bleef in de macht van de hollandse graaf en werd duchtig versterkt. Deze vrede maakt nog geen eind aan de oorlog, want in 1406 wordt op aanstichting van enkele hanzesteden, Lübeck, Hamburg, Dantzig, Darpt in Lijfland, Stralsund en Wismar, die veel nadeel ondervonden door de voortdurende twisten en roverijen, een nieuw verdrag gesloten ⁴⁾, dat later herhaaldelijk wordt verlengd en vrijwel met dat van 1401 overeenkomt.

Voorrechten gaf die vrede de hollandse graaf niet. Hij kon zich moeilijk handhaven, zodat zijn enige bezitting Staveren weer verloren ging in 1414 en de Schieringers in handen viel ⁵⁾. De twisten tussen de Vetkopers en Schieringers breidden zich ook over Groningen en de Ommelanden uit; zo was Groningen in 1413 in handen van de Schieringers geraakt en waren er vele Vetkopers gedood. In 1415 werden deze weer de baas en bleef Groningen een vaste wijkplaats voor die partij. Met deze stad zou in 't vervolg zeer ernstig rekening gehouden moeten worden.

In dezelfde tijd kwam keizer Sigismund op een reis naar Engeland door de Nederlanden en trachtte de dreigende macht van het bourgondische huis, sterk verbonden met het beierse, tegen te werken. Hij ontving friese gezanten te Nijmegen en zond zijn „raad” Nicolaas Buntzlow, kanselier van Breslau en Hendrik Clant, licentiaat in het geestelijke recht en kanunnik te Keulen, een Groninger, om met de Friezen te onderhandelen ⁶⁾. Willem VI verzette zich hier onmiddellijk

---

1) Charterb. I bl. 297.

2) Charterb. I bl. 315.

3) Charterb. I bl. 328.

4) Charterb. I bl. 354, 356.

5) BLOK I bl. 439, KALMA bl. 201.

6) BLOK I bl. 439, Charterb. I bl. 390.

tegen en waarschuwde de Friezen de keizer geen hulde te doen; ook sprak hij tegen de gezanten zijn verwondering over dit ondernemen uit. 1) Deze waarschuwing en bedreiging verhinderden niet dat keizer Sigismund in 1417 de friese vrijheden erkende, het land theoretisch onder zijn bescherming nam en slechts een kleine schatting vroeg 2), waarvoor een munt te Leeuwarden geslagen zou worden. Hij steunde hier tegen Holland op de partij van de Schieringers, maar trachtte een verzoening te bewerken tussen beide partijen, waar Buntzlow gedeeltelijk in slaagde 3); de vrede was echter niet van lange duur.

Ondertussen was ook Jan van Beieren, door de Schieringers gesteund, als heer gehuldigd. In 1419 en 1420 konden zijn benden met behulp van de Schieringers het toen door de oostfriese Vetkoper Foeke Ukena overheerde Friesland ontzetten en de Schieringers weer aan de macht helpen. In 1420 sloot men vrede te Groningen en huldigde achtereenvolgens Jan van Beieren in verschillende delen van Friesland, de Ommelanden en in een deel van Oost-Friesland; zijn macht werd evenwel meer in schijn als in wezen erkend, want twee jaar later kwam een nieuwe vrede tot stand te Groningen (1422), door vrijwel alle friese edelen, prelaten en steden aanvaard, ook door Groningen en Oost-Friesland, buiten Jan van Beieren om, die er ook slecht over te spreken was 4). Zijn dood maakte een eind aan de hollandse invloed voor zover die gereikt had; voorlopig was dit gevaar voorbij.

Voorzover wij kunnen waarnemen was het nu enige tijd rustig in Friesland: de landdagen kwamen bijeen en namen besluiten over interne aangelegenheden. Zo wordt 't stadsgebied van Leeuwarden uitgebreid, wat echter nogal enige tijd kostte. Het eerste mij bekende besluit hierover valt in 1426: so habba wij ordineret ende set dat Alda houwe ende al dat der bynna der sted grefft to Liowert is ende dien Hoek der to Liowert to tszierka heert scel waza onder een stat riochte to Liowert 5). De uitbreiding kreeg zijn beslag in 1435 6). Hierdoor werd de positie van de in welvaart toenemende stad versterkt.

Omstreeks 1440 brak een nieuwe strijd uit tussen 't schieringer

1) Charterb. I bl. 392, 393.

2) Charterb. I 396.

3) Blok I bl. 440; Charterb. I bl. 406, 407, 408, 409.

4) Charterb. I bl. 451.

5) Charterb. I bl. 469; Si. II, 13.

6) Si. II, 20, 21; Charterb. I bl. 511, 510.

geslacht der Harinxma's en 't vetkoperse van de Galama's, welke strijd heel Friesland door woedde en Oostergo er toe bracht in 1444 een verbond met Groningen aan te gaan, waarbij een gemeenschappelijke beroepsinstantie werd gevormd ¹⁾. Westergo en de Zevenwouden sloten zich er niet bij aan, maar verbonden zich onderling ²⁾. Zo kwam Groningen meer en meer zich vestigen in het Westerlauwerse.

Maar ook de Bourgondiërs hielden een waakzaam oog op dit gebied gericht, waar zij zich steeds heer van noemden; toen het gevaar dreigend werd, sloot heel Westerlauwers Friesland zich aaneen en de deelnemers beloofden dat zij elkaar „fry ende Freesch” zouden beschermen „myt lyf ende myt gued to jenst alle lands heren ³⁾. De krachtige bepalingen in dit verdrag maken ons wel duidelijk dat „dhioe need van buten” zeer groot was. Men wendde zich ook tot keizer Frederik III en vroeg bij hem bescherming tegen de Bourgondiërs, en een verbod om zich met Groningen te verbinden ⁴⁾. Voorlopig werd Friesland met rust gelaten.

Karel de Stoute deed in 1469 een poging om zijn gezag in Friesland te vestigen, maar men beriep zich op het bekend privilege van Karel de Grote, die immers bepaald had „dat gheen Heere over ons recht, regiment of heerscapie hebben en sal”. Karel eiste van de Friezen dat ze, binnen een bepaalde tijd, een potestaat, die hem zou vertegenwoordigen, zouden aanwijzen. Gebeurde dit niet, dan zou hij het zelf doen. Ook deze bemoeienis had geen resultaat ⁵⁾. In 1473 wordt 't verbond van 1457 tegen alle landsheren hernieuwd ⁶⁾; andere zaken riepen Karel, zodat de friese kwestie weer bleef rusten.

Na Karels dood kwam men met Groningen overeen, dat gemeenschappelijke zaken berecht zouden worden door een gerecht van elf mannen, van beide partijen vijf, en een voorzitter, 't ene jaar een Groninger en 't andere jaar een Leeuwarder. Groningen beloofde daarbij geen „delen” van Friesland, behalve Kollumerland, dat 't al vast aan zich verbonden had, meer „tot hoeren verbonde ofte jurisdictie te trecken” (1477) ⁷⁾. Zo scheen Groningen voorlopig teruggedrongen. De keizer was tevreden met een schatting, maar die werd

¹⁾ Charterb. I bl. 524; BLOK I, bl. 442; KALMA bl. 211.

²⁾ Charterb. I bl. 528.

³⁾ Si. II, 41; Charterb. I bl. 590.

⁴⁾ Charterb. I bl. 592—596.

⁵⁾ BLOK I bl. 505.

⁶⁾ Charterb. I bl. 653; Si. II, 73.

⁷⁾ Charterb. I bl. 669.

niet geregeld opgebracht, zodat Dr. Arnold van Loo met de Friezen kwam onderhandelen. Men kwam in 1479 te Leeuwarden tot een overeenkomst, waarbij de schatting werd vastgesteld en de grietmannen en rechters in hun ambt werden bevestigd ¹⁾. Van Loo speelde een dubbel spel, want hij ging naar Groningen en bood de stad het potestaatschap over Friesland aan voor f 10.000.— 's jaars; de prijs was echter te hoog.

De verwarring werd groter in Friesland, hoewel men poogde door gaerlegers en verbonden de volkomen ontbinding tegen te gaan. Leeuwarden is er vooral op uit de „delen" bijeen te houden ²⁾; het trachtte in het klein dezelfde rol te spelen als Groningen: vooral de belemmeringen die de koopman ondervond in de omliggende gebieden, moesten worden tegengegaan ³⁾. Het was echter niet sterk genoeg om zich te handhaven: in 1487 werd het tengevolge van het bier-oproer, uitgebroken doordat buitenlieden in de stad verboden haarlemmer bier dronken, door de Schieringers ingenomen en gedeeltelijk verwoest. Deze verzwakking was gunstig voor Groningen, te meer daar in Holland de kabeljauwse twisten weer begonnen waren en hollandse hulp voor de Vetkopers niet te krijgen was. Het plaatste kasteleins in Dokkum en Leeuwarden, waardoor het Oostergo beheerste en Westergo bedreigde.

Nu kwam de keizer, Frederik III en later Maximiliaan, weer in actie om Groningen terug te dringen, en men dwong de Friezen, hoofdzakelijk de Schieringers uit Westergo, een potestaat te kiezen. Juv Dekama trof dit lot. Oostergo en de Vetkopers, opgestoot door Groningen, erkenden hem niet. Ondertussen onderhandelde Groningen met de keizer en kreeg voor 4000 gulden zijn heerschappij over Oostergo erkend ⁴⁾. Het resultaat van al deze verwickelingen was dat in 1494 Westergo en de Zevenwouden en in '95 Groningen en Oostergo de keizer trouw zwoeren. Deze evenwichtstoestand duurde heel kort, daar Groningen ook Westergo begeerde, en Albrecht van Saksen, stadhouder van Maximiliaan, en de oostfriese graaf Edzard beiden Friesland wilden veroveren, en daarom onderhandelden met de keizerlijke gezanten en de hoofden van de Schieringers. In 1495 vroegen de steden Bolsward en Workum met een aantal Schieringers Albrecht hulp tegen Groningen. Zij boden hem ook het potestaatschap aan en

¹⁾ Charterb. I. bl. 686.

²⁾ THEISSEN bl. 10 en noot 7.

³⁾ Het ontving van de keizer ook het muntrecht. BLOK I bl. 508.

⁴⁾ BLOK I bl. 510.

daarmee begint op een na het laatste bedrijf van de friese „vrijheid”.

Albrecht ging niet direct op het aanbod in, maar zond wel hulp. Zijn soldaten en de Groningers verwoestten de friese landen; pas in 1498 besloot Albrecht zijn gezag te vestigen, en toen hij in het voorjaar van dat jaar een nieuw aanzoek kreeg, nam hij het aan. Met Westergo was hij niet tevreden; in Mei werd Oostergo onderworpen en trokken de vrijgekomen duitse benden naar Groningen, dat ze tot de terugtocht bewoog voor 32000 goudgulden.

Ondertussen onderhandelde Albrecht met Maximiliaan als keizer en met Filips de Schone als graaf van Holland om hun te bewegen Friesland aan hem af te staan. Voor de grote schulden (250648 goudgulden) die Maximiliaan bij Albrecht had, kreeg deze Friesland; Filips behield zich echter het recht voor om tegen genoemde som, vermeerderd met 100000 goudgulden, het land terug te nemen¹⁾. De 19de Juli 1498 landde Albrecht met zijn zoon Hendrik, voor wie 't land eigenlijk bestemd was, te Harlingen en werd achtereenvolgens op verschillende plaatsen gehuldigd¹⁾. Hiermee kreeg Friesland een vreemde heer.

Het is hier niet de plaats om alle moeilijkheden te bespreken die 't verder onderwerpen en het bestuur van het land hem bracht. Onze aandacht moet speciaal vallen op het vreemde element dat hiermede blijvend in Friesland gebracht werd. Het bestuur en de rechtspraak hadden steeds bij Friezen berust. Nu werd 't althans voor 't opperbestuur anders. Na een voorlopige regeling kwam in 1504 onder hertog George, de broer van Hendrik, die 't in Friesland niet had kunnen bolwerken, de zogenaamde saksische ordonnantie tot stand.

Aan 't hoofd van 't gewest stond, uitgezonderd van 1504—1506 en in 1509, een stadhouder. Dit zijn vreemdelingen: Duitsers. De eerste is Graaf Hugo von Leisnig²⁾, die van 1504 af te Leeuwarden resideerde. Zijn opvolgers waren Hendrik van Stolberg (1506—1509) en Everwijn van Bentheim (1509—1515). Toen er geen stadhouder was, had een college van regenten zijn bevoegdheid; dit college bestond uit twee Duitsers, twee Friezen en twee geleerden; de buitenlanders hadden natuurlijk de macht³⁾.

Naast de stadhouder stond een kanselier; hij was 't hoofd der kanselarij, die het recht en de regeringszaken behartigde. Dit is ook

---

¹⁾ THEISSEN bl. 17.

²⁾ Zie voor deze tijd THEISSEN bl. 29—37.

³⁾ t.a.p. bl. 33.

een Duitser; de eerste heette Cristofferus Koppener. Behalve de kanselier had de stadhouder nog twee vreemde raden bij zich, van wie o.a. bekend zijn Otto Pflug en Gunter von Bünaw. Naast deze waren er drie friese raden. Later wordt hun taak enigszins gewijzigd, omdat bestuur en rechtspraak gesplitst worden. Als rentmeester-generaal wordt aanvankelijk ook een vreemdeling aangewezen, Johan Rataller.

Het bezit van Friesland is de saksische hertogen geen onverdeeld genoegen geweest. In het begin braken er herhaaldelijk opstanden uit; Leeuwarden moest in 1498 twee maal worden belegerd; in 1500 ontstond een grote opstand tengevolge van de zware belastingen; hertog Hendrik werd in Franeker ingesloten; zijn vader moest hem komen verlossen. Daarop volgde de wraak; Leeuwarden o.a. werd gebrandschat en velen vluchtten naar 't buitenland. Naderhand werd de toestand in Friesland rustiger; de hertogen begeerden echter meer dan het westerlauwerse, ze wilden ook Groningen en Oost-Friesland. Deze begeerte werd hun val. De Groningers stookten in Friesland; zo was er in 1512 een samenzwering met Groningen, die enkele friese edelen te Leeuwarden op het schavot bracht. Toen Hertog George enige tijd later 't beleg voor Groningen sloeg, riep de stad de hertog van Gelre te hulp; deze zond een legertje ¹⁾. 't Westerlauwerse Friesland leed onder de zware druk, „goud, zilver, tinwerk, potten en ketels zelfs werden naar Leeuwarden gebracht om te worden geschat, ten einde de verlangde som (belastingen) op te kunnen brengen” ¹⁾.

De spanning brak en de Geldersen, door Jancko Douwama geleid, werden ook in Friesland als redders begroet. Alleen Leeuwarden, Franeker, en Harlingen waren nog in de saksische macht, maar hertog George liet zijn heerschappij in de steek en vertrok naar zijn stamland. Van 19 Mei 1515 is de acte van afstand, waarbij Friesland wordt overgedragen aan Karel van Bourgondië, die het land dat door de Geldersen bezet is, zal moeten veroveren. De partij die hem na enige aarzeling steunt, bestaat uit de drie bovengenoemde steden en een zestigtal hoofdelingen. De aanhang van de tegenpartij is groter; hun leus: „Vrij, Vriesck zonder schattinge ende excijs” ²⁾ vindt gretig ingang. Hun hoofdman is Jancko Douwama; hij begrijpt echter al spoedig dat de gelderse hertog ook niet de ware man is, en dan onderhandelt hij met de keizer. De stadhouder van Karel V is tegen deze onderhandelingen, en daar Douwama's voorstellen de keizer te weinig rechten geven, gaat deze er niet op in, maar wordt Douwama te Vilvoorde tot zijn

¹⁾ BLOK I bl. 521.

²⁾ THEISSEN bl. 89.

dood toe, onveroordeeld, gevangen gehouden. Friesland moest nu veroverd worden en Jan van Wassenaar slaagt hierin (1523). In 1524 kwam het accoord met Karel V tot stand. Weer kreeg Friesland een vreemde meester, en nu voorgoed, tot de Noordnederlandse opstand.

Het bestuur berust bij vreemden. Aan 't hoofd staat weer een stadhouder. Het zijn: Floris van Egmond (1515—1517), Willem van Roggendorf (1517—1521), George Schenk van Tautenburg (1521—1540), Maximiliaan van Egmond (1540—1548), Johan van Ligne, graaf van Aremberg (1549—1567).

De stadhouder, die later niet alleen Friesland, maar ook Groningen en Overijsel bestuurt, resideert als hij in Friesland is, te Leeuwarden op het blokhuis. Op dat blokhuis is een maarschalk met 60 man steeds aanwezig. Naast de stadhouder staat 't hof van Friesland als een „raad tot regiment en justitie”. Hier spelen de vreemde raadsheren de voornaamste rol. Als in 1527 een meer blijvende regeling wordt getroffen, zijn er 6 Friezen en 6 vreemdelingen. Later stijgt 't getal vreemdelingen, terwijl dat van de ingeborenen daalt ¹⁾. Van 1555—1556 waren er 8 vreemdelingen en 5 Friezen. De toeleg is, het getal friese raadsheren zo klein te houden als maar even doenlijk is ²⁾. Ook de griffier, 't hoofd van het kanselarij-personeel, is een vreemdeling: Michiel Hoyer (1517—1519).

Uit 't hier gegeven overzicht blijkt dat Friesland van 1400—1498 voortdurend in onderhandeling en aanraking is met niet-friese machten: de hollandse graaf, de stad Groningen, de Hanze-steden (een enkele maal) en de keizer. Na 1491 vestigt 't vreemde element (Groningen) zich in enkele steden; na 1498 komen de vreemde overheersers en nemen 't opperbestuur van 't land in handen.

b. De handelsbetrekkingen.

Aanraking met andere volken bracht ook de handel en scheepvaart. De gegevens die van deze bedrijven ons ten dienste staan, zijn helaas zeer onvolledig en geven geen inzicht in de omvang er van.

¹⁾ THEISSEN bl. 156.

²⁾ THEISSEN bl. 157.

In de twaalfde, dertiende en veertiende eeuw vormden Friesland en Groningen naast de IJsel- en de Waalsteden, het derde nederlandse handelscentrum ¹⁾. De muntslagen uit die tijd in plaatsen als Staveren, Bolsward, Leeuwarden en Dokkum zijn bewijzen van een levendige handel. De Friezen handelden langs de Rijn en de Eems, gingen over de landwegen naar Keulen en Emden en kwamen ook naar Utrecht. De vaart uit de zuidelijker gelegen landen naar het noorden ging door de binnenwateren van deze streek: van Muiden over het Flevomeer naar de friese kust en ter hoogte van Workum of Harlingen naar de Middellzee ²⁾, via Leeuwarden naar 't noorden of naar de Lauwers. De plaatsen langs deze weg profiteerden van het verkeer. Hoewel ook vreemde kooplieden deze streken bezocht zullen hebben, was de handel toch in hoofdzaak actief. MEILINK constateert dat deze een „vrij machtige ontwikkeling” heeft gehad, maar sinds de 15de eeuw te niet gegaan is, althans veel van zijn omvang heeft verloren. Tot de streken waarmee men handelde, behoorde o.a. Deventer, waar veel steen voor de kerkbouw werd vandaan gehaald; later in de 15de en 16de eeuw ook laken, koeken, wijn, brandewijn, linnen en schoenmakers-eek ³⁾. Men bracht er naar toe kanterkaas en boter.

Ook met Hamburg werden handelsbetrekkingen onderhouden: namen van burgers uit de friese steden, ook uit Leeuwarden, komen in het stedelijk schuldboek voor ⁴⁾.

In Noorwegen, Engeland en Vlaanderen kon men friese kooplieden aantreffen, vooral uit Staveren. Leeuwarden had betrekkingen met Lübeck, zoals uit een schrijven van 1342 blijkt ⁵⁾.

Naast de steden namen ook de grote kloosters deel aan 't verkeer, hoofdzakelijk wel voor eigen in- en verkoop.

De artikelen die uitgevoerd werden, waren vermoedelijk riviervis, als zalm en paling, zeevis, vee, boter, kaas, haver en bonen. Ingevoerd werden o.a. wijn, steen, hout, ijzer, lood, koper, steenkool, lakens, was, pelswerk, potas en zout; dit laatste uit Holland en Zeeland. Voor een groot deel zal de handel bestaan hebben in bemiddeling en doorvoer. Deze omstandigheid verklaart ook de achteruitgang; toen de scheeps-

---

¹⁾ Zie P. A. MEILINK, De Nederl. Hanzesteden tot het laatste kwartaal der XIVe eeuw. 's Gravenhage 1912.

²⁾ Zie behalve MEILINK en de daar genoemde bronnen, ook: Bijdragen voor Vad. Gesch. en Oudheidk. VII. R. dl. VI. bl. 166.

³⁾ RIJPM A bl. 71.

⁴⁾ MEILINK bl. 76.

⁵⁾ MEILINK bl. 80.

bouw zich verder ontwikkelde, zodat men rechtstreeks van Vlaanderen naar de Oostzee kon varen, en de binnenwateren van Friesland min of meer dichtslibden, moest deze handel zich wel verplaatsen, en verloren vooral de meer naar binnen gelegen steden als Leeuwarden, hun aandeel er in.

Voor een deel ging de handel over naar het opkomende Amsterdam, dat, nu de schepen beter en de Zuiderzee vermoedelijk wijder was geworden, gunstig lag. En zo wordt Amsterdam voor een deel de erfgenaam en later de concurrent van de friese handel en in de volgende eeuwen ook van die van de IJselsteden. Behalve van de gunstige ligging profiteert Amsterdam van de steun van een machtig vorst, die de bloei van deze stad bevorderde.

In de 15de en 16de eeuw is de friese handel met de bovengenoemde streken voor een deel gebleven, de handel met Holland en van de Hollanders in Friesland komt er bij. Albrecht van Beieren zegt aan zijn steden, wanneer hij hun hulp vraagt tegen de „Oestvriesen”, dat hij 't doet om „onse goede steden weder in neringe te brengen” ¹⁾. Hij maant de Hollanders die zich in Friesland gevestigd hebben aan, er vandaan te gaan; er zijn bewijzen dat aan deze aanzegging gehoor wordt gegeven ²⁾. Het besluit van Leeuwarden om geen Hollanders als burgers aan te nemen ³⁾, wijst behalve op haat tegen dit volk ook op hun aanwezigheid. Bij de vrede die in 1401 tot stand komt, wordt het handelsverkeer in beperkte mate toegelaten: Friezen mogen varen tot Amsterdam, Hoorn, Enkhuizen en door Muiden ⁴⁾.

Uit Haarlem wordt, evenals uit Hamburg, bier aangevoerd, blijkbaar van een betere kwaliteit als 't inheems gebrouwene. Tengevolge van 't drinken van haarlemmer bier ontstaat in 1487 te Leeuwarden het bieroproer; in 1494 schrijft „Hairlem” aan „Leeuwairden” om 't bier en koren accijnsvrij toe te laten, daar ook de Leeuwarders in hun stad vrij handel mogen drijven. ⁵⁾

Op handel met Amsterdam wijst een stuk uit 't Leeuwarder archief van 't jaar 1502, waarin „die stede van Aemstelredamme” aan „Lyowerden” belooft dat zij die aldaar ossen of koeien verkopen hun

---

¹⁾ Charterb. I bl. 272.

²⁾ Charterb. I bl. 256, 263.

³⁾ Bij de vereniging van Oldehove met Leeuwarden in 1435: *Item* neen Hollandera schilma ontfaen foer een burgher neen riocht to ferane *ende* neen alderman mey to tziazane (Si. II, 20).

⁴⁾ Charterb. I bl. 327

⁵⁾ SINGELS 82.

verkoop geregistreerd kunnen krijgen, waardoor ze zeker van de ontvangst van de koopprijs zijn ¹⁾).

Ook laken wordt uit Holland aangevoerd; herhaaldelijk leest men van Leids en Hoorns laken, waarvan het eerste van fijner kwaliteit was. Uit deze tijd moet 't volgende rijmpje zijn:

Dy Leytsse lape,
En Haerlemmer tape,
En schiere yel, (de Schieringers)
Bringt Vrieslandt ine wiel. ²⁾

Dat de handel met Deventer bleef bestaan, vermeldde ik al. Herhaaldelijk hebben er twisten plaats over de Deventer tol ³⁾; in 1463 wenst Filips van Bourgondië dat men Deventer wegens de hoge tollën zal verlaten en in Holland, Zeeland en West-Friesland zal reizen ⁴⁾. In 1532 komt ten slotte een regeling tot stand over deze zogenaamde Cathentoll, waarbij een lijst van in- en uitgevoerde waren met de rechten daarvan verschuldigd, wordt vastgesteld ⁵⁾.

Ook de handel op Emden, Bremen en Hamburg bestaat nog; er heerst zelfs druk handelsverkeer ⁶⁾. Rogge, tarwe en bier werden uit 't „Oosten” ingevoerd, boter en kaas geëxporteerd.

Een aardig overzicht van de streken waarmee de Leeuwarders omstreeks 1500 handelden, geeft de volgende plaats van een tijdgenoot, Jancko Douwama: „..... de Burgers van *Lewerden* soecken hoer nerongen in so wijde en menichfoldigen diverse landen niet; — dan alleen de Hartoghe van *Ghelre*, de hoer belet mochten doen up de *IJsel*, als se voer bij *Hattum* reisen, en met des he *Zwol* en *Ghelmuden* nu in heft; — oeck to *Groningen* so foerkeerden den van *Lewerden* wal; anders sochten se hoer nerongen nargent, dan in *Hollant*, *Brabant*, in *Sticht van Vtrecht*, en int *Sgrawen landt van Oest Friesland*” ⁷⁾.

Behalve deze politieke en economische aanraking met de vreemdeling bestonden er ook culturele betrekkingen tussen Friezen en niet-Friezen o.a. door het kloosterwezen en het onderwijs. Te zijner tijd zullen we daar nader op terugkomen.

¹⁾ SINGELS 114.

²⁾ P. WINSEMIUS, Chronique van Vrieslant 1622 fol. 299.

³⁾ In 't Leeuw. oud-arch. zijn 66 stukken aanwezig over deze kwestie; ze zijn geschreven tussen de jaren 1241—1532 (SINGELS bl. 107).

⁴⁾ Charterb. I bl. 605 en 606.

⁵⁾ Charterb. II bl. 617 vv.

⁶⁾ THEISSEN bl. 267.

⁷⁾ Jancko Douwama's Geschriften. Leeuwarden 1849, bl. 436.

DE BEVOLKING VAN LEEUWARDEN.

Leeuwarden is gebouwd aan een inham van de Middellzee, daar waar enkele waterwegen er in uitmondten. Over de tijd en de wijze van 't ontstaan van de plaats is niets bekend, wel is 't een oude nederzetting, zoals uit de opgeworpen terp blijkt. Wanneer de plaats stadsrechten heeft gekregen of genomen is ook niet meer vast te stellen. Wel weten we dat 't in 1435 verenigd werd met de nabij gelegen buurtschappen Oldehove en Hoek, en 't grondgebied van de plaats, die toen al een stad was en dus eigen recht had, uitgebreid werd. Zoals uit het voorgaande gebleken is, bezat 't in de elfde en twaalfde eeuw al enige handel op 't buitenland.

De eerste bewoners in de historische tijd zijn wel friese boeren, vissers en schippers geweest.

Buitenrust Hettema heeft de mening uitgesproken ¹⁾ dat de stichters van de friese steden geen Friezen, maar Nederduitsers, Saksen en ook hollandse kooplui geweest zouden zijn. Zo wou hij verklaren dat er in de steden geen Fries, maar Nederduits gesproken werd en wordt. Hij wijst verder op de belangen die de saksische kloosters, Corvey en Fulda, in Friesland en Leeuwarden hadden, en dat saksische hertogen, de Brunonen, ongeveer 1050, rechten in Friesland genoten hebben. Deze argumenten lijken mij voor de uitgesproken mening niet voldoende. De bezittingen van de kloosters zijn in de Middeleeuwen wijd verspreid; ze wijzen wel op betrekkingen, maar nog niet op rechtstreekse invloed; 't klooster Fulda kreeg veel schenkingen uit Friesland omdat Bonifatius er begraven lag. Dat de Brunonen Friesland van de keizer kregen, zal niet het gevolg zijn geweest van 't feit dat de Saksen hier economische belangen hadden te verdedigen, maar eerder van politieke omstandigheden in de omgeving van de duitse keizer, die een gunsteling of een helper moest belonen. In Duitsland hadden zij hun eigenlijke bezittingen, en hun invloed in Friesland is niet groot geweest: „weinig anders dan de munten, die Bruno en de Egberts als graven van Friesland sloegen, wordt in die streken van hen gevonden, maar in de friesche sage leeft de herinnering aan hen voort.....” ²⁾.

Ook het schedelonderzoek wijst niet op een sterke vreemde invloed. Zoals bekend, is de Fries in 't algemeen dolichocephaal; ook de

---

¹⁾ In een hs. dat op de prov. bibl. te Leeuwarden aanwezig is (pakket steden) en in een brief aan C. B. van Haeringen, zie Ts. 42, 275.

²⁾ Blok I bl. 114.

onderzochte schedels uit de steden zijn in meerderheid zo. D. J. H. NYESSEN heeft in een studie die schedels besproken en deelt mee dat „the dolichocranic part of the old series is higher than the mesocranic part. As the latter has increased, the modern series have become relatively lower. 1) ”

Wel zijn er dus sporen van vreemde invloed in de steden, maar die zijn niet zo menigvuldig als te verwachten was, wanneer vreemden de stad gesticht hadden en de bewoners er van geweest waren. Op bladzijde 233 van genoemd werk wordt nog verklaard: „yet the allochthonic character of the townspeople should not be exaggerated”. Met BOLK en ZEEMAN is NYESSEN van mening dat de brachycephalen in hoofdzaak uit 't oosten kwamen en niet uit het zuiden, hoewel hij BOLK's mening dat 't Saksen waren, niet bewezen acht 2).

Dat Friezen het hoofdelement van de bevolking van Leeuwarden vormden, wordt duidelijk bewezen door de taal van de oorkonden, zoals beneden zal blijken. Hoewel er hier en daar niet-friese invloed in aan te wijzen is, neemt dit niet weg dat ze fries zijn.

Ten slotte blijkt 't friese karakter van de bevolking uit de namen van de Leeuwarders. Aan de geldnood van de saksische regering danken we een mooie verzameling van friese namen. In 1511 kwamen namelijk de floreenregisters tot stand, waarin de eigenaars en de huurders van huizen en landerijen zijn vermeld. Ook Leeuwarden is daarin opgenomen en uit de namen blijkt dat Friezen verreweg 't grootste deel van de bevolking uitmaakten. Aan de hand van dit register schreef JOHAN WINKLER een studie over „*De namen der ingezetenen van Leeuwarden ten jare 1511*” 3). Er zijn enkele vreemdelingen onder de ingeschrevenen: Johannes Goch, Henrick Bylefelt, Thomas Schleyswick, Marten van Straesborch, Geert van Dorsten, Jan van Horen, Jan Hollander; de zeer grote meerderheid draagt een friese naam. De beroepsnamen, die de functie van eigenaam gekregen hebben, worden soms in 't Fries, soms in het Nederlands opgetekend: b.v. wagenmaker en weijnmaker; een bewijs van de overgangstoestand waarin men verkeerde.

In die dagen schijnt Leeuwarden een welvarende stad te zijn. Trouwens de uitbreiding in 1435 wijst op groei, eveneens de rol die het speelt, of althans tracht te spelen, in het laatste van de 15de eeuw,

---

1) D. J. H. NYESSEN, *The Passing of the Frisians*. 's Gravenhage 1927, bl. 197.

2) NYESSEN bl. 232.

3) *Studiën in Ned. Namenkunde*. Haarlem 1900, bl. 255—279.

wanneer het de leiding neemt bij tal van verbonden en vergaderingen. Als marktplaats had het ook een mooie ligging: wanneer de waterwegen goed onderhouden werden, was 't uit alle delen gemakkelijk te bereiken; het lag vrijwel op de grens van het veen- en zandgebied met het kleigebied, en was dus aangewezen voor de ruil van de verschillende produkten. Het was dan ook niet toevallig dat Leeuwarden tot zetel van de saksische en oostenrijkse regering werd gekozen; het was toen al de belangrijkste stad. Als zetel van 't landsbestuur nam de welvaart zeer toe; de rust die de nieuwe regering had gebracht, bevorderde eveneens de nijverheid en handel. Een bewijs van de vooruitgang van de stad is het besluit om een nieuwe, grote toren te bouwen, de Oldehove (1529); toen deze verzakte heeft men 't bouwwerk onvoltooid gelaten, maar omstreeks 1540 werd een tweede toren begonnen, waarvan de bouw met meer succes ten einde gebracht werd.

De groeiende stad oefent een aantrekkingskracht uit op de omgeving en velen vestigen er zich. Voor 't grootste deel komen de nieuwe inwoners uit Friesland, maar ook verder afgelegen streken leveren hun contingent. Nauwkeurige gegevens over de eerste jaren na 1500 staan ons helaas niet ten dienste, want het burgerboek begint pas om 1540, zo althans had de archivaris Eekhoff 't aangegeven. Om nu een inzicht in de groei van de stad en de herkomst van de bevolking te krijgen, stelde ik een onderzoek in over de jaren 1540—1545, 1620—1625 en 1720—1725. Hierbij bleek dat 't aantal ingeschreven burgers in de eerste vijf jaar zeer groot was nl. 475; in de periode van 1540—1650 kwamen er gemiddeld 21 per jaar binnen die een beroep opgaven; ¹⁾ in 1570 en 1604, jaren die in het burgerboek, dat niet geregeld is bijgehouden, gemakkelijk na te gaan waren, achtereenvolgens zeven en twintig en vijf en dertig, hieronder zijn ook die zonder beroep. Van 1540—1545 had ik per jaar vijf en negentig namen. Dit verschil kwam me te groot voor, en op een vraag aan de tegenwoordige archivaris of wellicht de aanvang van het burgerboek te laat gesteld was, deelde hij mij als zijn voorlopige mening mee, dat 't eerste burgerboek omstreeks 1543 is aangelegd en dat het begint met inschrijvingen van omstreeks in 1536 aangenomen burgers. De eerste groep omvat dus waarschijnlijk een periode van tien jaar, in plaats van vijf.

In deze jaren zijn 475 namen genoteerd; bij ruim 100 staat geen herkomst opgegeven. Uit de naam vermoed ik, dat van deze 100 vijf en dertig uit Friesland afkomstig zijn, van de overblijvende 375

---

¹⁾ Dit gegeven uit de klapper van de beroepen op 't burgerboek.

komen 185 burgers van 't friese platteland, 46 uit de friese steden, 25 uit Holland, 25 uit Overijsel, 20 uit Groningen, 20 uit Duitsland en de overigen uit Gelderland, Brabant, Utrecht en Engeland.

Uit Fries sprekende streken, wanneer we de steden en Collum daar in 1540 nog bij mogen rekenen, komen dus $185 + 46 + 35 = 266$ en uit niet-friese streken 220, waarbij echter 65 zijn, waarvan de herkomst niet is opgegeven. Rekenen we dat de helft hiervan ook nog uit Friesland komt, dan zijn de getallen voor de Fries sprekende immigranten en de andere 266 en 185.

De totale bevolking van Leeuwarden in 1564 wordt geschat op 12500 inwoners ¹⁾. Het aantal niet-friese immigranten is dus niet verontrustend groot; wanneer we elke burger voorstellen als gehuwd en met één kind, dan zijn er van 1537—1545 per jaar ± 60 personen uit niet-friese streken binnen gekomen.

Van 1620—1625 zijn in totaal 165 personen als burger toegelaten. Van 42 is de herkomst niet opgegeven, 21 van deze zijn ongetwijfeld uit friese streken. Van de overige komen 69 van 't friese platteland, 22 uit de steden en 4 uit 't nu althans niet-friese gedeelte van de provincie. Van de „buitenlanders" komen 11 uit de steden, 2 van 't platteland, 10 uit Duitsland en 4 uit Zuid-Nederland en 1 uit Londen, terwijl 21 van onbekende herkomst zijn. Hier zijn de getallen voor de Friezen en niet-Friezen, als we ze op dezelfde wijze groeieren als zo pas, 126 en 39.

Van 1720—1725 is 't aantal immigranten al weer minder geworden; in totaal zijn er 103 binnen gekomen, waarvan 26 uit de friese steden, 36 van 't friese platteland, 6 uit ontfrieste streken van de provincie, 8 uit de steden in Nederland, 3 van 't platteland van Nederland, 2 uit de zuidelijke Nederlanden, 16 uit Duitsland, 1 uit Frankrijk; zonder opgegeven oorsprong staan 5 vermeld, waarvan 1 zeker uit Friesland kwam.

De friese steden kunnen nu niet meer tot de Friessprekende delen gerekend worden. Het aantal Fries sprekenden is nu ver in de minderheid: 37 van de 103.

Vergelijken we de drie steekproeven wat 't aantal betreft, en stellen we de eerste periode op tien jaar, dan zijn omstreeks 1540 per jaar acht en veertig burgers gearriveerd, in 1620 ongeveer twee en dertig en in 1720 twintig. We zien hieruit hoe de ontwikkeling van de stad

¹⁾ J. C. RAMAER, Tijdschr. Aard. gen. 2e Serie XXXVIII — 1921, bl. 35. Op bl. 30 van dezelfde studie wordt de bevolking in 1512 zeer globaal begroot op 7600. De groei in 50 jaar komt me wel wat sterk voor.

langzamerhand tot staan is gekomen. Dit blijkt ook uit 't aantal der bewoners in 1712: 15690, 1744: 13460, 1796: 15500, 1811 16500, 1830: 20940, 1870: 20400, 1890: 30400, 1914: 39130 ¹⁾, 1920: 42.624, 1930: 47.967, 1934:50.598 ²⁾). In het laatst der 19de eeuw begint de stad weer een nieuwe aantrekkingskracht uit te oefenen.

HET SCHRIFTELIJK TAALGEBRUIK.

In de voorgaande hoofdstukken hebben we getracht de geschiedenis van Leeuwarden, de handelsbetrekkingen en de herkomst van de bevolkings enigszins na te gaan. We willen ons nu wenden naar het eigenlijke doel van deze studie namelijk de taal van de Leeuwarders en de verandering die daar in de loop der jaren in heeft plaats gehad.

We kunnen hierbij alleen gebruik maken van schriftelijke gegevens en daardoor valt van de veertiende, vijftiende en zestiende eeuw een groot deel van de bevolking buiten onze waarneming, daar de grote massa de kunst van schrijven niet machtig was, zoals dikwijls in de „oorkonden” wordt aangegeven. Een deel van hen kon wel lezen, anders hadden schriftelijke verklaringen of bevestigingen van transacties weinig zin, maar vele anderen zullen genoeg hebben moeten nemen met de voorlezing van een document dat hen raakte, door een vrouwde.

De handeldrijvende middenstand zal wel de schrijfkunst, voorzover die voor dagelijks gebruik nodig was, machtig zijn geweest, zonder dat men daarom vaardig met de pen was.

De voornaamste schrijvers zullen, naast enkele ambtenaren, de kloosterlingen geweest zijn; het hanteren van de pen was hun dagelijks werk en bij officiële stukken, zoals onze bronnen, zal hun hulp dikwijls ingeroepen zijn.

Heel veel handelingen, zoals 't kopen en verkopen van vaste goederen, waarbij nu van het schrift gebruik gemaakt wordt, werden vroeger met getuigen afgedaan: „Men kan zich niet genoeg doordringen van de waarheid”, zegt K. HEERINGA in „Oorkonden en Zegels” ³⁾, dat in

¹⁾ H. BLINK, Friesland als Economisch gewest. 's Gravenhage (z.j.), bl. 398.

²⁾ Deze cijfers zijn ontleend aan de gemeenteverslagen. Hierbij moet rekening gehouden worden met de uitbreiding van het dorp Huizum, dat geheel met Leeuwarden is samengegroeid en een economische eenheid er mee vormt, maar niet tot de gemeente behoort. Voor ons doel zou 't laatste cijfer wel op ± 60.000 gesteld moeten worden.

³⁾ De Gids Jaarg. 97, bl. 230.

de dertiende eeuw en nog lang daarna hier te lande weini ggebruik gemaakt werd van geschreven bewijsstukken, van het schrift in het algemeen". Werd al het schrift gebruikt, dan schreef men in Friesland, net als overal elders in West-Europa, Latijn. Toen evenwel de kunst van lezen meer verbreid werd, en zij die geen Latijn kenden ook waarde begonnen te hechten aan het bezit van geschreven bewijzen van wat er gedaan of besloten was, werd het Latijn door de landstaal vervangen. Frankrijk is daarin voorgegaan; hier begon men in het begin van de dertiende eeuw officiële stukken in het Frans op te stellen ¹⁾, in Vlaanderen volgde men dit voorbeeld door ook 't Frans, maar ook wel het Nederlands te gebruiken. ¹⁾ De eerste bekende zuid-nederlandse oorkonde is van 1249, de schepenbrief van Boechoute, hollandse oorkonden volgen in 1267, Utrecht volgt in 1279, Gelre en Zutphen in 1287 ²⁾, Straatsburg gebruikt ± 1260 de landstaal, Lübeck ± 1340 ³⁾ en Friesland in 1329. De eigen taal wordt in de oorkonden dus later gebruikt als in de litteratuur, en is ook jonger als de taal van de friese wetten, die ons evenwel in latere afschriften overgeleverd zijn. De eerste friese oorkonde, in Schotanus bewaard ⁴⁾, is zeer merkwaardig omdat hij zo duidelijk de overgang van het Latijn naar het Fries aangeeft. De opstellers beginnen in het Latijn en zeggen, nadat de betrokken personen genoemd zijn, dat het stuk is opgesteld „in materna lingua causâ facilioris intellectus et confusionis vitandae". Het onderschrift is weer Latijn. De redenen waarom men in Leeuwarden de landstaal ging gebruiken, kunnen geen andere geweest zijn, dan hier genoemd worden.

Om gemakkelijk inzicht te krijgen in het taalgebruik van de bevolking van Leeuwarden trachtte ik na te speuren de taal van de geestelijkheid, van de hoofdelingen, en van de burgerij. Deze indeling is niet scherp, evenmin als de drie groepen in een kleine stad zelf scherp gescheiden waren. De aanzienlijken uit de drie standen zullen veel omgang met elkaar gehad hebben; daarenboven heeft de geestelijkheid dikwijls ook de andere stukken geschreven, en vaak had een oorkonde betrekking op personen uit de drie groepen. Ondanks deze bezwaren, en omdat een andere groepering grote moeilijkheden en minstens even grote bezwaren heeft, meende ik deze splitsing aan te kunnen brengen.

¹⁾ P. GEYL, *Gesch. v. d. Ned. Stam I.* Amsterdam 1930, bl. 117.

²⁾ DE VOOYS, *Gesch.* ² bl. 47.

³⁾ FR. KLUGE, *Sprachgeschichte.* Leipzig 1920, bl. 304.

⁴⁾ Ook in *Si. I.*, 1.

a. Het taalgebruik van de geestelijkheid.

De geestelijkheid gaat als algemeen erkende eerste stand voorop. De aanhef van menig verdrag erkent haar als de voornaamste: wij prelaten, prouesten, deekenen, Greetmannen, haedlingen, riuchteren, burghemaesteren, oelderman, scheppenenen, reed ende Meena Meenta der landen van Oestergoe ende Vestergoe. ¹⁾ Deze voorrang is niet alleen in overeenstemming met haar geestelijke en culturele betekenis, maar ongetwijfeld ook met haar maatschappelijke; deze laatste ontleende ze vooral aan haar grondbezit. In Leeuwarderadeel behoorde in 1511 43,9% van de grond aan de Kerk en de geestelijkheid, in Ferwerderadeel 40,3% ²⁾. De kloosters hadden daarvan het grootste deel, in bovengenoemde delen $\pm$ 25% en 29%, tegen de kerk 18% en 11% ³⁾. Voor 't bewerken van de landerijen die men in eigen gebruik had, moesten de lekebroeders zorgen, die meteen goed voor de krijg waren en 't klooster een aardig legertje verschaften. De andere gronden werden verpacht, de pachters steunden ook hun grondeigenaren. Door hun macht en hogere ontwikkeling waren de prelaten en dekenen ook dikwijls de politieke leiders.

Bij het nemen van gewichtige beslissingen, 't opmaken van testamenten, 't beslechten van geschillen, verleende de geestelijkheid dikwijls haar hulp en advies. Hun houding op welk terrein ook, moet de „leken” beïnvloed hebben.

In of bij Leeuwarden bestonden voor 1500 drie kloosters: één Dominicaner en twee Franciscaner. De twee laatste waren betrekkelijk pas opgericht, 't eerste dateerde van 1245 ⁴⁾; in 1523 kwam er nog een Dominicaner nonnenklooster bij. De archiefstukken van deze kloosters zijn helaas zoek geraakt te Mechelen ⁵⁾. Op het rijksarchief te Leeuwarden is alleen een afschrift van een lijst van stukken betreffende het klooster van de Predikherinnen.

Over de taal die in de Leeuwarder kloosteradministratie gebruikt werd, bestaan dus geen gegevens. Ik heb daarom de archieven onderzocht van drie andere kloosters en wel die van 't klooster Hospitaal bij Sneek, van de Orde van St. Jan, van 't Franciscaner vrouwen-

¹⁾ Zo in Charterb. I bl. 653, Si. II, 73 (jr. 1473).

²⁾ THEISSEN bl. 272.

³⁾ t.a.p. bl. 273.

⁴⁾ TITUS BRANDSMA in Frysk Tinkboek Ljouwert 1435—1935. Dokkum 1935, bl. 78.

⁵⁾ R. P. CLEVERINGA, „Rechtstoestand van het Waalsche Kerkgebouw te Leeuwarden I” Themis 1922. no. 2, bl. 157 noot 2.

klooster Aalsum bij Akkrum, en dat van 't Cisterciënser klooster Klaarkamp bij Sibrandahûs, een plaatsje ten westen van Dokkum gelegen.

De inhoud van de bewaard gebleven stukken is van verschillende aard; zij hebben meest betrekking op het kopen, 't ontvangen of 't ruilen van land of „renten”, of staan met deze handelingen in verband; soms zijn het testamenten, een andere keer uitspraken in geschillen, of verzoeken om een dergelijke beslissing.

Het oudste stuk uit 't klooster van St. Jan bij Sneek is van 1400 en bevat een verklaring van Albrecht van Beieren, gegeven uit Den Haag, waarbij hij aan 't klooster dezelfde rechten geeft als die van St. Jan te Haarlem; de taal is nederlands¹⁾; naast dit bevat 't archief tot 1450 nog 10 stukken, waarvan zes in 't Nederlands, twee in 't Latijn en twee in 't Fries; de twee latijnse zijn van geestelijken afkomstig en voor 't klooster bestemd; onder de nederlandse zijn er twee van de stad Sneek, één van enige burgers uit Sneek, één koopbrief van een stuk land en een kwitantie van een burger uit Leeuwarden. Het oudste friese stuk is van 1431 en betreft een ruil van goederen tussen een broeder van 't klooster en een leek²⁾, het tweede is een „wandel” (ruil) tussen de hoofdeling Bocka Harinxma te Sneek en 't convent³⁾; vooral dit laatste stuk is nogal met Nederlands besmet, de aanhef en het slot zijn bijna geheel Nederlands.

Van 1450—1498 zijn er 9 stukken, waaronder één in het Latijn, een beroep op de paus, een in 't Nederlands, een verkoopbrief van 't convent aan 't klooster Thabor en zeven friese, waarvan twee betrekking hebben op Wijtia Harinxma en het convent⁴⁾, één het testament van een Harinxma is⁵⁾, een ander een ruil tussen de stad en 't convent betreft⁶⁾, waarbij dus 't convent in tegenstelling met vroeger het Fries gebruikt; bij de drie andere stukken is 't klooster niet rechtstreeks betrokken⁷⁾.

Van 1498, het beginjaar van de vreemde overheersing, tot 1526, het laatste jaar dat er een friese stuk voorkomt, zijn er 16 oorkonden aanwezig. Hieronder volgt een staatje er van.

¹⁾ Charterb. I bl. 304.

²⁾ Si. I, 53.

³⁾ Si. I, 89.

⁴⁾ Si. I, 275 en 276.

⁵⁾ Si. I, 232.

⁶⁾ Si. I, 284.

⁷⁾ Si. I, 208, 389 en Si. II, 76.

Oorkonden van 1498-1526.

Jaar	Taal	Inhoud	Uitgave of nummer in 't Archief
1506	fri	koopbrief tussen „leken”, heeft op 't klooster niet rechtstreeks betrekking	Si. I, 508
1506 a b	ned	acten van de verkoop van een rentebrief	Oud.reg. I. no.12a/b
1508	ned	overeenkomst over verschillende wateren en zijlen	„ no. 13
1508	lat	verklaring dat 't klooster een koegang van Lutthie Harinxma krijgt	„ no. 14
1511	fri	een burger van Sneek verkoopt land aan 't klooster	Si. II, 255
1511 of 1512	fri	ruil tussen 't klooster en Roedmer Dowe zn	„ 263
1512	fri	de grietman van Baerderadeel geeft „ferdban” op deze ruil	„ 264
voor 9 Aug. 1513	ned	brief van een pastoor te Sneek aan de Commendeur van 't hospitaal	Oud. reg. II. no. 10
1513	ned	Low Donye ambtman te Sneek verklaart dat hij land heeft verkocht aan 't hospitaal	„ Dorso no. 10
1520	ned	koopbrief	„ I no. 18

Jaar	Taal	Inhoud	Uitgave of nummer in het Archief
1520	fri	't klooster koopt land van iemand te Folsghara	Si. II, 295
1524	ned	verklaring van de grietman van Wijnbriteradeel over het nyar-recht van 't convent	Oud. reg. I. no. 20
1525	ned	't klooster koopt land van pastoor en kerkvoogden te IJsbrechtum	„ 21a
1526	ned	goedkeuring van de koop	„ 21b
1526	fri	Lieuwe Hettes geeft een verklaring over een protest van 't klooster bij de grietman van Riarderhem	Si. II, 328
1526	ned	uitspraak van de dijkrechter	Oud. reg. I. no. 22

Uit het overzicht blijkt dat 't klooster in de loop van de vijftiende eeuw er toe overgaat het Fries te gebruiken in transacties met niet-geestelijken; na 1498 tot 1527 komt 't Fries naast 't Nederlands voor; de officiële instanties bedienen zich al spoedig van 't Nederlands, maar het aantal stukken is te gering om 't verloop nauwkeurig na te gaan. Wel blijkt — en dat is een positief gegeven — dat 't klooster bij handelingen met geestelijken of omgekeerd het Latijn of 't Nederlands bezigt, niet het Fries.

Het oudste stuk in 't archief van het Aalsumer klooster is van 1425; van die tijd tot 1450 zijn er twee latijnse, vier nederlandse en acht friese oorkonden aanwezig, de nederlandse en ook de friese hebben niet alle rechtstreeks betrekking op 't klooster.

Van 1450—1498 bevat 't archief vijf latijnse, zes en veertig nederlandse en drie en vijftig friese stukken, die over de gehele periode verdeeld zijn.

Van 1498—1530 volgt hier weer een overzicht.

Jaar	Taal	Inhoud	Uitgave of nummer in het Archief
1499	fri m. veel ned	testament van de Heer Foppe	Si. I, 443
1503	fri	overdracht van renten en goed aan 't klooster	„ 468
1504	fri	schenking aan 't convent	„ 486
1506	fri	pater en zusters te Nazareth wisselen land met Aalsum	„ 519
1508	ned	pastoor van Irnsum vermaakt zijn bezittingen aan 't convent	Chb. II, bl. 254
1508	lat	aflaat voor de strijd tegen de Ruthenen en Tertaren	fiche no. 123
1509	fri	uitspraak in een geschil tussen 't klooster en een Akkrumer	Si. II, 231
1510	fri	schenking aan 't convent	„ 237
1510	fri	schenking aan 't convent	Si. II, 243
1511	ned	verklaring van heer Heijden- rick v. Bevervoorde	Chb. II bl. 273 (Zie Vrije Fries XXVII bl. 78)
1511	fri	over 't kopen van steen	Si. II, 251
1511	fri	een landverkoop aan 't klooster	„ 252
1511	fri	de kwitantie bij bovenstaande koop	„ 256

Jaar	Taal	Inhoud	Uitgave of nummer in het Archief
1512	fri	een landverkoop aan 't klooster	Si. II, 260
1512	fri	schenking aan 't klooster	„ 262
1512	ned	idem	fiche no. 133
1513	ned	iemand zal twee eenj. ossen van 't convent onderhouden	„ „ 134
1515	fri	een huis aan 't klooster ver- kocht	Si. II, 278
1516	ned	Broeder Dominicus van Leeuwarden heeft voor Aal- sum een overeenkomst met een metselaar gesloten	fiche no. 136
1516	ned	testament door een notaris opgemaakt	Chb. II. bl. 338
1518	ned	van de bevelhebber en de raad van de hertog van Gelre	fiche no. 138
1518	ned	testament	„ „ 139
1518	ned	Heer Gerrit vicaris te Grouw verklaart een geschil geëin- digd; niet door hem zelf opge- maakt	„ „ 140
1518	ned	een schenking aan 't convent	Chb. II. 372
1524	ned	verklaring van paters over goederen die 't convent toe- komen	fiche no. 142

Jaar	Taal	Inhoud	Uitgave of nummer in het Archief
1524	ned	verdere bevestiging van bovenstaande verklaring	Chb. II. bl. 463
1524	ned	kwitantie	„ bl. 469
1527	fri	't klooster verkoopt land aan iemand te Ffoerwalda	Si. II, 335
1529	ned	ruil van goederen	Chb. II. bl. 552
1529	ned	consent van keizer Karel op deze ruil	
1530	fri	consentbrief van 't recht in Wtingeradeel	Si. II, 348

Van 1498 tot 1512 zijn alle stukken die er voor in aanmerking komen fries; daarna is 't Fries, op enkele uitzonderingen na, verdwenen.

In 't geheel zijn er tot 1530 vijf en zestig oorkonden in het Nederlands naast zeven en veertig friese. Van de nederlandse zijn twee en twintig stukken gewisseld tussen 't klooster en andere kloosters of geestelijken, slechts één dergelijk stuk is fries (1506). Ook wanneer men deze twee en twintig niet meetelt, blijven er nog drie en veertig nederlandse stukken over; hiervan vallen er tien in de periode 1498—1530; deze zijn toe te schrijven aan de oostenrijks-bourgondische invloed. Telt men ook deze niet mee, dan blijft er nog een vrij groot getal (33) niet-friese stukken over, dat ik niet kan verklaren. Was de leiding in dit Franciscaner vrouwenklooster in de regel in niet-friese handen?

Het klooster Klaarkamp was door de Cisterciënserorde in 1165 gesticht, en werd een van de aanzienlijkste kloosters, een moederklooster van onderscheiden mannen- en vrouwenconventen in het

noorden ¹⁾. Het had grote bezittingen in land en huizen, maar van het archief is niet veel bewaard.

Voor 1400 zijn er twee latijnse oorkonden, één van 1387 en een van 1389, die een nadere uitlegging van een overeenkomst over een waterweg en zijl uit 't jaar 1314 bevat. Van 1400—1450 is één oorkonde in 't Nederlands, twee zijn er in 't Latijn en zes in 't Fries geschreven ²⁾; onder deze friese is ook een van een priester die land aan 't klooster verkoopt. De nederlandse is een koopbrief, waarbij Ubela Kammyngatho Lewerd land aan Klaarkamp verkoopt; 't dorso is fries. ³⁾

Van 1450—1498 zijn er twee latijnse, vijf nederlandse en negen friese stukken aanwezig. Het eerste nederlandse bevat een verklaring van de abt voor een monnik van 't klooster, het tweede is een ruil tussen 't convent Foswert en Claercamp en heeft naast enkele friese termen het oostelijke „apenen brieve", in het derde maakt „her Bouwa" „kondich en de apenbaer mit dissen apene brewe" dat hij tegenwoordig was bij een verkoop van land aan 't klooster, het vierde is een kwitantie en koopbrief van een leek voor Klaarkamp, en het vijfde een testament van Gerrit Midlerkerk, voogd over Sint Vitus in Leeuwarden; Meijster Mamme, persoener, heeft het opgemaakt. Vier van de vijf nederlandse zijn weer van geestelijken, bij de friese zijn geen oorkonden die alleen op geestelijken betrekking hebben ⁴⁾.

Van 1500—1527 zijn er slechts zes oorkonden aanwezig, waarvan de laatste (1527) fries is; bij de vijf nederlandse zijn er twee die in vroeger tijden in het Fries geschreven zouden zijn; het zijn namelijk koopbrieven gewisseld tussen „leken" en het convent.

Uit het bovenstaande meen ik te mogen besluiten dat de geestelijkheid in de vijftiende eeuw het Latijn als schrijftaal in het verkeer met niet-geestelijken heeft vervangen door Fries en Nederlands; dat de eerste taal het meest in gebruik is geweest, ongetwijfeld om de verstaanbaarheid van de oorkonde te bevorderen, en wellicht de enige administratietaal zou zijn geworden, als er geen vreemde overheersers waren gekomen. De geestelijkheid gebruikt in schriftelijke omgang onderling geen fries, behalve een hoogst enkele maal, maar een Nederlands dat Fries gekleurd is, of het Latijn.

¹⁾ Zie over dit klooster J. BOTKE, De gritenij Dantumadiel. Dokkum 1932, bl. 186—202.

²⁾ De eerste dateert van 1402.

³⁾ Oud-reg. Klaarkamp, no. 16.

⁴⁾ In 't oud-reg. III afd. komt een zesde nederlandse stuk voor, waar ik de inhoud niet van genoteerd heb.

Als de saksische regering komt, worden de niet-friese oorkonden menigvuldiger, en na de regeringsoverneming door Karel de Vijfde verdwijnen de friese spoedig.

Behandelde ik in het voorgaande de houding van de reguliere geestelijkheid tegenover het Fries, thans rest mij nog iets mee te delen over die van de wereldse. De invloed van deze op het volk was minstens even groot als die van de kloosterlingen. In het godsdienstig leven hadden zij de leiding, maar ook met de politiek lieten zij zich ter dege in. THEISSEN vertelt een interessant verhaal over een „persona” in Gaasterland, die in zijn misboek schandelijke historiën van de saksische en oostenrijkse vorsten geschreven had „ende den simpelen folcke in de biechte en de sermonen altijd van de vrijheid der Vriesen inculceert ende ingeblasen (had)” ¹⁾. Ook in het maatschappelijk leven werden zij vaak te hulp geroepen als getuigen of bezegelaars van handelingen; in bijna geen oorkonde ontbreekt dan ook de „persona”, de eigenlijke parochiepriester. Vele van de oorkonden zullen door hen geschreven zijn; dit is echter moeilijk na te gaan. Ook zijn er geen verzamelingen van oorkonden louter door wereldse geestelijken opgesteld; hun werk zit verscholen in de andere archieven. Uit enkele aanwijzingen blijkt dat althans sommigen het Fries lang trouw bleven. Een van de laatste friese oorkonden van het St. Anthony-Gasthuis is het testament van heer Wabbo, vicarius te Lekkum. Het is van 't jaar 1535 ²⁾. Een ander bewijs is het volgende: in 1543 werden op last van het oostenrijks bewind de beneficiaalboeken opgemaakt, die een overzicht geven van de kerkelijke bezittingen en inkomsten. De pastoors moesten zelf deze opgave maken en ondertekenen; de meesten deden dit in het Nederlands; toch zijn er door SIPMA nog enkele pagina's met friese opgaven in aangetroffen ³⁾; een enkele begint in het Nederlands om dan in 't Fries over te gaan. ⁴⁾

Er waren echter ook andere, die het Fries spoediger lieten varen. Een zeer bekend man in Leeuwarden was Bernardus Bucho ab Aytta ⁵⁾. In 1465 was Bernardus te Zwichum, een dorpje ten zuiden van Leeuwarden, geboren; zijn studie in de theologie en in de rechten vol-

¹⁾ THEISSEN bl. 284, 285.

²⁾ E. I, 140, Si II, 369.

³⁾ Si. II, 211.

⁴⁾ BODDERS, bl. 129.

⁵⁾ Nieuw Ned. Biogr. Woordenboek dl. III bl. 47.

bracht hij te Leuven waar hij een leerling was van Florisz Adriaan, de latere Paus Adriaan VI, met wie hij in vriendschapsbetrekking stond. Wellicht is dit een van de redenen geweest die hem genoopt hebben Karel V, ook een leerling van Florisz Adriaan, te steunen. Na eerst pastoor in zijn geboorteplaats te zijn geweest, kwam hij te Leeuwarden, waar hij tijdens de saksische overheersing raad werd in het friese hof; hij ging over in oostenrijkse dienst, kwam in 1520 in het hof van Holland en overleed in 1528 te 's-Gravenhage. De bekende Viglius was zijn neef. Ik vond twee brieven door hem zelf geschreven; een in het Fries ¹⁾ en een in het Nederlands ²⁾. De friese is van omstreeks 1512 ³⁾ en is gericht aan Gerrold thot Herama, een van de friese hoofdelingen, hem heimelijk berichtend dat Bernardus in onderhandeling is om het Sjaerdamahuus te Franeker aan Sicko Lyauckama in handen te leveren. De spelling, en de taal ook hier en daar, doen duidelijk de invloed van het Nederlands merken: *vryond, huus, villet, wrow luttia, noed, woerdgang*.

De nederlandse brief is van 1510 ⁴⁾ en gericht aan de heilige Sacraments-voogden te Leeuwarden, de bestuurders van het St. Jacobs Gasthuis. Het stuk vertoont in de spelling dezelfde eigenaardigheden als de zo pas aangehaalde: *worsch., renten, vederom, Goedis ville, hir woer*; ook friese invloed: *dissen, disses, scroer, joegden, fallen, heb screuen*.

Deze geleerde geestelijke vond het dus niet nodig aan de Leeuwarder voogden in het Fries te schrijven, hoewel de administratietaal van 't Gasthuis nog fries was, zoals uit 't dorso en uit andere stukken blijkt, maar aan zijn adellijke vriend Herama deed hij dit wel. Hij hield dus rekening met de personen waarvoor de brief bestemd was, en gebruikte zelf blijkbaar liever het Nederlands.

b. De taal van de hoofdelingen en van de burgerij.

Het was niet mogelijk om een soortgelijk onderzoek als wij naar de taal van de geestelijkheid instelden, te doen naar het taalgebruik van de groot-grondbezitters onder de leken. Wel zijn er enkele archieven bewaard van oude hoofdelingen-geslachten, maar deze zijn niet uitgegeven en bevatten bovendien tal van stukken die niet speciaal op

¹⁾ bl. 60.

²⁾ bl. 59.

³⁾ SINGELS 140.

⁴⁾ E. I, 104.

hoofdelingen betrekking hebben. Daar een grafelijk of hertogelijk bewind in Friesland ontbreekt en daardoor ook een ridderstand, is bovendien een duidelijke grens tussen wat later de „adel” wordt en de andere grondbezitters niet altijd te trekken; de standsafscheiding is ook niet scherp geweest ¹⁾. Als grondbezitters staan ze in contact met de andere grondbezitters en gebruikers, dus ook met de kerk en de stedelijke burgerij. Ook als grietman en rechter, of olderman en schepen in de steden, komen ze met de derde stand en de geestelijkheid in aanraking. Hun taalgebruik kan dan ook het best behandeld worden met dat van de andere inwoners van Leeuwarden.

In Leeuwarden woonden op hun stinzen een groot getal hoofdelingen ²⁾ die hun bezittingen in de omstreken van de stad hadden. Ook in de stad zelf hadden sommigen een vrij groot grondgebied, dat ze bij de toeneming van de bevolking voordelig wisten te verpachten, waardoor ze aanzienlijke inkomsten genoten. Een van hen was gewoonlijk olderman van het stadsbestuur ³⁾.

De burgerij oefende de gewone stadsbedrijven uit; menig burger was ook nog boer, althans veehouder er bij. Uit verschillende acten blijkt dat de burgers hun geld besteden voor 't kopen van land met 't doel om dit te verhuuren, maar ook nog wel om het zelf te gebruiken. Toch waren handel en nijverheid de hoofdmiddelen van bestaan. Vandaar de pogingen om de veiligheid op de wegen te verzekeren en tot economische heerschappij over het platteland te geraken ⁴⁾.

Voor de taal van de bewoners van Leeuwarden bezitten we een hoofdbron in de archieven van het Sint Anthony-Gasthuis, een instelling die zich in de eerste plaats ten doel stelt „aan oude lieden van een onbesproken levensgedrag huisvesting en verzorging of tegemoetkoming te verstrekken, hetzij tegen betaling, hetzij kosteloos” ⁵⁾; verder tracht het ook op andere wijze armoede te voorkomen. Het oude archief van deze stichting is door W. EEKHOFF uitgegeven en loopt van 1406—1600 ⁶⁾. Het bevat koopactes, consentbrieven, uitspraken in geschillen, testamenten, proefbrieven, rekeningen en dergelijke stukken.

---

¹⁾ Zie o.a. THEISSEN bl. 5 en 285.

²⁾ bl. 48.

³⁾ bl. 36.

⁴⁾ bl. 9, 17.

⁵⁾ Art. 1 van het regl. van het gasthuis (GOSSES bl. 8).

⁶⁾ Over de stichting en de geschiedenis van het gasthuis zie men 't geciteerde werk in noot 5 en de daar genoemde bronnen.

Ongetwijfeld is hier de taal gebruikt die in Leeuwarden in het algemeen als administratietaal werd gebezigd. Dat de schrijvers van de meeste stukken niet bekend zijn, is een groot bezwaar van deze waardevolle verzameling. Slechts een enkele maal kon ik de vervaardiger vaststellen. Vooral wanneer de oorkonde een afwijkende taal heeft, zou men zo graag weten door wie ze is geschreven.

Van 1406—1450 zijn er zestien stukken bewaard; op één na zijn ze alle fries. De uitzondering (bl. 53) is in een sterk fries gekleurd Nederlands opgesteld en houdt een consent in van het stadsbestuur op een gift aan het Sint Anthony-gasthuis. Olderman was Doedo Albertzoon Sierksma, die later als zodanig en als schepen friese oorkonden bezeugelt ¹⁾ en zelf een friese koopbrief geeft ²⁾. Ook van de schepenen die in 't stuk genoemd worden, komen friese oorkonden voor. De voogd van het gasthuis, die voor 't huis optrad, was *ywe, die schroeder*, die later een friese oorkonde ontvangt uit Tietjerksteradeel ³⁾. Het is mij niet duidelijk waarom dit stuk niet in het Fries is. De enige bekende stadssecretaris uit die tijd, Sicke Wybrenssen sted skriuer, heeft het niet geschreven.

Van 1450—1498 telt de uitgave van EEKHOFF 71 stukken, waarvan er vier niet in het archief voorkomen, maar toch betrekking hebben op het St. Anthony-Gasthuis en hier dus meegerekend kunnen worden. Van deze 71 oorkonden is er een in het Latijn: een brief van Heer Mammo aan David van Bourgondië ⁴⁾; 64 zijn in het Fries gesteld en 6 in het Nederlands.

Het eerste nederlandse stuk uit deze periode is een testament van Arnt van Suerhusum en Hille van Zwolle ⁵⁾, stichters van het St.-Jacobsgasthuis. Het testament is gesloten in tegenwoordigheid van Her Rippert toe Steens, Cureit ende en Keysers oerkene, een notaris dus; van hem komt een fries stuk in SIPMA's Oorkonden voor ⁶⁾. Eén van de bezegelaars is de bovengenoemde Sicke, die echter de oorkonde niet geschreven heeft. De taal vertoont verschillende frisismen in woordgebruik en buiging: *der* dat dienst doet als relativum; *dem* dat plur.; *luudene* gen. plur. synt 3e p. plur.; *ajteluuden*, *buucwas*, *toe like deelen*, *erjscip*, *oerkenen* e.a.

De oorzaak van het onfriesse karakter van dit stuk zal gezocht

¹⁾ E. I, 17 en 19.

²⁾ E. I, 20.

³⁾ E. I, 16.

⁴⁾ E. I, 73b.

⁵⁾ E. I, 25, jaar 1459.

⁶⁾ Si. II, 43.

moeten worden bij de testateurs. Beiden zijn geen geboren Leeuwarders; de laatste twintig jaren van hun leven hebben zij er echter zeker doorgebracht ¹⁾; de vrouw is uit Zwolle afkomstig. Arent is vermoedelijk koopman geweest, althans een uitdrukking in het testament die anders niet voorkomt, zou het doen denken: „..... *van alle mijn gueden, ... in wat komenscip ofte lande, der dese guede ghelegen sijnt*”. Later kopen Arent en Hille in de omgeving van Leeuwarden veel land om hun geld te beleggen. Bij die gelegenheden zijn voor hun meestal friese koopbrieven geschreven ²⁾, maar zij zelf bedienen zich blijkbaar liever niet van deze taal. Is Arent, die ook wel Arent van Swolle wordt genoemd, uit Surhuzum naar Zwolle getrokken, heeft hij daar zijn vrouw leren kennen, en zich later in Leeuwarden gevestigd?

Het tweede nederlandse stuk is een rentebrief aan Aerend van Zwolle ende Hilla ³⁾; het vierde ⁴⁾ is een sterk fries gekleurde koopbrief voor hen; het zesde ⁵⁾ is de fundatiebrief van het St. Jacobs-gasthuis, gesticht door Hille. Het dorso van deze vier brieven is in het Fries.

Het derde niet-friese stuk ⁶⁾ is van twee geestelijken en een leek; het vertoont veel frisismen; het vijfde ⁷⁾ is de oudste proefbrief van het St. Anthony-Gasthuis. Een van de voogden van het gasthuis was toen Henrich van Zwol, broer van bovenvermelde Hille, die misschien de oorzaak is van het niet-friese karakter van dit stuk. Het bevat enkele „oostelijke” eigenaardigheden: *apenne brieve*, *aenghenamen* (aangenomen), *Gaede* (Gode), *ghemende* (gemeenschappelijke), *see* (zij), *went*, *heben* (hebben), *sollen*, *hoer* (haer), daarnaast ook friese: *neet(drofte)* (nooddrufft), *rier*, *neenter*, *wol* (wil).

Van 1498—1515 — de saksische vorsten zijn nu meester van Friesland — zijn er 26 stukken aanwezig; één is er in 't Latijn: een brief van de stadhouder aan de proost van St. Salvator te Utrecht; twintig zijn fries en vijf zijn in 't Nederlands, te weten: een copie van een testament van Gheryt Midlerkerck, foghet fan Sente Wyth in Lewerden ⁸⁾; als vervaardiger wordt genoemd meyster Mamme, personner. Was Gheryt Midlerkerck geen Fries? De naam van de vervaardiger komt

¹⁾ Hun eerste gepubliceerde testament is van 1459. Arent overleed ongeveer 1477, Hille ongeveer 1479.

²⁾ E. I, 34, 36, 37, 40, 41, 45, 47, 48, 49, 51, 52, 55.

³⁾ E. I, 32.

⁴⁾ E. I, 52.

⁵⁾ E. I, 54.

⁶⁾ E. I, 42.

⁷⁾ bl. 63.

⁸⁾ E. I, 83a.

dikwijls voor in friese stukken. Het volgende is een testament van Anscke Johan Sybrands dochter, die een geestelijk leven aannam. Het stuk is niet door de notaris en secretaris van de stad, Hemma Odda zoen, die als getuige gefungeerd heeft, geschreven.

Het derde nederlandse stuk is een brief van Bernardus Bucho Aytta, in beeden rechten Licentiatus, Pastor thot Oldehow aan de Heilighe Sacramentes-foeghden in Lewerden. Deze bekende pastoor ¹⁾ schreef in dezelfde tijd ook nog wel Fries.

De vierde oorkonde is een ruilbrief van landen tussen Bernardus Bucho c.s. en Hans van Grombach, een saksisch ambtenaar.

Het vijfde stuk bevat losse aantekeningen omtrent vorderingen die de gasthuizen betwist worden. EEKHOFF stelt het vragenderwijs op 1512.

Vooraf uit 't derde stuk blijkt dat de positie van 't Fries enigszins aangetast is, hoewel men niet moet vergeten dat de geestelijkheid, zoals boven bleek, geneigd was de landstaal spoedig op te geven. Uit 't dorso, dat in 't Fries is, volgt dat in 't gasthuis het Fries nog gebruikt werd.

Van 1515—1525 zijn er nog tien friese stukken, één latijns en twee nederlandse; het ene is een brief waarbij het Predikherenklooster land verkoopt aan 't St. Anthony-Gasthuis, het andere een testament van Albert Wilcke zoon.

Na 1525 zijn de friese stukken uitzondering. Verschillende nederlandse zijn door Wilko Folkerts, de stadssecretaris, geschreven; voor die tijd komt hij in de stukken van het St. Anthony-gasthuis niet voor ²⁾. Deze schrijver bedient zich zelden van 't Fries. 't Eerste friese stuk na 1525 is echter van zijn hand en heeft betrekking op de verkoop van een rente aan het Sint Anthony-gasthuis door iemand uit Wanswerd; zeer waarschijnlijk heeft de Wanswerder het Nederlands niet verstaan. Het tweede friese is een schenkingsbrief van een van de friese hoofdelingen (Groustins, Grovestins) aan de Sacramentsvoogden; het is vermoedelijk door de schenker zelf geschreven, hij verklaart tenminste: „schrijoun mej myn ghevoentlicke hand”. Het derde stuk heeft betrekking op Leeuwarder burgers; het is niet door Wilko Folkerts geschreven, maar bevat wel een aantekening van hem in 't Nederlands ³⁾. Het dorso van dit stuk is fries. Er volgen nu nog twee

¹⁾ bl. 30 en 59.

²⁾ Juist in deze tijd gaat het stadsbestuur zich met het gasthuis bemoeien. Zie R. VISSCHER, De archieven van het St. Anthony Gasthuis. Leeuwarden 1921, bl. 39 vv.

³⁾ E. I, 128, jr. 1531.

friese stukken van Heer Wabbo, vicarius te Lekkum, één er van is zijn testament ¹⁾. Het laatste friese stuk in 't archief is uit het jaar 1541, maar komt van 't gerecht van Idaarderadeel. De administrateurs van 't gasthuis hebben 't Fries ook al opgegeven, althans in meer officiële stukken. Zo is er een contract tussen de voogden en Douwe Timmerman uit 't jaar 1538 ²⁾ dat hoewel fries gekleurd, toch nederlands is; het minder officiële dorso is nog fries.

Onder de niet-friese stukken is vooral van belang een eigenhandig geschreven testament van Pieter Johanzoon Auckama ³⁾, een vermogend man, die van 1512—1522 burgemeester was van Leeuwarden en ook als gedeputeerde van de staten van Friesland naar de gouvernante ging ⁴⁾. Deze Leeuwarder uit de voorname stand schrijft dus geen Fries meer; wel bevat zijn taal nog verschillende frisismen: *ordineert heeft, coft heb, schijlden, zijnt, zal coeme, beeterscip, yen, meckbrieff* e.a., daarnaast veel oostelijke vormen: *borger, sesteen, zeelmissen, dree, zolde*.

Uit het bovenstaande volgt dat omstreeks 1525 het Fries als schrijftaal bij de burgerij in onbruik begint te raken. Het eerst bij de ambtenaren (W. Folkerts), iets later bij de aanzienlijken. In die tijd komen diegenen in bestuursfuncties of in het maatschappelijk leven, die in hun jeugd al de vreemde (saksische en bourgondische) ambtenaren in Leeuwarden leerden kennen.

c. De taal van de stadsregering.

Aan het hoofd van de stadsregering stond voor 1498 een olderman; soms waren er twee, die dan wellicht bij beurte de functie waarnamen. Deze olderman, meestal een van de hoofdelingen ⁵⁾, was voorzitter van de stadsraad, die verder bestond uit schepenen en raad. Daarnaast werden geraadpleegd de „mena Trettenen” (de gemene dertienen), een soort vroedschap, en soms ook nog de gemene gemeente ⁶⁾.

In de tijd van Karel V, na 1515, is in Leeuwarden de olderman verdwenen en wordt zijn werk door de burgemeesters waargenomen ⁷⁾,

¹⁾ E. I, 140 jr. 1535.

²⁾ E. I, 145.

³⁾ E. I, 136, 1534.

⁴⁾ Noot bij E. I, bl. 261.

⁵⁾ THEISSEN bl. 195 en 196.

⁶⁾ TELTING I, bl. 53—73.

⁷⁾ THEISSEN bl. 195, 196.

die misschien ook eertijds al bestonden, maar onder deze naam niet voorkomen ¹⁾. Zij worden blijkbaar meestal gekozen uit de „burgers”, want de „gemeene Elinghen” beklagen zich over achteruitzetting door de Raad, die de „adel” in niets meer heeft gekend, hoewel dit, volgens de mening van de klagers, zeer nodig was geweest wegens de vele verkeerde handelingen van het bestuur ²⁾. Deze wijziging in het bestuur doet ons zien dat de burgerij aan invloed heeft gewonnen, waardoor de plaats dus een meer stedelijk karakter krijgt.

Alleen ingezetenen werden natuurlijk tot bestuursfuncties geroepen, zodat ook 't archief van de stad Leeuwarden ons enige gegevens kan verschaffen over 't taalgebruik van de Leeuwarders, en over de taal die door anderen in hun correspondentie met de stad gebruikt werd. Het archief is niet groot: tot 1515 bevat het ongeveer 140 nummers. Hoe veel er wel verloren is gaan blijkt uit een register van brieven, dat 26 Augustus 1486 begint en ongeveer vijf maanden omvat, in welke tijd een honderdtal brieven en copieën geschreven zijn, die op een enkele na alle verloren zijn gegaan, en waaronder waarschijnlijk maar een nederlandse was ³⁾.

De stukken die 't archief bevat ⁴⁾, heb ik in onderstaande groepen verdeeld:

- A. stukken, brieven, die van de stad uitgaan;
- B. stukken, brieven, die aan de stad gericht zijn en uit Friesland komen;
- C. die van andere streken naar Leeuwarden gezonden zijn.

A. Stukken die van de stad uitgaan.

De oudste stukken zijn in 't Latijn gesteld. Uit de eerste helft van de dertiende eeuw is er een brief van Liwerd aan de inwoners van Lübeck ⁵⁾; van 1299 een brief van Liowerth en Docken aan Graaf Jan van Holland ⁶⁾, van 1317 een verbond tussen Groningen en Leeuwarden ⁷⁾ van 1318 een brief aan Bremen ⁸⁾.

Het duurt nu tot 1435 voor mij weer een stuk van Leeuwarden

¹⁾ TELTING I, bl. 53, 73.

²⁾ SINGELS 160.

³⁾ Si. II, 134.

⁴⁾ Enkele stukken die niet in 't archief voorkomen maar elders vermeld worden, zijn ook opgenomen.

⁵⁾ Urkundenbuch der Stadt Lübeck dl. I, 162.

⁶⁾ SINGELS 1.

⁷⁾ Oorkb. Gron. en Dr. I, 257.

⁸⁾ Friesisches Archiv dl. II. Oldenburg 1854, bl. 423.

bekend is. Uit dat jaar zijn er twee oorkonden, die de vereniging van Oldehove en Hoek met Leeuwarden vaststellen ¹⁾.

Het nu volgende stuk van 1446 is een uitspraak van Kempa Unynga, van stadswege gegeven in een geschil tussen verschillende hoofdelingen. Dit stuk is in het Nederlands, met enkele friese uitdrukkingen (*wordelte dair Sipka schien sint, ende voirt van waldeda, onriucht, scand, confuys....*). Kempa Unynga geeft later enkele „baren” (uitspraken in geschillen) in het fries ²⁾; als schepen komt hij voor in een friese oorkonde van het St. Anthony-Gasthuis ³⁾. Waarom het stuk van 1446 in het Nederlands is, is me niet duidelijk. Misschien om een verbond dat Oostergo in 1444 met Groningen had aangegaan, waarbij de twee contractanten een beroepsinstantie instelden ⁴⁾. Het is ook mogelijk dat alleen de schrijver de schuld draagt van het onfrieese stuk.

Er komen nu weer enkele friese stukken, waaronder een marktvrede en brieven aan Dokkum.

In 1478 schrijven Leeuwarderadeel en Leeuwarden aan Lubbert, gravetmeester ten Dam een brief in het Nederlands over 't slatten van de Ee. Lubbert was waarschijnlijk geen Fries.

Er volgen nu verschillende friese stukken, tot we in 1482 ⁵⁾ een gildebrieff voor de wevers van Lyowerden ontmoeten, die weer in het Nederlands geschreven is. Stadsrechten werden dikwijls van andere steden overgenomen, zo ook misschien deze brief. Mogelijk is ook dat het Nederlands gebruikt is, omdat de wevers veel van buiten Friesland kwamen.

Het eerstvolgende nederlandse stuk is een uitspraak van de stad tussen de erven van Hendrik van Zwol en Willem Hertooch Alberts, waarschijnlijk geen ingezetenen van Leeuwarden.

Enkele stukken aan Groningen gericht zijn, weer in het Nederlands. Tegenover de zeven nederlandse stukken die hierboven genoemd zijn, staan er ruim dertig friese.

Wij zijn nu het fatale jaar 1498 genaderd. De invloed van het saksisch bewind doet zich gelden. Veel stukken zijn helaas niet bewaard uit de eerstvolgende jaren. Met de Friezen handelt de stad nog in 't Fries, maar met de Saksen ging dit niet. Zo zijn nog in het Fries

---

¹⁾ SINGELS 10, 11. Zie over deze oork.: A. VAN DER MINNE, De uitbreiding van Leeuwarden in 1435. Leeuwarden 1435—1935. Leeuwarden 1935.

²⁾ Si. I, 150, Si. II, 84.

³⁾ E. I, 15.

⁴⁾ bl. 7.

⁵⁾ SINGELS 40.

de onderhandelingen tussen de stad en de Kamstra's ¹⁾, een register van politieovertredingen uit de jaren 1503—1504, bevattende boeten en straffen voor vreemdelingen en burgers van Leeuwarden ²⁾, en verder een aantekening over een boete aan Leeuwarden opgelegd ³⁾. Maar niet fries zijn schuldbekentenissen aan de weduwe van Peter van Ulms, een saksisch officier, te Leeuwarden gedood, aan de drost van de graaf van Oost-Friesland en aan Jhr. Hans van Grumbach. Deze stukken zijn oostelijk gekleurd: *mit oren beyden kynderen, togesacht syn, nae inhalt, itzelich termijn*. Ook een schuldbekentenis aan Derich Vercken, burger van Rinomunde (?), te Deventer aangegaan, is niet fries.

De vraag van de stad aan Karel V en aan zijn stadhouder Floris van Egmond om „privilegiën en de fryheiden” en de eed aan Karel afgelegd, zijn ook nederlands.

In 1516 is het laatste friese stuk van de stad uitgegaan; 't is een rentebrief voor een weeskind. De schrijver is de stadssecretaris Wilko Folkert zoon ⁴⁾; het stuk bevat drie aantekeningen van hem, een waarschijnlijk van 1516, de andere van 1522 en de derde van 1526; alle drie zijn in 't Nederlands gesteld.

Het eerstvolgende stuk dat fries zou kunnen zijn, als de verhoudingen niet gewijzigd waren, is van 1526.

B. Stukken aan de stad gericht uit Friesland.

Deze stukken bestaan uit oorkonden van de landen Oostergo en Westergo, van de grietmannen van enkele „delen”, van steden, of van particuliere personen in en buiten Leeuwarden. Enkele stukken zijn copieën, wat voor het gebruik dat wij er hier van maken, geen bezwaar is.

Het oudste friese stuk is van 1392 ⁵⁾; al spoedig volgt een stuk in het Nederlands (1427). Het is een besluit van „Oesterga en Westerga” vergaderd „toe Zneeck”, waarbij Leeuwarden de hoge rechtspraak krijgt over 't gebied waarmee het uitgebreid was ⁶⁾. Waarom dit stuk

¹⁾ 1501. Si. II, 196—202.

²⁾ SINGELS 127.

³⁾ 1505. Si. II, 203.

⁴⁾ bl. 43.

⁵⁾ Si. II, 3.

⁶⁾ De laatste maal afgedrukt in „Leeuwarden 1435—1935”, bl. 4, ook in Charterb. I, bl. 471.

nu weer nederlands is, terwijl het besluit van de uitbreiding een jaar te voren genomen, in het Fries is opgetekend, is moeilijk te gissen. Was dit stuk ook voor buitenlands gebruik bestemd of draagt de schrijver alleen de schuld? Ik vermoed dat het laatste het geval is, want een oorkonde in hoofdzaak voor Leeuwarderadeel bestemd, van het jaar 1432 ¹⁾, is ook nederlands. Tussen deze twee in ligt een friese ²⁾ ook van Oostergo en Westergo vergaderd te Sneek en enkele maanden later als de eerste nederlandse geschreven.

Er volgt een reeks van stukken waarin 't Fries gebruikt wordt; het Nederlands komt voor 't eerst weer voor in een brief van 1486, waarin een zekere Claes Gerbrantz, die een doodslag had begaan te Lewarden, bedankt voor de betoonde goedertierenheid ³⁾. Daar het niet zeker is of Claes Gerbrantz burger van Leeuwarden was, valt over dit stuk niet meer te zeggen.

Pas na 1500 worden de niet-friese stukken talrijker: van 1501 zijn er twee brieven van geestelijken (de abt van Lidlum en van 't klooster van Bergum); ook de saksische ambtenaren schrijven een meer of minder hoogduits gekleurd taaltje (*viertszygh gülden gerechent zwey und zweytzigh styber, tzeytt* ⁴⁾, *u fruntschap weten to leistên* ⁵⁾ *Hertoghe tzo Zassen, bis haer* (tot hier), *ghaer niet* (gar nicht) *wijr.* ⁶⁾

Het Fries ontbreekt echter nog niet. Leeuwarder burgers verkopen in hun eigen taal een huis of geven kwitanties af (1504), beklagen zich bij de stad wegens onrechtvaardige behandeling van stadswegen ondergaan ⁷⁾, of vragen om bescherming tegen de vreemde steenbakkers ⁸⁾. Daarna is het met 't Fries gedaan. Het eerstvolgende stuk dat men in 't Fries zou verwachten is van 1524.

C. Stukken uit andere streken.

Bij deze oorkonden zijn geen friese. Ze zijn o.a. afkomstig van de abt van Corbey ⁹⁾, van de stad Lübeck, van Hertog Albrecht van Beieren, van Keizer Sigismund, van Groningen, van Maximiliaan,

¹⁾ In „Leeuwarden 1435—1935“, bl. 6.

²⁾ Si. II, 15.

³⁾ SINGELS 49.

⁴⁾ SINGELS 106g.

⁵⁾ SINGELS 124.

⁶⁾ Singels 129. Uit een brief van Hertog George, de taal nadert overigens tot de meer gebruikelijke Gepubliceerd in de Vrije Fries XII, 215.

⁷⁾ 1506 Si. I, 511

⁸⁾ 1510 Si. II, 246.

⁹⁾ Ch. I, 76.

van Haarlem en van Amsterdam. Men gebruikt het Latijn, het Nederlands, het Hoog- of Nederduits; dat niet alleen het Latijn gebruikt wordt, bewijst dat de schrijvers weten, dat in Leeuwarden wel personen aanwezig zijn die de gebezigde taal verstaan.

Uit 't vorenstaande volgt dat het Leeuwarder stadsbestuur tot 1516 het Fries gebruikte als administratietaal tegenover hen van wie verwacht kon worden dat ze deze taal verstonden, en dat omgekeerd ook de inwoners van Leeuwarden en Friesland zich in de regel in die taal tot de stad richtten; tegenover vreemdelingen gebruikte men in later tijd het Nederlands, en dit bleef zo toen de vreemdeling meester werd in Friesland. Als na de opstand tegen het spaans bestuur de regering van Friesland weer in handen komt van Friezen, is de onfriese plooi al gelegd en blijft de toestand op taalgebied zoals die was, waar ongetwijfeld de band met de andere Nederlands sprekende delen, al was ze dan ook losser geworden, iets toe heeft bijgedragen.

d. Twee secretarissen van Leeuwarden.

De secretaris van de stad had, zoals te begrijpen is, veel invloed op de taal van de uitgaande brieven. Nu zijn we slecht ingelicht over de stadschrijver en zijn werk. Zijn hoofdwerk blijkt uit zijn naam. Het stadsrecht van Leeuwarden ¹⁾, waarschijnlijk tussen 1531 en 1537 opgesteld ²⁾, belast hem verder met 't registreren van sommige schulden (art. 82) en met het verzegelen en ondertekenen van de schriftelijke kennisgeving aan een vreemdeling op wiens goed arrest gelegd was (art. 160). Hij had niet, zoals in Sneek, het recht al de brieven te schrijven die de overheid uitgaf en bezegelde. ³⁾

Enkele namen van secretarissen uit de tijd voor 1500 zijn ons bekend. Omstreeks 1460 bekleedde een zekere Sicke Scriwer het ambt ⁴⁾; in 1499 een Paulus, sryver, notarius oft een oirken des Heilighen Romerschen Ryxes ⁵⁾. De naam van de eerste ontmoetten we ook in een oorkonde van het St. Anthony-Gasthuis ⁶⁾, die hij echter niet heeft geschreven, zoals uit 't schrift blijkt.

¹⁾ TELTING II, bl. 214—275.

²⁾ TELTING II, bl. XI.

³⁾ TELTING I, bl. 173.

⁴⁾ SINGELS 24j.

⁵⁾ SINGELS 40.

⁶⁾ E. I. 25, zie ook bl. 33.

Meer weten we van de werkzaamheden van twee andere schrijvers, waarvan de tweede Wilco Folkertszoon, onmiddellijk of in ieder geval kort na de eerste, Hemma Oddazoon het ambt kreeg. Daar beiden secretaris waren in de tijd dat 't Fries zijn plaats in de administratie verloor, wil ik bij hen even stilstaan.

Hemma Oddazoon is na 1500 een belangrijk persoon in Leeuwarden. Er kan weinig gebeuren of hij is er bij aanwezig in de een of andere functie. Toch is het moeilijk om precies zijn positie te bepalen. Hij was meester in de rechten en notaris; als secretaris komt hij voor in 1503 ¹⁾, wellicht was hij 't al eerder, daar hij in 1501 als arbiter „van ws steds weyna” voorkomt in de geschillen die de stad met de Kamstra's had ²⁾. Daar in 1499 nog Paulus als secretaris ³⁾ wordt genoemd, is men geneigd te vermoeden dat deze kort daarna is overleden en door Hemma werd opgevolgd; in 1508 en 1510 was hij schepen in Leeuwarden ⁴⁾, in 1511 forwarer (plaatsvervanger van de grietman) in Leeuwarderadeel en Tietjerksteradeel ⁵⁾ en in 1512 burgemeester van Leeuwarden ⁶⁾. In hoeverre deze functies met het secretariaat waren te verenigen, is mij onbekend; een andere secretaris uit deze tijd ken ik niet. In 1514 wordt zijn naam in het Register der Archieven van het Witte Nonnenklooster nog genoemd bij de overdracht van land. Kort daarna zal hij overleden zijn.

Zijn functies zijn in overeenstemming met zijn bezittingen. Uit 't register van den Aanbreg (1511) blijkt dat hij eigenaar is van een tiental „steden” in Leeuwarden, welk aantal later door koop nog vermeerderd. De meeste van deze bezittingen zijn aan een klooster gekomen dat door Hemma's dochter gesticht werd ⁷⁾. Hoewel hij niet tot de rijksten behoorde, was hij toch een van de aanzienlijken van Leeuwarden, die door zijn grondbezit omgang had met de „adel”.

Ook zijn opleiding tot meester in de rechten maakte hem zeer geschikt voor zijn betrekkingen, vooral in een tijd als die van de saksische overheersing, waar bekwame lieden die met de vreemdeling konden omgaan, vereist werden. Bij de saksische regering was hij

¹⁾ SINGELS 123.

²⁾ Si. II, 196.

³⁾ Dit is niet geheel zeker. Paulus noemt zich schrijver (bl. 41), wat nog niet hoeft in te sluiten dat hij secretaris was.

⁴⁾ Si. II, 226 en Oudarchieven kast B. Laad I no. 24.

⁵⁾ Si. II, 253, SINGELS 138b.

⁶⁾ E. Gesch. beschr., bl. 319.

⁷⁾ E. Gesch. beschr. bl. 127 vv.

blijkbaar een gezien persoon. Jancko Douwama vermeldt zijn aanwezigheid in regeringskringen ¹⁾).

Hoewel hij secretaris en notaris was, zijn er met zekerheid niet veel stukken aan te wijzen van zijn hand. De mededeling van SINGELS bij no. 69, is waarschijnlijk onjuist; ook het testament dat in de oorkonden van het St. Anthony-Gasthuis ²⁾ voorkomt met zijn naam en dat EEKHOF aan hem toekent, heeft hij niet geschreven. Het is althans een heel ander schrift dan de stukken die ongetwijfeld van zijn hand zijn ³⁾; zijn drukke bezigheden hebben wellicht hem verhinderd zelf veel te schrijven: hij heeft het laten doen.

Belangrijk voor ons onderzoek is nu hoe Hemma Oddazoon tegenover het Fries stond. De stukken die van hem bekend zijn, zijn alle fries. Dit was de taal die hij bij voorkeur gebruikte, wat duidelijk blijkt uit 't volgende. In 1508 doet het saksisch bewind een uitspraak in een geschil tussen Kollum aan de ene zijde en Uptwysel en Buitenpost aan de andere zijde over 't graven van een vaart ⁴⁾. Deze uitspraak is niet in het Fries, maar in het Nederlands. Hemma Oddazoon wordt door de raad van de hertog tot gedeputeerde benoemd om de beslissing bekend te maken. Hij doet dit vier dagen later in de kerk te Kollum, en schrijft zijn oordeel in het Fries achter op het nederlandse stuk. De nederlandse tekst heeft hem dus niet van zijn landstaal kunnen afbrengen.

Zijn opvolger was vermoedelijk Wilco Folkertszoon. Hij komt het eerst als secretaris voor in een rentebrief van 18 Juni 1516 ⁵⁾. Hij overleed volgens een aantekening in de recesboeken van Leeuwarderadeel 25 September 1537, en wordt daar genoemd „expertu homo nemine charissimus” ⁶⁾. Ook hij was notaris en enkele testamenten door hem opgemaakt, zijn bewaard ⁷⁾.

Welk onderwijs hij genoten heeft heb ik niet kunnen ontdekken.

In 1511 had hij volgens 't register van den Aanbreng twee koegrassen in huur en één huis in eigendom zonder de grond. Zijn bezittingen

¹⁾ J. DOUWAMA's Geschriften 1849. Leeuwarden, bl. 138, 139, 506.

²⁾ E. I, 93.

³⁾ Si. I. 452, Si. II. 253, SINGELS 137, 135 dorso.

⁴⁾ SINGELS 135.

⁵⁾ Si. II, 206.

⁶⁾ Uit een naamlijst der leden van de Magistraat der stad Leeuwarden hs. no. C 122 v. d. stadsbibl.

⁷⁾ O.a. 1528 dat van Dr. TIETEMA. (Charterb. II, 548) en in 1530 van iemand uit Bergen op Zoom te Lw. overleden. (E. I, 125).

waren dus niet groot, en in tegenstelling met Hemma Oddazoon, zal hij van zijn pen hebben moeten leven. Dit blijkt ook hieruit, dat de meeste stukken waarin zijn naam genoemd wordt, door hem zelf geschreven zijn.

Van zijn hand zijn twee friese stukken: de bovengenoemde rentebrief, die hij als stadssecretaris schreef, en een stuk uit 't archief van het St. Anthony-Gasthuis ¹⁾); het eerste is van 1516 en het tweede van 1530; dan is er nog een copie van 1519, die ons hier niet van dienst kan zijn.

In het Nederlands zijn vele stukken uit 't stadsarchief ²⁾ en uit 't archief van 't St. Anthony-Gasthuis ³⁾). Wilco Folkertsz. schreef dus zowel Fries als Nederlands, maar de laatste taal is voor hem de administratietaal. Maakte zijn voorganger bij een nederlands stuk een aantekening in 't Fries, hij doet omgekeerd ⁴⁾): bij de rentebrief van 1516 zet hij enkele jaren later opmerkingen in het Nederlands, zo ook bij een andere friese rentebrief ⁵⁾), evenzo bij de volgende ⁶⁾).

Ook in zijn testamenten doet hij zich kennen als de man van de nieuwe zwier: In die naeme Goedis, amen. In den Jaer onses Herenn Jhesu Christi geboorte dusennt vijf hondert ende dertich, op ten sess ende twintichsten dach des maents Martij, omtrent negen wren voermiddage, ter derder indictien, der pontificatiën onser alderhelichesten vaeders in Christo en de Heren, Herenn Clemens, nae der godliker voersienicheit die soeuennde Pawes, in zijn achste jaer, regnierende die alderdoerluchtistenn, groetmachtichsten, victorioesten en de glorioestenn fursten en de Heren Charles, erwelter romischer Koeninck en de Keijser, in syn twaelffte jaer, heeft .... enz. ⁷⁾.

Men vergelijke daarmee een fries testament: In den namme Godis, amen, Int jeer ws Herens m. vc ende een, op Palma-jond, so hab ick Sibbel, enz. ⁸⁾.

Mogen wij Wilco Folkertsz. niet beschouwen als de ambtenaar en de dienaar van de nieuwe toestand waarin de derde stand in Leeuwarden het gezag in handen kreeg? Is hij, de eenvoudige maar

¹⁾ E. I, 124.

²⁾ SINGELS 152, 161, 176, 177 a/b, 180, 181.

³⁾ E. I, 123, 129, 130, 132, 133, 138, 139 en 142; ook de copie 122.

⁴⁾ Het dorso van E. I, 123 dat fries is, is niet van de hand van Wilco Folkertsz, zoals men uit de opmerking van EEKHOFF zou kunnen afleiden.

⁵⁾ E. I, 127. jr. 1530.

⁸⁾ E. I, 128.

⁶⁾ E. I, 125.

⁷⁾ E. I, 95.

knappe burger, daarom in 1516 secretaris geworden? We herinneren ons dat sedert 1515 de „adel” niet meer het oldermanschap bekleedde; ook later is er strijd tussen de grondbezittende adel in Leeuwarden en de bouwgrond behoevende burgerij, zodat Karel V aan de inwoners van Leeuwarden het recht geeft de grondprachten op hun huizen liggende, te allen tijde met de 20ste penning af te kopen¹⁾. Te bewijzen is het bovenstaande niet; waarschijnlijk lijkt het me wel.

Wellicht kan ik hier 't best de aandacht vestigen op een eigenaardigheid van Wilco Folkertsz.' spelling, die misschien later nog eens een spoor doet vinden van de invloed waaronder hij staat. Bij geen van de schrijvers is de verdubbeling van de consonanten zo sterk als bij hem: *onss, nakomennde, ffoeck, segell, onnsse*; ook in zijn friese stukken ²⁾ is deze gewoonte doorgedrongen, hoewel het verschijnsel daar toch zeldzaam blijft. Ik vermoed dat hier hoog- en nederduitse invloed werkt. In de stukken van de saksische regering (hoogduits) komt deze medeklinkersophoping ook voor, die 't middelnederduits ook kent ³⁾.

Ik heb mij de vraag gesteld of wellicht voor meer intern gebruik Wilco Folkertsz zich nog van het Fries bediende. Een ontkennend antwoord gaf een archiefstuk van 1535 ⁴⁾. Dit is een uitspraak tussen de stadsregering en de eigenaar van een huis dat moest worden afgebroken. Aanwezig is het concept en het getekende origineel. Het concept is niet frieser dan het eigenlijke stuk. Wel wijzen de afwijkingen op de variërende spelling bij eenzelfde persoon, de s en de z wisselen, de dubbele klinkerspelling verdwijnt of verschijnt, afkortingen worden opgelost. Om enig inzicht te geven in de spelling van Wilco Folkertsz laat ik de voornaamste varianten hieronder volgen:

Concept	Het authentieke stuk
eenijghe	enyghe
ende	en m.a. ⁵⁾
diferente (m.a.)	differenten
syn	zij (m.a.)
tussche (m.a.)	twijsschenn
ghrolt z (m.a.)	gherroltz
eysker (ingevoegd met andere hand)	eysker

¹⁾ bl. 36 en 37.

²⁾ E. I. 124.

³⁾ LASCH § 236.

⁴⁾ SINGELS 179.

⁵⁾ Met afkortingsteken (m.a.).

Leüwaerden
nopenn (m.a.)
vorsz (m.a.)
selffde
sall setten
wal
hebn (m.a.)

Leüwarden
noopende
voerscn (m.a.)
selfde
sall setten (verg. boven zij)
wall
hebn (m.a.)

De opvolgers van Wilco Folkerts waren Johan Rommerts of Rommarts, die van 1537—1540 het secretariaat waarnam, en Matthijs Rommarts 1540—1571 (?).

e. De drie standen.

Uit het behandelde bleek dat de verschillende groepen van de bevolking tegenover het gebruik van het Fries in geschreven stukken niet gelijk stonden. De geestelijkheid is in onderling verkeer niet aan het Fries toegekomen, van het Latijn heeft ze zich onmiddellijk gewend tot een oostelijk en fries-gekleurd Nederlands; als de vreemdelingen meester geworden zijn, laat ze het Fries ook tegenover de leken spoedig glippen. Nu vormde de geestelijkheid geen gesloten fries milieu; de monnikenorden stonden in verband met die uit de omringende landen en onderhielden daar gemeenschap mee, waarbij de friese taal niet als middel kon gebruikt worden. Geregeld werden de kloosters bezocht door de oversten van de orden; monniken uit andere streken werden naar friese kloosters overgeplaatst en omgekeerd. Het Dominikaner klooster ¹⁾ in Leeuwarden b.v. behoorde aanvankelijk tot de „Duitse provincie”, evenals alle Nederlandse kloosters; later kwam het bij de saksische, waarover meester Eckehart een tijdlang het bestuur had. Studenten uit het klooster trokken naar Keulen en Erfurt. De prior bezocht de provinciale kapittels en ontving ook het kapittel, o.a. in de jaren 1327 en '75. Bijna een eeuw later ging het Leeuwarder klooster na enig verzet over naar de hollandse congregatie. Deze was opgekomen op aansporing van Philips en Karel van Bourgondië, wat de genegenheid van 't friese klooster om zich bij deze congregatie aan te sluiten niet zal vergroot hebben. Het opleidingshuis voor deze provincie was Rostock, zodat de Friezen bleven doorgaan in Rostock te studeren.

¹⁾ T. BRANDSMA, De Greate Tsjerke en de bunte Papen. Frysk Tinkboek Ljouwert 1435—1935, bl. 78 en vv.

Vreemde priors staan soms aan 't hoofd van het klooster. Zo vind ik in 1484 vermeld als prior van de Jacopinen (Dominicanen) Dirk Symonszoon van Haarlem en als supprior Johan Duker van Leyden ¹⁾ en in 1502 als prior en supprior Gerrit van der Grave ²⁾ (plechtiger Gerardus van Graeff) ³⁾ en broer Frans van Leyden ⁴⁾.

Onder Karel V werden de kloosters zelfs min of meer ontfried. „De kloosters, met hun bonte bevolking leden van internationale stichtingen als ze waren, konden er mogelijk toe meewerken de Friezen wat te ont-friesen. Maar zelden komen in Karel's tijd inwoners van het gewest van huis uit aan het hoofd der inrichtingen voor. Het is een Theodoricus Hattum, een Petrus Purmeranus, Bernardus Elst, Cornelius Enchusanus, Theodoricus Oetmersum, etc. Ook de kloosterlingen schijnen niet overwegend Friezen meer te zijn geweest.” ⁵⁾ Het vermeldde in dit citaat kan niet van invloed geweest zijn op het verlaten van 't Fries als schrijftaal tegenover de leken, want dat feit had toen zijn beslag al gekregen, echter kan en zal 't wel meegewerkt hebben om 't Fries uit het mondeling verkeer van de hogere standen te verdringen.

De meer ontwikkelde kloosterlingen kenden dus naast het Fries ook een nederlandse taal, natuurlijk min of meer gewestelijk gekleurd; daardoor was maar een kleine stoot nodig om de geestelijkheid geheel van het schriftelijk gebruik van 't Fries te doen afzien, en toen er een forse stoot kwam van de zijde van vreemde overheersers, was het met het Fries in de administratie van het klooster gedaan.

Hoe ver is men in Friesland dan verwijderd van de tijd dat de bewoners van Bolsward een uit Utrecht gezonden rector van de kerk weigerden te ontvangen omdat hij geen Fries was (1327) ⁶⁾, en dat de Bolswarder deken „fry ende Friesch” moet zijn (1455) ⁷⁾ en geen „Tyoesch prester ner diaken of subdiaken deer Tyoesch see moeten foersprecka wessa, meer dan in hiara selvis claega” (a.b.).

¹⁾ E. I, 62a.

²⁾ E. I, 88.

³⁾ E. I, 93. De eerste twee oorkonden zijn fries.

⁴⁾ Abten van Klaarkamp waren o.a.: 1478—94 Johannes van Goch; 1524, 1525 Joh. v. Hoehstraten; 1528, 1533 Albertus Zwollis; 1537—1539 Joh. v. Delden; 1545—1550 Ger. v. Sutfen 1554—1558 Theodorus Leovardie; 1560—1565 Eyso Willinck van Dwingelo; 1572—1580 Gerardus J. Leovardiensis. Zie Dr. BOTKE, De gritenij Dantumadiel, Dokkum 1932, bl. 201.

⁵⁾ THEISSEN bl. 278 en 279.

⁶⁾ KALFF Gesch. Ned. Letterk. I. 34.

⁷⁾ Si. II, 38.

De „adel” had in de stad ook grote belangen; in Leeuwarden stonden in de 16e eeuw ongeveer 40 huizen, door geslachten bewoond, die men tot de „adel” kan rekenen, en in de nabije omstreken van de stad nog 10 ¹⁾. Toch hadden de „edelingen” meer omgang met het platteland als de industriële en handeldrijvende middenstand. Daar hadden ze hun bezittingen en woonden hun pachters, daar ook woonden vele familieleden. Zij huwden meest met friese geslachten, soms met groningse, zelden met hollandse. Niettemin kwamen ze ook met het buitenland in aanraking door studie en reizen; ook nemen ze deel aan de regering, zodat zij dan met de vreemdeling in connectie komen. Uit de stukken valt niet te bewijzen dat de adel veel langer aan 't Fries als schrijftaal heeft vastgehouden als de burgerij. Men kan dit vermoeden en daarbij enigszins steunen op de brief van Bucho ab Aytta aan Gerrold thot Herama ²⁾, die in 't Fries is (1512), hoewel een brief van dezelfde, twee jaar eerder geschreven, aan het St. Anthony-Gasthuis, al nederlands was. Ook uit latere jaren zijn nog enkele friese brieven bewaard ³⁾, maar daar hier geen vergelijking met nederlandse te maken is, en de verhouding van 't gebruik van 't Fries tegenover 't Nederlands dus niet bepaald kan worden, kunnen ze ons hier niet dienen. Dergelijke brieven van „burgers” ontbreken echter, en dit negatieve bewijs zegt toch wel iets. Ook voor het spreken van het Fries door adellijke personen naast het gebruiken van Leeuwarders of Nederlands door ambtenaren hebben we een gegeven ⁴⁾.

De burgerij was door handel en bedrijf afgescheiden van het platteland. De scheiding was wel niet zo streng als ze later meer en meer zou worden, want verschillende ingezetenen van de stad oefenen het veehoudersbedrijf nog als nevenberoep uit en behoren dus mee tot de sociale kring van de boeren. Het merendeel van de stedelingen vindt echter zijn bestaan in handel en nijverheid. De handel brengt hen ook in aanraking met de plattelandsbewoners van wie gekocht of aan wie verkocht moet worden, maar voert toch ook buiten de eigen grenzen, zoals we zagen ⁵⁾. Tweekluisigheid zal dus bij deze kooplieden voorgekomen zijn.

Ook studeerden burgerszonen buiten de friese grenzen, en die terugkwamen verdwenen niet alle in de kloosters, maar sommigen er van

¹⁾ E. II, bl. 975.

²⁾ bl. 60.

³⁾ P. SIPMA heeft een uitgave van deze brieven in voorbereiding.

⁴⁾ bl. 68.

⁵⁾ bl. 12—15.

oefenden een vrij beroep uit. Zij vormden ook een deel van de ambtenaren. Ook deze waren tweetalig.

Hierbij komen nu de vreemdelingen die uit naam van een niet-friese regering het land besturen. Soms bleven deze in de stad en werden Friezen, maar vooral de hoge bestuurders vertoefden ongaarne in het noorden en bleven de banden met de zuidelijker streken aanhouden, waarheen ze gewoonlijk na enige jaren weer verdwenen, om door andere vervangen te worden. Behalve ambtenaren vestigden, zoals we zagen, ook particulieren uit vreemde streken zich in de stad. Hun aantal mag niet groot geweest zijn, zij versterkten het niet-friese element, dat door de regeringsteun al zo'n voorsprong kreeg.

f. Het onderwijs.

Over het onderwijs in Leeuwarden is zeer weinig bekend; bij sommige kloosters zullen kloosterscholen geweest zijn ¹⁾. Een enkele naam is bewaard gebleven: een testament van 1499 ²⁾ noemt als getuige een *broer Gysbert fan Boelzwerd lesmaester in Lyoewerd*. In de stichtingsbrief van het Old-Burger-Weeshuis, die echter al uit 1534 is, wordt ook over 't onderwijs aan de weeskinderen gesproken ³⁾; de stichtster wil dat de kinderen „toe schole gan (om die geboden Godis, die gelof ende dat vader onse) toe leren, ende schriuen, die dar toe geschicket synt, ende laeten se doch niet over die strate lopen, holter een gude scarpe ruede by”. In 1525 werd door de stadhouder te Leeuwarden een particuliere school opgericht, waarop vooral Latijn onderwezen werd; in 1541 kwam er nog een bij, aan 't hoofd hiervan kwam Mr. Cornelius Colebertus van 's Hertogenbosch te staan. Enige jaren later werd 't onderwijs opnieuw georganiseerd.

Helaas is mij niet bekend in welke taal het onderwijs gegeven werd. Ik kan alleen vermoeden dat in de friese periode het Fries de voertaal was, dat misschien wel eens door een fries-nederlandse mengtaal vervangen werd. Op de latijnse scholen zal die fries-nederlandse mengtaal ook na 1525 gesproken zijn om langzamerhand voor het Nederlands te wijken. Dat iemand uit den Bosch hier naar toe geroepen werd, wijst daar wel op.

Om hoger onderwijs te ontvangen moesten de Friezen buitenslands reizen. Vooral de universiteiten van Rostock, Keulen en Leuven werden

¹⁾ E. Gesch. beschr. I, bl. 149. In E. I, 19, jr. 1456 wordt een school genoemd, maar waar die is, wordt niet gezegd.

²⁾ Si. I, 440.

³⁾ E. Gesch. beschr. I, bl. 385.

bezocht. In het matrikel van Rostock staan van 1425 tot 1508 een kleine 50 Leeuwarders opgetekend; tot 1705 volgden dan nog 46; dat van Keulen bevat een vijftigtal friese namen. Van Leuven stonden mij geen gegevens ten dienste. In deze plaatsen maakten de Friezen ook kennis met de volkstaal, zoals van zelf spreekt. Onder bourgondische en oostenrijkse invloed zocht men ook de franse universiteiten op. Jancko Douwama vindt dat althans voor zijn kinderen om twee redenen wenselijk, zoals hij uit de gevangenis in de „instructie an syn wijff” mededeelt, waarvan ik hier een gedeelte laat volgen:

„Off dw sterweste, foer dat vnse kijnderen tot hoer jaren coemen, dat al mogelijcken is, so wilt also spreken met dijne Curatoers, dat se foer al vnse jongesten kijnderen holden bij der schoelen; en soe froe als se daer to bequaem sint, datmen se dan scicke in *Franckrijck*, to *Parijs*, often to *Orliens*, ende niet in dese uniuersiteiten, als *Colen*, *Lowen*, often *Rostock*. De oersaecke is dubbelt: in dese Nederlandeschen uniuersiteiten worden fast alle den Frieschen studenten ghebracht, om dattz wal gelegen is, hoer to bestellen, tgene hoer noet is to hebben; de studenten foersellen hoer bij en ander, ende leren beth drincken, spoelen en ander sulcke dingen, dan tgene, waerom se daer gesant sint; en wel dat niet mede doen wil, den wordt foeracht ende foersmaet; ..... anders ist in *Franckrijck*; this aldaer niet also costume-lijck to drincken, alst in dese Nederlanden wal is; wij, Friesen, plagen den roep to hebben, dat wij drunckers weren; dan in anderen, vnse bij gelegen, landen weten se oeck wal, meer dan hoer noet weren, daer fan to spreken, *etc.*; en het meesten, se leren daer mede de Walschen spraecke, dat hoer wal groetlijcken in staeden mochten comen ¹⁾.

g. De boekdrukkunst.

Wanneer in het laatst van de 15de eeuw de ontwikkeling toeneemt en de vraag naar allerhande wetenschap groter wordt, komt de boekdrukkunst de copiïsten te hulp en verschaft aan de lezers de begeerde kennis. Heeft deze uitvinding ook invloed gehad op het verdwijnen van het Fries uit de steden? Ongetwijfeld werd het gemakkelijker nederlandse werken te lezen wanneer daar behoefte aan bestond, en wanneer straks dan ook de Hervorming komt, worden de geschriften voor en tegen de Reformatie ook hier gelezen en ze zullen ongetwijfeld de kennis van het Nederlands, al of niet oostelijk gekleurd, bevorderd hebben. Maar dan is de ontfrïesing al gekomen, zodat deze geschriften

¹⁾ J. Douwama's Geschriften. Leeuwarden 1849, bl. 508, 509.

niet als de oorzaak kunnen beschouwd worden. Bovendien de drukker en boekhandelaar richt zich naar de vraag van zijn kopers, en als er behoefte was geweest aan fries werk, dan zou dat ongetwijfeld verschenen zijn.

Toch lijkt het me gewenst het weinige wat mij uit deze tijd bekend is over de boekdrukkunst en het Fries, hier mee te delen. Er is een friese incunabel, een verzameling van friese wetten, gedrukt omstreeks 1470. Waar het werk gedrukt is, is niet met zekerheid te zeggen; sommigen vermoeden in het Dominicaner klooster te Leeuwarden, anderen te Keulen of te Leuven ¹⁾. Mocht het al in Leeuwarden gedrukt zijn, dan is deze drukkerij vrij spoedig weer verdwenen. Het duurt dan een hele tijd voor er weer sprake is van een boekdrukker in Leeuwarden. In ± 1557 wordt een zekere Johannes Petreus als zodanig genoemd, maar van zijn werkzaamheid valt niet veel te zeggen. In 1573 vindt men dan weer een boekdrukker namelijk Isebrant ter Steghe ²⁾. Na die tijd gaat de boekdrukkunst te Leeuwarden goed vooruit. Dat dan het Fries uit 't schriftelijk gebruik verdwenen is, hoeft geen betoog meer.

Het eerste aan mij bekende friese gedrukte werk, na de bovengenoemde incunabel, is een huwelijkszamenkomst van 1609 met de nederlandse titel: *Een tsamensprekinghe van Wouter ende Tialle* ³⁾. Ook nu blijkt dus, dat wanneer het verlangen of de behoefte naar fries werk er is, de boekdrukker het wel wil leveren. In een tijd dat het drukwerk in verhouding wel veel goedkoper geweest moet zijn dan nu, kan ook de betrekkelijk geringe omvang van het taalgebied geen grote hindernis zijn geweest. Dat er zo weinig in het Fries gedrukt werd, ligt dan ook aan de schrijvers en lezers, die het belang van een literatuur in eigen taal niet inzagen, en niet aan de drukkers en boekverkopers.

h. De regeringsinvloed.

Uit het voorgaande is gebleken dat het Fries onder de saksische en oostenrijkse regeringen als administratietaal is verdwenen; vooral onder het oostenrijkse bestuur neemt 't gebruik van 't Fries snel af. Het is de vraag of hier nog bijzondere redenen voor aanwezig zijn geweest. Het saksisch intermezzo heeft zeer kort geduurd (1498—1515),

¹⁾ BODDERS bl. 102 vv.

²⁾ W. EEKHOFF, Cat. der Stedelijke Bibliotheek van Leeuwarden. Leeuwarden 1870 bl. 410 v.v.

³⁾ Opnieuw uitgegeven in: *Drei friesische Hochzeitsgedichte aus dem 17. Jahrhundert* von J. HAANTJES und G. G. KLOEKE. Hamburg 1929.

en het was niet te verwachten dat in die korte tijd het Fries zou bezwijken; maar toch dunkt 't me mogelijk dat het Fries zich beter kon handhaven tegen het Hoog- en Nederduits van de saksische ambtenaren, als tegen het Nederlands van de oostenrijkse regering. De eerste talen, vooral 't Hoogduits, waren toch minder bekend als het Nederlands, waardoor het Fries ook de taal bleef van hen die wel 't Nederlands ten dele beheersten, maar niet het Duits. Dan had de saksische regering geen andere Nederlands sprekende gewesten te besturen en Friesland was dus staatkundig nog niet opgenomen in een Nederlands sprekend gebied. Onder Karel V wordt dat anders. Friesland wordt een onderdeel van de Nederlanden, komt in nauwer contact met Nederlands sprekende gebieden, en wordt van Brussel uit bestuurd. Het lijkt mij toe dat deze omstandigheden mee van invloed geweest zijn op de snelle teruggang van het Fries onder Karels bewind.

Ons rest nog te onderzoeken of de vreemde regeringen door „taalbesluiten” het Fries teruggedrongen hebben. Geen enkel dergelijk besluit is mij bekend; ook geen verzoek van de Friezen om in de administratie hun moedertaal te gebruiken. Beide partijen schijnen geen behoefte aan bijzondere maatregelen gehad te hebben. Verboden was het Fries dus niet. Bij het hoogste gerecht, het hofgerecht, kon men in de saksische tijd wel met friese stukken terecht. Een Leeuwarder burger die zich door de stad benadeeld voelt, zegt „dat ick appelleerij ende byroep van da byswieringhe foersn aen ws g.h. van Zassen, regenten ende hoffgheriucht yn Frieslant”, hij vraagt nu aan de stad „apostelen ende seindelbrieven mey welcke ick my mey presenteerya ws allerg. ffurste van Zassen” ¹⁾. Helaas blijkt niet welke stukken hij meegekregen heeft, als hij tenminste iets heeft ontvangen. In Pingjum heeft men in 1504 een fries dijkrecht gemaakt dat bij de saksische regering is ingeleverd, zoals uit het opschrift „Ordenung der Inteiche” blijkt. Dit opschrift is met een andere hand geschreven als het stuk zelf, zoals SIPMA mededeelt ²⁾. Friese koopbrieven worden door de saksische regering bevestigd, evenwel niet in het Fries.

Ook onder de regering van Karel V wordt 't Fries door de grietmannen bij rechtshandelingen nog gebruikt ³⁾.

Dat de invloed van de taal die de regering gebruikte, toch zeer groot was, blijkt duidelijk uit het Leeuwarder archief: uit de jaren 1515—

¹⁾ Si. I, 511. Zie over deze „apostelen”, enz. de Saks. Ord. van 1504, art. 37.

²⁾ Si. II, 202.

³⁾ Si. II, 359 (jr. 1531), 365 (jr. 1534), 371 (jr. 1538).

1525 zijn er veertien stukken bewaard gebleven die tussen de stad en de regering gewisseld zijn. Slechts één Fries stuk ging in die tijd van de stad uit, niet naar de regering, maar naar een particulier (1516).

HET NEDERLANDS IN DE OORKONDEN.

In het hiervoor gegeven overzicht zijn de oorkonden ter wille van de groepering verdeeld in friese en niet-friese; de scheiding is echter niet altijd zo scherp als de indeling zou doen vermoeden. Wel zal niemand de oorkonden die ik boven fries genoemd heb, anders beoordelen, maar toch is er bijna geen friese oorkonde waar niet even vreemde invloed om de hoek komt gluren, evenals er geen niet-friese is, waarin friese invloed ontbreekt.

Men zou ze kunnen verdelen in:

1. Friese met zeer weinig vreemde inslag.
2. Friese met weinig vreemde inslag.
3. Gemengd fries-nederlandse.
4. Nederlandse met friese vormen.
5. Vrij zuiver nederlandse.

De derde en vierde groep is klein; hierboven zijn ze bij de nederlandse gerekend.

Om de nederlandse invloed te laten zien geef ik hieronder de eerste nederlandse oorkonde uit het St. Anthony-archief, naast een friese; beide houden een bevestiging door het gerecht van een koop of schenking van onroerend goed in.

1433, December 2 ¹⁾.

Alle da iene der diit breeff
sciat iefta heret lezen so dwa wij
beneko syuxzama alderman to
lewert *ende* da mena schepenen
kuid ²⁾

1442, 2 Maart ¹⁾.

Wy doedo allert zoen olderman
ende die mene ²⁾ scheepnen to
lewarden doen kündich en de
oppenbaer mit desen ³⁾ openen ³⁾
breue dat ywe die schroeder
quam in onse stadriucht ⁴⁾ *ende*
boed op en ⁵⁾ steed van sinte

¹⁾ Ook afgedrukt in Si. I, 63.

²⁾ kuid. De aanduiding van de lengte van de klinker, die in het ofri. niet aangegeven was, door i of e is ws. aan het Nederlands ontleend. Zie KLOEKE, Teuthonista 8, 139, maar ook GOSSES § 147 vv.

¹⁾ Ook gedrukt in E. I, 11.

²⁾ Fri. invloed: 't pref. ge- ontbreekt.

³⁾ De buigingsvormen zijn nederlandse.

⁴⁾ Zo lost althans EEKHOFF de afkorting rcht op.

⁵⁾ Fri. spelling: geen verdubbeling van de lange klinker.

ende vppen bere ¹⁾ mit deze ²⁾ opena ²⁾ brewe. det būwa haythummama kom in vze sted riucht ende baed vp fan sunte anthonius weghena da stadden, aldeer blankenborch vppa stenzen had. ende den nesta steyd vp det west. aldeer kampo abbama jowen had to da jesthus. ende owers da staden al deer joweke burmaninggha wteka jellema ende frowcke mynnama destelika tyda jesthus jowen habbet. twiska beneko hus syuxzama ende jella steyt sipkama. ende furd aen steyt twiska jella steyd ende jeltoko wigghama steyd. an dey ende den owera ende tredda ende a noch.

ende al da jene al dert on ging dam wart noghelik kundeghet ³⁾. alzo ⁴⁾ der nema da bode weer

Anthonius ende vande gasthuse wegene aldaer ¹⁾ kampa abbama sinte anthonius gaf ende die gasthuse daer ¹⁾ foccka op die waerd plach op to wonen daer die ene eynde gaet an die straet op de waerd ende die ander eynde mit der noerdwesterhorne an sinte Anthonius hof, daer huusma ²⁾ heiligen en stede hebben by die wester egh daer kampa abbama oeck gheuen ³⁾ heuet by de oester eg onse lieue vrowe to nyenhoue en stede daer kampa voers gheuen ³⁾ hevet daer beenka syuxsma van nyenhoefster koft ³⁾ heuet daer ywe voers op boed ⁴⁾ heeft een warf ander warf ende dardwarf ⁵⁾ ende dicke noech ⁶⁾

ende die Erfnamen ende die vrenden worden noechlic ⁷⁾ ontboden ende om dessen ⁸⁾ wille

¹⁾ De schrijver heeft het verband tussen de twee woorden *uppenbere* en *opena* niet gevoeld; open komt slechts hier en in de voorg. oork. van het St. Anth. Gasthuis (E. I, 6) voor, en is ws. overgenomen. GOSSES § 126.

Uppenbere kan klankwettig zijn, maar ook heel goed overgenomen. De vraag is wanneer 't voor 't eerst voorkomt. Ook *epenber* komt voor.

²⁾ *Deze* ziet er met zijn *z* onfries uit; het is ongewoon in fri. oorkonden.

³⁾ Van *kundigia* bekend maken. Dit vb. zal wel ontleend zijn, of gevormd naar 't ontleende kundig. Het Fries heeft vormen zonder *n*, zie de derde oork.: *keda*.

⁴⁾ De *z* is niet fries.

¹⁾ De friese vorm die als relatief wordt gebruikt, zie de fri. oorkonde.

²⁾ Een friese tweede naamval.

³⁾ Het prefix *ge-* ontbreekt, zoals nog in 't fri. en in 't Leeuwarders.

⁴⁾ Een eigenaardige vorm, geen fries en geen nederlands.

⁵⁾ Warf zou ook Fries kunnen zijn, zie Si. I, 18; meestal wordt in 't Fries een andere vorm gebruikt.

⁶⁾ 't Prefix *ge-* ontbreekt.

⁷⁾ 't Prefix ontbreekt, fri. voortzetting met gewijzigde betekenis: *noflik*.

⁸⁾ *Dessen* is ook fries.

sette neer weder spreek ¹⁾ owers den dij prior to jacopinem. ende dij tande een ald breeff fan da eena steyd. alze dat dij prior ward reed lauweth ¹⁾ ende set lauweth.

ende wij bij fulla deghem ende mit riuchta riucht habbet sunte anthonius jethus ferddebon deen vp deze vors staden.

ende wij bijfallet alla handem bij da masta fellingghem aldeer wij bij falla moghen dat himmen nemma wald neer vnriucht dwe in deze vors. stadem

dat dese boede niemant wederset noch weerspreck ¹⁾ soe hebben wy olderman ende scheepnen voers

by volle daghen ende bij volle riucht sinte Anthonius, die gasthuse ende die armen ghegeuen freedban;

ende wy biulent ²⁾ alle handen dat by die meeste vellinge ³⁾ daer ⁴⁾ wy byeden moghen dat hem neymant welt ⁵⁾ noch onriucht en doe dese voers steed ende laten hem rusteliken ende mit vreden bruken

¹⁾ Weer sette betekent tegen opkomen, bezwaar maken tegen. Moeilijker is te beslissen welk werkwoord dit is. In deze betekenis komen voor: with sette (Si. I, 9, 109), wir sette (Si. I, 18, 60, 66), wr sette (Si. I, 101), ien soth (Si. I, 151), ende disse boda nymma werseth ner wer setta wolda (Si. I, 56), nemma wersset ner wer spreke (Si. I, 59), wedersprecka of weder setta wolde (Si. I, 43).

Ze kunnen teruggebracht worden tot twee werkwoorden: wersia (ohd. wirsōn, F.W. i.v. wars), en with-, wither-, wer- setta tegenstellen.

Wellicht was er aanvankelijk enig onderscheid in betekenis. Moest bij wederssetta een pand gesteld worden? Later begon wersia vermoedelijk te vervouderen, en werd 't meer en meer vervangen door weerssetta. Hier is ws. weerssetta gebruikt.

¹⁾ Deze formule is uit 't Fries overgenomen, zie fri. oork. bl. 55 noot 1.

De werkw. verschillen in tijd: 'teerste is praes. en het tweede het fri. praet.

²⁾ Een mengvorm tussen de friese en de nederlandse vervoeging. De *t* begon echter in het Fries al te verdwijnen, vooral bij enclitisch gebruik v. 't pron. Zie fri. oork.: habba wy.

³⁾ Het fri. *felling* boete.

⁴⁾ Fries, zie noot 1 op bl. 54b.

⁵⁾ Het fri. *wald* geweld.

in een ¹⁾ orkund ²⁾ der werheit so habba wij vors diit breeff bij segelet mit vze stad ³⁾ secreet ende vm een marra festicheit so habba wij beneko vors ende henneko thadinggha jacop wika-ma schepenen diit breeff mede bij segelet mit vze segelem int jeer vsis Herens ⁴⁾ M CCCC ende XXXIII des wernesdeys efter sunte andreas den appostel

In dorso: ferdban van die steden deer die kerck ende dat huus op staet

---

¹⁾ Nederlandse spellinginvloed, zie noot 2, blz. 53.

²⁾ Orkund is ws. wel geen Fries. De fri. vorm is *orkenda*, *orhen* getuige. Het is me niet bekend of dit woord in deze formule voorkomt, wel betekent het een persoonlijke getuige. Friese formules zijn: in een werheit disses brevis, in en tiouch, in en festicheit.

³⁾ Stad zal hier wel uit 't ned. zijn. Verg. sted-riucht. Zie ook GOSSES § 62.

⁴⁾ Een mnl. vorm, zie § 112, die in de oorkonden, waarvan 't slot meest zeer door 't ned. geïnfecteerd is, veel voorkomt, zelfs wanneer in de tekst de fri. vorm hera wordt gebruikt, zie E. I, 4 (Si. I, 50); in E. I, 16 jr. 1450 (Si. I, 113) beide vormen naast elkaar: int jeer ons Herens M.CCCC. ende fiftich des fredes ney ws hera himelfirdes achtenda.

In en orkund der waerheit soe heb ick doedo allert zoen voers ende sipko mennama ende beenko syuxma scheepnen onse segelen hiir byneden an dessen breek ghehangen Ende om en marre ¹⁾ vasticheit deses breuis soe hebben wy voers bynamede riuchteren ²⁾ onsestad secreet hiir byneden mede an ghehangen. Ghescreuen Int Jaer ons heren dusent veerhondert twe ende veertich, des vryendaghis nae sinte Mathiasdach apostel.

In Dorso: van een steed deer steet op den prestersteed op die vaerd

---

¹⁾ ECKHOFF las marre. De plaats is onduidelijk: waar 't eerste deel van de *a* moet staan zit een motgaatje.

Ik laat hier nu nog een friese oorkonde met een zelfde rechtshandeling volgen; deze is vijftig jaren later als de nederlandse geschreven.

1493, November 25 ¹⁾.

Wy Auldermannen Scheppenene ende Reed der Sted Iyouwerd bykannit ende bytiogit mey dit jenwirdich breeff hoe dat toe ferra ws als foer riucht is *kommen* Tyerck douwa *zoen* ful machtich fan her bena wegena toe *wirdum* ende brochte toe *bodum* ende baed op in wse standena buurspreeck fan her bena wegena forsⁿ den steed ther klocka mitta eeffter steeden ende kameren deer op dan steed staed lidzende op der selff hirna alsma wther haga streta gheet oppa waerd remka ende beatrix syn wyff nest leggeren oppit swd mey al syn to byheer Ende dae nest leggeren toe *iggen* ende toe aeyndem ende aeck dae jen deerma wist deer disse boed an gaen mochten weren nowlike layd ²⁾ als Tierck foer riucht jechte, op disse layenga soe hat tierck forsⁿ dissen fornaemda steed mey dae kameren baeden eens oersta tredda tyd fierda tijd ende aenoeg ende hat den riuchta aeyndom fan her bena wegena deer fan byset Ende wy mey dae *riucht* aesken foerd eens orsta ende tredda tiid off tierckis boed emmen wolde schudda ³⁾ jeffta syn pand metha

Ende om datter nemmen hat wessen deer disse boed habit schut jeffta tierckis pand met alsma ney riucht syd ende pliga ws sted riuchtis schieldich heden wessen toe dwaen soe sint wy Auldermannen Sceppenene ende Reed forsⁿ toe ghensen mey byredena reed ney riuchta riucht ende by fulla degem ende habit her bena jeff tierck fan syner wegena kloppit ende deen in wysinga ende ful ferdban ende aeyndom op dissen forsⁿ steed ende kameren mey hira toe byheer Ende byfellit alla handem by dae hagista fellinga deer wy fan ws sted riuchtis ende aeck forbondis leda ende keda mogen dat nemmen her benen wield ner onriucht dwe in dissen fornaemda steed ende kameren forsn soe lang als dy wynd fan dae wolkenen waeyt ende dioe wrald steet sonder allerhanda faelikant In een weerheit dissis breuis ende ferdbannis forsⁿ soe habit wy Aldermannen scheppnen ende Reed forsⁿ ws sted secreet op dit brief heten setten Ende ick master Remren Jargis *zoen* want disse boed sint schyn int pand myns aulderschyps soe hab ick toe mera festicheyt myn sigel mey op dit brief tracht int jeer ws heren M CCCC trye ende tnyogentich op den monnadey ferra *sancte* Andreas dey *apostoli*

In dorso: ter clocken dat ferdban (waaronder)steed

¹⁾ Ook afgedrukt in E. I, 76 (Si. I, 406).

²⁾ Layd is het part. praet. van *lathia* uitnodigen. Verg. het subst. *layenga*.

³⁾ Schudda is vermoedelijk geen fries (GOSSES § 129 en F. W.). In het mnl. komt echter bijna uitsluitend beschudden voor.

In deze oorkonde vindt men nog enkele allitererende, assonerende en volrijmende formules, waaraan het oudfriesche recht rijk was ¹⁾).

De nederlandse oorkonde komt in opstelling en woordkeuze vrijwel overeen met de friese. Men krijgt de indruk dat een friese, die op zijn beurt sporen van ned. invloed kan hebben vertoond, als voorbeeld heeft gediend, en dat de schrijver de friese klanken woord voor woord heeft overgebracht en neergeschreven. Zo gaat het nog wanneer een Fries, die het Nederlands ten dele beheerst, deze laatste taal gaat spreken. Enkele friese uitdrukkingen (telwoorden, landmaten en rechtstermen) blijven onvertaald, zoals dit vaker voorkomt: b.v. in een oorkonde van 't Klaarkampster convent (6 December 1465) *achtehalf jerde feens in Sunte Johannes Walde ..... in tweeen stucken, dat een stuk is fyor jerde ende daar is naest liggende bocka to aeste ende to weste ende dat ander stuck is fyorde half jerde, ende dair leiijt naesten Claercampera selve to westen, ende thyalle doynge to oesten, ende aan desen vorsz., feen hebben ons Claercampera weder racht ..... ende want onse feen meere is ..... hebben ons Claercampera tot racht to aeke XXXV rynsche gulden reeds geds" ²⁾; dat men coeper ende seller gaer wisen souden, (Bolswarder arch. 1501), *dattet in der verryd soe is* (id. 1496), *aefter gelaeten ende lawwighet, somme jeldes, caper ende seller te gaeder wyst* (id. 1467).*

Een ander voorbeeld van een mengtaal waaronder we het gesproken fries nog voelen, is een deel van een testament van Anna Broersdochter te Menaldum ³⁾. Wanneer deze vrouw toegekomen is aan de verdeling van de goederen heeft zij het over: „dije groste tin peteele en dije *melste* ketel”, even later: ick bijspreck Jetzo, mijn *heelsester*, t' Oesterbierum voer een legaet *weerbij joe* my sal moegen *bijtinse*, myn *greste ten petele* ende mijn *mijlste stzettel*. Item ick byspreek Jel, myn *heelsusters bern* .....” om dan in het Nederlands verder te gaan.

Toch is de schrijver van de boven afgedrukte oorkonde goed van de nederlandse spelling op de hoogte geweest: een wisseling tussen *f* en *v*, of *w* komt, zoals later, bij hem niet voor.

De derde oorkonde, de friese, is zuiverder van taal dan de eerste friese, hoewel zij zestig jaar later is geschreven. Er is dus althans schriftelijk, geen voortgaande vernederlandsing te constateren: ook

¹⁾ Zie C. BORCHLING, Poesie und Humor im fries. Recht. Aurich 1908.

²⁾ Charterb. I. bl. 613.

³⁾ E. I, 170.

de laatste friese oorkonden vertonen wel sporen van nederlandse invloed, maar toch slechts in beperkte mate. De ontfriësing van de taal, zoals we die schriftelijk weergegeven vinden is geen voortgaand proces: tussen de friese stukken en de nederlandse ligt een breuk. Dit betekent dat de schrijvers van die oorkonden zo goed het Nederlands beheersten, dat ze het althans schriftelijk vrij zuiver wisten te gebruiken.

Minder officiële stukken, losse aantekeningen van weinig geofende scribenten, zouden wellicht de overgangstaal duidelijker aangeven, maar zulke stukken zijn, zoals te begrijpen is, niet ruim voorhanden¹⁾. Een enkel stuk¹⁾ geeft dergelijke aantekeningen, die het Leeuwarder stadsfries hier en daar al doen kennen: *vouden*: voogden, ook *fouden* gespeld, *douwile*: dewijl, ook *dewylle* en *deuielle*, *laesten* lasten, *darde*, *Pielsteigh*, nu Pijlsteeg in officiële taal. Het stuk is slechts een bladzij druks, derhalve is het te klein om ons veel te leren; bovendien bevat 't naast echte volkstaal ook andere vormen.

De ontfriësing van de taal is een individuele kwestie, bij de ene schrijver is ze verder gevorderd dan bij de andere; een traditie bestaat niet. Sterke nederlandse invloed ziet men in twee brieven van Bucho ab Aytta, door hem zelf geschreven, die boven reeds genoemd zijn en die ik hieronder laat volgen.

Het eerste is een nederlandse brief aan de Sacramentes-foeghden te Leeuwarden²⁾.

Jc Bernardus Bucho jn beeden rechten licentiatuſ pastor thot oldehow jn leuerden bikenne mits diſſen breeff Dat ic heb thoe ghesecht *ende* owerdragen den heilighe sacramentes foeghden jn leuerden vijfſ jngulden renten jaerlixen renten *sancte* marten in novembri wt myn goed thot Aeghum jn ydaerderadeel daer peter siricks *zoen* nw op woendt jaerlixen the boren durende myn of pauels scroer *leven* lang *Ende* als pauels scroer of ic starff soe sullen de worsch renten *overmits* den doedt van pauels an mij veder om *fallen* of starff ic eer pauels soe sullen die worsch renten veder om an myn erwen *fallen* hir woer *ende* meest om goedis ville soe hebben die foegden vorsch mij gheloft pauels alle noedtruffticheit *sijn* leuen langh durende gelick als andere provenaers in behoerlike maneer the besorghen *Ende* Alle dat pauels nw heeft of hir naemaels mach *ennighe* wijs anfallen dat sullen die

¹⁾ E. II, 267, jr. 1596?

²⁾ E. I, 104 jr. 1510.

foegden hebben nae pauels doed *ende* niet pauels erwen alles trowelick *ende* sonder bidroch *actum* den vj dach maij anno XV^c decimo Orkund disses heb ic Bucho dit met mijn selves hand screuen *ende* selves segel besegelt *actum utsupra*

Bucho st

Dorso: vyff ff rente utcommen van meyster buke *ende* paules scror. to aghum.

De tweede is fries en gericht aan Gerrold thot Herama ¹⁾:

Myn villighe tyenst al tyd byreid Liaue vryond ic jow joo jnt hemelick the kennen dat ic bin in handlinch met fabian van draechsdorff om dat huus jn sicko lyaukama handen the lyweren by consent van grumbach bid joe y villet dat beste rede jn deem fabian jo dy hand linghi the kennen joe of y van oerlyoed voerstonde**n** bisonderlinghe soe ij vytta Dat hessel martna auentuurlick is: ack weer dat yo ennighe noed aen foel deer god woerhode soe scilt joe al tyd een eepen huus vassa deer y joe opbergia maga Ack soe jo met wrow luttia voerdragen bin dat dy jonga Franz dij fyarda partt des huuses scil tho standich vassa villet deer om om fryondena villa *ende* bisonderlinge Frans mennama helpa reden dat dyo seek een woerdgang habba God almachtich byfellen screun tot lyowerd den XXIJ dey maij.

joen Goguillige
Maest(er) Bucho

Dem Erbaren *ende*
festen Gerrold thot Herama
myn goede vryond.

OOSTELIJKE TAAL IN FRIESLAND.

De ligging van Friesland bracht ook aanraking met het oostelijke Nederlands of het Saksisch mee. De Saksen waren de naaste burenen, en de twee volken zullen elkaar wederzijds beïnvloed hebben. Van 400—± 650 hebben de Saksen en Angelsaksen invloed op de friese beschaving gehad: de opgravingen in de terpen hebben daarvoor het bewijs geleverd ²⁾.

¹⁾ SINGELS 140.

²⁾ P. C. J. A. BOELES, Friesland tot de elfde eeuw. 's Gravenhage 1927, bl. 120—154.

In de voorgaande hoofdstukken over de politieke geschiedenis en de handel van de Friezen in later tijd is op verschillende plaatsen op contact met het oosten gewezen. Men kwam in politieke aanraking met Groningen, een saksische stad, met de heren van Oost-Friesland, en in 't laatst van de 15de eeuw met Albrecht van Saksen. Handel werd gedreven met Groningen, met de IJselsteden en de havens langs de Oostzee, in welke gebieden overal de saksische nederduitse taal gebruikt werd. Friezen studeerden o.a. te Rostock en te Keulen ¹⁾; de Dominicaner kloosters hoorden een tijdlang tot de saksische provincie ²⁾; later stichtten de Windesheimers enkele kloosters en scholen in Friesland. Onder de abten van 't klooster Klaarkamp ³⁾ zijn er uit Goch, Zwolle, Delden, Zutfen en Dwingelo.

Ook is er litteraire invloed geweest. BOLHUIS VAN ZEEBURGH, die de vroegere friese geschiedschrijving aan een scherpe kritiek onderwierp, wijst er op. Hij zegt: „De boekjes, waaruit die Friesche schrijvers vóór de zestiende eeuw berichten over het verleden van hun volk-stam hebben genomen, zijn weinig in getal. Het zijn heiligenlevens, de bisschopskroniek van Beka, eenmaal Josephus, de Bijbel, de Historia scolastica (?), de Saksenspiegel, boeken over 't Romeinsch recht, door hen keizerrecht genoemd, en vooral nedersaksische kronieken ⁴⁾).

Wanneer we dit alles bedenken, hoeft 't niet te verwonderen dat ook de oosterse taal in Friesland gelezen en ook wel geschreven werd. Verschillende oorkonden wijzen daarop. Hoe groot de invloed op de gesproken taal is geweest, is op 't ogenblik nog moeilijk uit te maken. Afgaande op wat er nu nog is overgebleven, sla ik die niet hoog aan. Ik wil hier op enkele oorkonden wijzen die onder oosterse invloed staan. — In het archief van Zutfen worden twee gelijktijdige copieën bewaard van oorkonden, die betrekking hebben op de oorlog tussen de Friezen en Albrecht van Beieren. Ze zijn door VERWIJS openbaar gemaakt ⁵⁾. In de eerste (3 Augustus 1399) vragen enkele delen van Friesland hulp in hun strijd met de Hertog aan de Vitaliebroeders. Oostelijke vormen daar in zijn: *de die, zee zij, mechtich* machtig, *went want, harnsche harnas, gestede* „gestade” *vorgenante zake, unde;* en de tweede, waarin de twee burgers van Bolsward, die de opdracht

¹⁾ bl. 50.

²⁾ bl. 46.

³⁾ bl. 47, noot 4.

⁴⁾ Dr. J. BOLHUIS VAN ZEEBURGH, Kritiek der Friesche geschiedschrijving. Deel I. 's Gravenhage 1873, bl. 77.

⁵⁾ E. VERWIJS, De oorlogen van Hertog Albrecht van Beieren met de Friezen. Utrecht 1869, bl. 337 en 338.

hadden 't verdrag tot stand te brengen, het slagen van hun zending meedelen, bevat: *willik unde openbaer, oren medehulpers, met sik (zich), scolen gheven.*

Ook het eerste deel van het Charterboek bevat sterk oosters gekleurde stukken, zoals de vrede in 1406 met Willem van Beieren gesloten en in 1407 verlengd, waarbij enkele duitse Hanzesteden hun bemiddeling hadden verleend, wat op de taal wellicht invloed gehad zal hebben. De eerste vrede is te Sneek en de tweede te Leeuwarden geschreven ¹⁾. Hetzelfde karakter vertoont de vrede met Jacoba van Beieren gesloten ²⁾, die in Leeuwarden is opgesteld, en oorspronkelijk is. Enkele stukken die uit de *Chron. van Oostvrieslant* door Egg. Beninga geschreven, genomen zijn, kunnen hier beter buiten beschouwing blijven ³⁾. Wel mag hier genoemd worden een brief van de abt van Ludingakerk, ten zuidwesten van Franeker, aan Hertog Jan van Beieren, waarin hij om hulp vraagt. Het antwoord doet duidelijk het verschil in taal zien ⁴⁾. De verdragen met Groningen gesloten zijn ook licht oostelijk van taal.

De *Olde Friesche cronike*, die vermoedelijk uit 't laatst der vijftiende eeuw dagtekent, is meer hollands, maar bevat toch nog enkele oostelijke vormen.

Vóór de komst van de saksische hertogen, die zelf het hoogduits gebruiken, vindt men dus al de nederduitse invloed. Door de komst van hertog Albrecht en zijn zonen met hun duitse ambtenaren is de oostelijke invloed iets versterkt. De saksische ordonnantie van 1504 bevat o.a. de navolgende nederduitse vormen: *e* voor *ie*: *de, deen, deeff, beer, deer, veer, seen*; enkele umlautsvormen: *aldergnedichsten, ontemelyck*; *-ol-* vormen: *beholden, wolde, soldt*, ook daarentegen *-oud-* vormen; de woorden *sick, zolve, well* wie, *yeedt* iet, *nicht* niet, *oenghefaerdelyck* in de betekenis van ongeveer en *oenghejaerlyck* in den zin van trouwelijk, waarmee het verbonden voorkomt ⁵⁾, *hillyghen, woe* hoe, *irledyghen* en *regerungh*.

In de zestiende eeuw wint het oosters in litterair gebruik in Friesland, naar het schijnt, terrein. VOR DER HAKE heeft de aandacht al op deze litteraire schrijftaal gevestigd ⁶⁾, en een enkele proeve uit Friesland

¹⁾ Charterb. I, bl. 355 en 360.

²⁾ Charterb. I, bl. 402.

³⁾ Charterb. I, o.a. bl. 403.

⁴⁾ Charterb. I, bl. 433 en 434.

⁵⁾ Zie F. W. i.v. ongeveer.

⁶⁾ J. VOR DER HAKE, Een zestiend' eeuwse taal voor literair verkeer. N. Taalgids V. bl. 225—245.

van Menno Simons meegedeeld ¹⁾). Ook de geschriften van Jancko Douwama zijn in deze taal geschreven, evenals het Landboek van Hessel Martena ²⁾); in dit laatste werk zijn de oostelijke vormen minder opvallend.

Het bevreemdt dus niet dat ook de Leeuwarder oorkonden oostelijke vormen vertonen. Ik heb daar al op gewezen ³⁾, en geef hier de eerste proefbrief van het St. Anthony-gasthuis, die enkele oostelijke eigenaardigheden heeft.

1477, Augustus 17 ⁴⁾).

Wy Henrick van zwol Johan ghertzoen ende Johan myddeler fochden van sancte anthonis hws toe lewerden belyen ende bekennen med desse apenne brieve voer ons ende onsse naecomers hoe dat wy eendrachtelic aenghenamen hebben benne Jacobs te noerdermer te besorghen In lieve ende siele nae der ghewoente onses gaesthwses ende heben hoer ontheyten voer ons ende ons naecomers te besorghen In cost ende in clederen ende schoen ende fweerringhe ende in alle saecken daer seet behoef is of mach vaerden up dat leste al soe dat wy dat becant moghen staen voer gaede ende guede lwden nae voermoghynge ende woenste ons gaesthwses Ende benne nijt toe verbonden te wesen tot enich syecken te verwaren noch tot enich werck te doen meer dan haer lwste te doen of doen se vermach ende dat salse doen voer dat ghemende hws ofte orber went see alle hoer noetdrefte heben sal vanden hwse als voersz is Ende dar benne voersz nyt wonen mach in die stede die wy med die foeghde wtghewesen hebben soe sollen wy hoer een ander camer doen te woenen ende te wesen. Item voer alle desse voersz punten soe heuet ons benne weder ghegeven ij kwen j rijer ij bedden ende ij ponsmeden roghe ende hauer soedanich als nu ter tijt wassen is up den lande ende dat hws ende al hoer guet als tylber guet soedanich als nu is ende als hoer dat goet verlenet hevet. Ende uek bekennen med dessen bref dat wy dijt voersz guet van benne voersz goedertijerlijc ende fol ende al ontfanghen hebben ende wy voersz foechde hebben bennen daer af qwyt ghescholden ende hoer daer nijt bet aef te manen noch nijment van onser weghe of meer te eessen mer hoer alle foruerden te holden als voersz is In oerkunde der uerheyt vent wy voersz foeghde neenter ghen seghel bruckende

¹⁾ J. VOR DER HAKE, Proeve van zestiende-eeuws Oosters Nederlands. Groningen 1919.

²⁾ Charterb. dl. II.

³⁾ bl. 34.

⁴⁾ Ook in E. I, 53.

sijn up des tijt soe heben wy eendrachtelic ghebeden Jonghe her Jelle te lewerden te oldehof dat hee dyt brief wol beseghelen om onser bede wil alsic her Jelle ghedaen heb om henrich van zwol ende Johan ghertzoen ende Johan middeler bede wil Item Int Jaer dat me scref M cccc ende LXXVIJ) In octave laurencij mar.

Met 't zegel van heer Jelle.

Een ander stuk vertoont zowel in de taalvormen als in het schrift duitse invloed ¹⁾: *unsers Heren, und, solichs, Gott, gyfftung*. Vormen als *deenst, de, geleeuen, anseen, dorch, mit sampt* komen in verschillende stukken, hoewel niet dikwijls, voor.

Ook in de zeventiende eeuw worden woorden uit het Duits ontleend, die wij nu niet meer gebruiken. Dit gebeurde niet alleen in Friesland, maar ook in Holland o.a. door Coornhert, Vondel, Brederode en Hooft ²⁾.

Ik wil dit onderzoek besluiten met enkele woorden en vormen te vermelden die ik aantekende uit de tweede druk van PETRUS BAARDT'S *Deugden spoor in de ondeughden des werelts aff gebeeldt* (1645), een nederlandse bewerking van FLITNER'S *Nebulo Nebulonum*. PETRUS BAARDT was een friese dokter die te Workum, Bolsward, Franeker en Leeuwarden heeft gewoond ³⁾ en het fries goed kende zoals uit zijn friese Boere-praktica blijkt ⁴⁾. Hij gebruikt: *gerade, geset (wet), geschach, geweder, hoerensmuk, hoerenweyffel, knakenhouwer, linderlycker (zachtjes), omsons, samptelijcken, schnabels, stotzen, versmitste breijn vatters-kindt, weldt (wereld)*; duits-gevormde afleidingen: *barbarische* en *uytlandische*, ook buigingsvormen: *dat liever Geldt, een jonger Heldt* ⁵⁾.

DE GESPROKEN TAAL.

Uit de schriftelijke stukken zullen we ons een voorstelling moeten maken van de taal die in het mondeling verkeer is gebruikt. Daar, zoals boven bleek, in de stads-administratie, voorzover die op Friezen en Friesland betrekking had, vrijwel zonder uitzondering tot 1516 het

¹⁾ E. I, 135.

²⁾ C. G. N. DE VOOYS, Nedersaksische en Hoogduitse invloeden op de Nederlandse woordvoorraad. Amsterdam 1936.

³⁾ BODDERS bl. 224.

⁴⁾ BODDERS bl. 229.

⁵⁾ Verg. ook: W. L. VAN HELTEN, Vondel's Taal. Rotterdam 1881, § 162*.

Fries is gebruikt, en daar hetzelfde geldt voor de administratie van het St. Anthony-gasthuis, dat door vooraanstaande Leeuwarder burgers bestuurd werd, kan men aannemen, dat tot die tijd in friese kringen de moedertaal de omgangstaal is geweest. Toch was, zoals ook boven uiteengezet is, en uit de bovenbedoelde en hiervoor behandelde stukken bleek, kennis van andere talen aanwezig. Friezen die buitenslands hadden gestudeerd of door hun bedrijf in aanraking kwamen met niet-Friezen, zullen min of meer tweetalig zijn geweest. De vrij spoedige overgang na de komst van de vreemdelingen wijst ook daarop.

Aanvankelijk was alleen de landsregering niet fries meer; met de saksische raden zullen de Friezen die aan de regering deelnamen en die er mee in aanraking kwamen, een Duitsgekleurd Nederlands gesproken hebben. Zij hebben zich aangepast aan de taal van de vreemdelingen, want deze verstonden vermoedelijk het Fries aanvankelijk niet. Als ambtenaren zal de saksische regering wel lieden gebruikt hebben, die het Nederduits of Nederlands althans zo beheersten, dat ze zich verstaanbaar konden uitdrukken.

In de kloosters zal 't Fries ook naast 't Latijn en 't Nederlands gebruikt zijn; voor de omgang met 't volk en de conversen was dit absoluut nodig. De vreemde abten zullen na enige tijd het Fries verstaan hebben en ook, al was het dan niet zuiver en met Nederlands of Nederduits vermengd, gesproken hebben.

Ook buiten het regeringsverband zal men met de vreemdelingen geen Fries gesproken hebben. Besef om eigen taal te handhaven is niet aanwezig geweest.

Toen de stadsregering, die voortdurend met het landsbestuur in contact stond, onder de Oostenrijkers, die het Nederlands gebruikten, er toe overging om tegen de eigen burgers het Fries niet meer in geschrifte te bezigen, heeft men waarschijnlijk ook het Fries laten varen in 't mondeling verkeer, en werd er eerst tussen de ambtenaren en de regeerders en later ook met de burgerij een vernederlandst Fries gebruikt.

De aanzienlijke burgerij die omgang had met de stadhouders (bl. 11) en zijn „hof”, met de officieren van de bezetting en de hogere ambtenaren van het gewest, zal zich aangepast hebben aan het Nederlands van deze lieden. Daar velen van hun enige kennis hadden van deze taal, moet hun dat niet te zwaar gevallen zijn.

Naast de stadhouder en de stadsregering was ook het Hof van Friesland (rechts- en bestuurslichaam) een centrum van onfriesche invloed, daar de meerderheid van dit lichaam uit vreemdelingen

bestond¹⁾. Hierbij kwamen dan nog de ambtenaren van dit college, en zij die 't toezicht hadden op de financiën.

Kennis van het Nederlands was dus vereist voor allen, die in stad of gewest, regerings- of ambtenaren-posities begeerden.

Buiten de stedelijke regeringskringen bleef 't Fries in schriftelijk gebruik iets langer stand houden, zoals de oorkonden van het gasthuis ons leerden. In dit milieu zal 't Fries ook langer gesproken zijn. Een oorkonde over een vertimmering van een kapel²⁾ laat de friese omgangstaal nog duidelijk voelen. Het dorso is nog fries. Maar ook hier is de tweetaligheid gekomen en daarna heeft 't Nederlands 't Fries verdrongen als heersende taal. Uit de kring der aanzienlijke burgers is het Nederlands in „lagere” groepen doorgedrongen. Deze groepen, die niet door studie of handel met vreemden in aanraking kwamen, zullen zich naar de taal van de „hogere” Leeuwarder burgerij hebben gericht. Deze ontfriesing zal langer geduurd hebben dan die van de ambtenaren en van het regeringsmilieu, daar de noodzakelijkheid niet zo sterk drong, omdat de geboren Leeuwarders het Fries heel goed konden verstaan. Het aanleren van het Nederlands ging voor deze mensen ook moeilijker.

Het Fries sprekende element van de bevolking werd voortdurend versterkt door nieuw ingekomen burgers, maar werd desondanks steeds zwakker, doordat van boven af het Nederlands met Fries gemengd doorsijperde en ook de nieuwe burgers deel gingen nemen aan maatschappelijke kringen waaruit 't Fries verdrongen was. Zij die veel connecties hadden met 't platteland, de hoofdelingen b.v. door hun grondbezit, bleven met 't Fries 't best bekend.

De ontfriesing van de stedelijke taal is dus begonnen onder de saksische hertogen, maar pas krachtig voortgezet onder de Oostenrijkers. Een enkele uitlating van een tijdgenoot, CONRAD GESNER, bevestigt dit. Wel was deze geen Leeuwarder of Fries en daardoor verliest zijn uitlating enigszins aan betekenis, maar wat hij verder in zijn boekje over 't Fries mededeelt is grotendeels juist, zodat hij blijkbaar goed is ingelicht. CONRAD GESNER schrijft in zijn *Mithridates*³⁾ over het Fries: *Frisii quondam planè peculiari, dura, et multùm à vicinis distante dialecto usi sunt: qua contractus omnes et negotia transigere et describere solebant. Hodie autem occidentales Frisii, in civitatibus praecipuè, ad Brabanticum et Hollandicum*

¹⁾ bl. 12.

²⁾ bl. 36.

³⁾ *Mithridates*. De differentiis Linguarum tum veterum tum quae hodie apud diversas nationes in toto orbe terrarum in usu sunt. Zürich 1555, bl. 39, 40.

sermonem proximè accedunt, cum propter Hollandorum negotiatorum commercia, tum quod Caesar ibi principatum obtinens in summa eorum Curia Brabantos plerunque constituit: qui sua lingua et ius dicunt, et res controversas contractusque omnes plebi conscribunt. GESNER noemt hier ongetwijfeld de twee hoofdoorzaken die tot de vernederlandsing geleid hebben: de handel en de regering, waarvan hij dan speciaal het hof noemt. Zijn mededeling dat er verscheiden Brabanders in het hof aangesteld werden, is niet geheel juist, tenzij men de personen die door de Brusselse regering naar Friesland werden gezonden in 't algemeen als Brabanders beschouwd heeft. Het waren ambtenaren uit onderscheiden streken geboortig, die door de Oostenrijkers ook in verschillende gewesten werden gebruikt. Wel kwamen zij voor het grootste gedeelte uit de zuidelijke Nederlanden ¹⁾.

Na de opstand werden alleen inheemse rechtsgeleerden benoemd.

Of de brabantse en de hollandse taal of een van beiden, zijn ingevoerd, zal in de grammatica nader onderzocht worden.

GESNER's uitlating heeft zowel op de gesproken, als geschreven taal betrekking; het is inderdaad zeer waarschijnlijk dat de bovenlaag in Leeuwarden in de publieke omgang toen ($\pm$ 1550) al een vernederlandst Fries gebruikte. Het geslacht dat bij zijn optreden in het publieke leven daar de vreemdeling en de vreemde taal had aangetroffen, had zijn rol uitgespeeld, en was aan 't afsterven. De door deze opgevoede generatie, die gewoon was aan 't gebruik van het Nederlands, nam de leeggekomen plaatsen in. Dit wil niet zeggen dat het Fries nooit meer gesproken werd; voor velen zal het nog de huistaal geweest zijn. Het is mij niet gelukt vele bewijzen te vinden voor het gebruik en de kennis van het Fries. Ik heb daarvoor twee delen informatieboeken van het nedergerecht doorgezien, maar de verhoren van de getuigen zijn in de regel niet letterlijk opgetekend, zodat ik dit tijdrovende onderzoek heb gestaakt. Misschien is hier nog wel iets te vinden, dan blijft echter nog de moeilijkheid kwaliteit en herkomst van de persoon die 't Fries bezigt, vast te stellen. Ook nu

---

¹⁾ Uit de Naamrol tekende ik o.a. aan: Bartolff van Aken geboortig uit Leuven, Gerard Mulaerdt ws. te Utrecht uit een Overijsels geslacht geboren, Joost Sasbout geb. te Delft, Maarten van Naarden, Everaerdt Nicolai, een Middelburger, zijn vader was voorzitter van 't Hof van Holland, hij zelf was advocaat in Den Haag geweest, toen raad in 't Friese hof, daarna te Mechelen, vervolgens tweede voorzitter in de raad van Friesland, Karel van Nitzem geboren te Maastricht, François van Alphen, Jacob van Staavele uit Vlaanderen, Jacob van Rousel of Ronssel uit Henegouwen, Hippolitus Perzijn, eerst raad in Den Haag, Boudewijn van Loo, Jan Charles geboren te Antwerpen en Antonis del Vaille.

nog wordt voor 't kantongerecht en de rechtbank wel Fries gesproken, hoewel de rechters dit ten onrechte trachten tegen te gaan ¹⁾; 't zou onjuist zijn daar de conclusie uit te trekken dat het Fries nog de heersende taal is in Leeuwarden.

Een goed licht op de toestanden in de gesproken taal omstreeks 1585 werpt een getuigenverhoor „bij ende van wegen den Procureur Generael in den Landtschappij van Vrieslandt” ter zake van een woordenwisseling, die op „Meye-avond” 1587 te Leeuwarden plaats vond, tussen de „Eedele ende Eerentvheste” Wilcko van Holdingha, vergezeld van Gerryt Teethlum „Advocaat voer den Hove van Friesland” en Lodewick Fox, notaris publicus ²⁾. De eerstgenoemde behoorde tot een adellijk geslacht dat in het noorden van Friesland zijn bezittingen had; een van zijn voorouders was tenminste grietman van Oost-Dongeradeel en een Holdinga-sate stond te Anjum ³⁾. Hij zelf liet in 1554 in Leeuwarden een stins bouwen, in welks „groote zaal hij later de verbonden edelen bijeen riep tot tegenstand van Spanje” ⁴⁾. Met zijn vader week hij naderhand uit naar Emden ⁵⁾. Deze, die te Turijn, naar hij mededeelt bij zijn vriend Conrad Peutinger de bekende kaart had gezien, was zeer geleerd en belezen in het Latijn. Wilcko zal dan ook wel een „geleerde” opvoeding hebben gehad. In 1580 werd hij benoemd tot raad van het hof van Friesland. Hij behoorde dus tot de aanzienlijke friese regenten. Op bovengenoemde Meye-avond passeerden de twee heren het huis van de notaris, die in zijn deur stond. Holdinga vroeg hem, volgens het getuigenis dat Gerryt Teethlum de volgende dag aflegde: „Wanneer sullen wy den Copie hebben? ghy hebtet ons belooft al over een dach ofte twee toe leuren; Waerop Lodowick antwoorde: Wie soude jemme wat koenen leuren daer wy geconfinieert worden ende op den Landsdach niet en moegen coemen, ende daer die eerloesde soe schendelicken op haer Magisteit gesproecken heft, sonder emants the designeren, Waerdeur Hollingha vergrampt is geweest, seggende daerop nae des deposants best ontholden, Dat mochtstu pracher seluers wesen, waerop Lodowick Fox seyde, Du biste een geck ende een Narre, Waerop

¹⁾ Zie b.v. 't verslag van de terechtzitting van Woensdag 29 April 1936 in het Leeuwarder Nieuwsblad.

²⁾ Bijlage B. van Het Notariaat in Friesland door S. Koopmans. Leeuwarden 1883.

³⁾ M. DE HAAN HETTEMA en A. VAN HALMAEL, Stamboek van den Frieschen adel. Leeuwarden 1846 dl. 1, 219; dl. 2, 146.

⁴⁾ W. EEKHOFF, De Stedelijke Kunstverzameling bl. 182.

⁵⁾ N. Ned. Biogr. Wbk. VII, 795.

Hollingha antwoorde Ick mocht hadde dat ick dy idt hert aeff stieck, Twelck hy getuyge hoorende, heft den voorsz. Hollingha gebeden, om met hem van daer the gaen, om meerder moyte the schuwen, ende is Holdinge alsoe metten deponent wech gegaen, en int gaen, heft hy Deposant den voorsz. Holdinga gefracht, Wie moet Fox daer mede meenen, dat hy eerloes seide, daerop Holdinga antwoorde, Daer mient hy Wytie Kammingha met, Daerop die Deponent seyde O. O. Foxius mocht dat wel wat minder gemaect hebben.”

Vorenstaand verslag maakt de indruk van vrij nauwkeurig de gebruikte woorden weer te geven. Als dat zo is, dan blijkt er uit dat Holdinga in het Nederlands het gesprek begint; de notaris gebruikt in zijn antwoord het friese en het „stadsfrieze” pronomen *jemme*; hier mag uit afgeleid worden dat ook 't overige deel van zijn antwoord stadsfrieser is geweest als de getuige het weergegeven heeft, of althans, als het opgeschreven is. De werkwoorden zullen de slot *-n* wel gemist hebben; de volgorde van 't hulpwerkwoord en de infinitief is nu in 't stadsfries en in 't Fries juist anders als hier, maar in het oudfries komt de hier gebruikte orde ook voor, zodat we wel moeten aannemen, zolang deze kwestie niet opgelost is, dat dit goed is. Holdinga wordt „vergramd” en gebruikt nu het friese *du* in plaats van *ghy*, waarmee hij was begonnen. Fox antwoordt op dezelfde wijze; zijn antwoord kan heel goed Leeuwarders zijn; het is het nu nog. Holdinga is nu helemaal in toorn ontstoken en de taal waarin het gemoed zich het best uit, de moedertaal, komt vlot van zijn lippen. Voor de veiligheid van Fox is het gelukkig dat Teethlem zijn vriend meeneemt, voor het taalonderzoek is het te betreuren, want we zouden graag meer gehoord hebben. Als de advocaat in het Nederlands vraagt wat de bedoeling van de notaris is geweest, antwoordt Holdinga, die zijn kalmte nog niet herwonnen heeft, in het Fries. Wel komen de woorden die hij gebruikt, ook elders voor, maar naast het „mede meenen” van de advocaat, klinkt het „mient met” fries; ook de spelling daer kan heel goed het friese *dèr* weergegeven. Het gehele gesprek geeft een taal-toneeltje weer, zoals men dat nog dagelijks in Leeuwarden, maar niet meer van de Heren van het Hof van Justitie, kan horen.

Dat het Fries in Leeuwarden nog niet in alle kringen verdwenen was uit het dagelijks gebruik, blijkt ook uit het werk van STARTER. Komen-
de uit Amsterdam, vestigde hij zich in 1614 te Leeuwarden, trouwde hetzelfde jaar met een Leeuwarder meisje ¹⁾ en schreef vier jaar later

¹⁾ BODDERS bl. 214.

voor de rederijkerskamer: „Och, mocht het rysen!” het *Blyeyndich Truyspel van Timbre de Cardone ende Fenicie van Messine*, waarin als komisch tussenspel de „vermaeklijcke Sotte-Clucht van een Advocaet ende een boer op 't plat Friesch” voorkomt. Alleen de boer spreekt Fries en heeft veel last van de latijnse rechtstermen, die hij raar toetakelt, wat de lachlust moest opwekken. STARTER heeft dus in deze vier jaar Fries geleerd te Leeuwarden en hij zal dat geleerd hebben door het te horen spreken; hij had 't misschien ook kunnen lezen, want in 1609 was de eerste druk van het bruiloftsgedicht: „*Tsamensprekinghe van Wouter ende Tialle*” te Leeuwarden verschenen; het is echter mogelijk dat deze eerste druk niet in de handel is geweest¹⁾. STARTER's spelling staat niet onder invloed van dit werkje.

In zijn *Friesche Lusthof* (1621) geeft STARTER nog een *Friesch Pastorel* en een fries couplet van een soldatenlied „*Aansporing tot de strijd*”, waarin Spanjaarden, Italianen, Fransen, Friezen, Engelsen, Hoogduitsers, Nederlanders en Latinisten elk in een couplet doorspekt met woorden aan de verschillende talen ontleend, hun vreugde over de oorlog uiten.

Dat STARTER te Leeuwarden Fries geleerd heeft, is een bewijs dat het nog gesproken werd; verdere conclusies laat dit feit niet toe. Ook nu nog is 't heel wel mogelijk in Leeuwarden Fries te leren. Misschien heeft zijn vrouw hem wel onderwezen. De advocaat spreekt geen Fries en dit wijst er wel op dat dergelijke personen het in STARTER's tijd in de uitoefening van hun bedrijf niet meer deden. Dat een boer het Fries in de mond gelegd wordt, is ongetwijfeld ook in overeenstemming met de werkelijkheid. Deze taal wordt hier niet bespottelijk gemaakt; de strekking van het stuk is juist de geleerde advocatentaal aan de kaak te stellen, zoals in dergelijke stukken in die tijd vaker gebeurde. De advocaat draagt de naam van Roemer Warnar, wellicht pleit zijn achternaam nu juist niet voor de achting die STARTER de advocatenstand toedroeg. Het „blij-eindend” spel is in het Nederlands en dat was de taal die als de gewone voor dergelijke stukken werd beschouwd.

Gegevens om vast te stellen wanneer de ontfriesing van de taal van de bevolking van Leeuwarden, behalve natuurlijk van de nieuw ingekomen Friezen, zijn beslag heeft gekregen, en dus tot stadsfries is overgegaan, ontbreken. Wel deelt WINKLER in het *Dialecticon* mee dat „zelfs nog in het laatst der vorige eeuw (de 18de) er te Leeuwarden onder de laagste standen der samenleving nog wel Friesch gesproken werd”²⁾, maar

¹⁾ J. HAANTJES und G. G. KLOEKE, Drei fries. Hochzeitsgedichte aus dem 17. Jahrhundert. Hamburg 1929, bl. V. en VI.

²⁾ t. a. p. I, bl. 463.

een bewijs geeft hij daar niet voor. Als zijn mededeling juist is, wat ik niet wil ontkennen, dan is 't nog de vraag of deze mensen oud-Leeuwarders waren, of nieuw ingekomen Friezen, die hun taal bleven spreken, zoals ook nu nog gebeurt. In het algemeen was de ontfriesing ook van de laagste standen, eerder afgelopen, zoals ik concludeer uit een paar zinnen die ik in de IJlster Almanak van 1671 vond. Het is het oudste mij bekende „stadsfries”. Hieruit blijkt dat het proces dan is afgelopen. Het verhaal is in het nederlands, alleen het gesprek, dat door de aard van het verhaal zeer kort is, is in stadstaal weergegeven.

De gebeurtenis vindt plaats in de laagste kringen; de taal is geen IJlster dialect, zoals men zou kunnen denken afgaande op de titel van de almanak, want daar spreekt men nu nog Fries. De geschiedenis is aldus: een „huysman” is met zijn vrouw naar bed gegaan, maar komt dan tot de ontdekking dat de deur nog open is. De man, noch de vrouw heeft lust op te staan om die te sluiten. Zij maken de afspraak dat wie 't eerste spreekt, het vervelende karwei zal doen. Een voorbijkomend student treedt binnen en vraagt de weg naar Aken. Niemand zegt iets, alleen de vrouw lacht hem aan, zodat hij in bed klimt, daar enige tijd blijft en dan weer vertrekt. Nu wordt het de vrouw te machtig en zij zegt verwijtend: „du Geck lijdtste dat een ander bij my op het bed komt, daerstu selfs by my leyste om schildwacht te houden.” De man roept triomfantelijk uit: „staet op, du hestet verlooren.”

Wel is dit gesprek nog niet volkomen natuurgetrouw weergegeven, maar het komt toch o.a. door het gebruik van *du* en de koppeling *daerste* dicht bij de gesproken taal.

Ongeveer in dezelfde tijd dringt tot de Leeuwarder burgers door, dat de taal die zij gebruiken wanneer ze Nederlands spreken, afwijkt van het Hollands, dat meer en meer in de Nederlanden het model wordt. Nu wordt er althans tegen geageerd door JOHANNES HILARIDES ¹⁾ in zijn „*Naader ontdekkinge van Nieuwe Taalgronden*”, hoofdzakelijk tegen D. v. HOOGSTRATEN gericht: „En alsoff de gemeene Neerlantsche taale, die geene niet en was, die oover alle zeeven landen gangbaar is; maar eeven ofse juyst alleen in Holland bepaald moet weezen”. „Zoo hebben ook onze Friesche gewoonten haere reden ujt de Nederduytsche taal: welke hier, van 't Braabantsche

¹⁾ Zie over deze merkwaardige persoon BODDERS bl. 293—309 en de daar gegeven litteratuur; over zijn taalbeschouwing C. G. N. DE VOOYS, Verzamelde opstellen. Groningen 1924, I bl. 367 en K. KOOIMAN, Ts. 36, bl. 309 en vv.

hoff, door Kaarel de 5 op het raadhoff en rechtbank, is ingevoerd: en niet uit Holland gekoomen, zooals iemand mocht meenen" ¹⁾).

Ook de predikant JOH. STINSTRA laat zich in dezelfde geest uit, als hij in de voorrede van zijn vertaling van RICHARDSON'S *Clarissa* (1752) na verschoning verzocht te hebben voor enkele friese opmerkingen vervolgt: „hoewel ik nog geen blijk wete, waarom het gemeene volk in de eene provincie van Nederland voorregt zou hebben boven de andere om der tale de wet te stellen" ²⁾).

Een sterker anti-hollandse geest spreekt uit het „*Vermaak der Slagtery*" van A. JELTEMA, geschreven „in eene platte Leeuwarder taal" (1768), waarin de hoofdpersoon van iemand zegt: „ik loof dattet en Hollander waar, an zien misliek praat te hooren". Hoe deze verschillen tussen het Hollands en de Leeuwarder taal te verklaren zijn, zal later worden onderzocht.

Hier moet nog iets gezegd worden over de maatschappelijke kringen waarin het stadsfries gesproken werd en wordt. Voorop moet de opmerking gaan dat men eigenlijk niet kan spreken van het stadsfries, omdat deze taal geen afgesloten eenheid was en is. Het kan min of meer het Nederlands naderen of ook het Fries en toch stads genoemd worden; van elk verschijnsel moet uitgemaakt worden of het Nederlands of stadsfries is en deze beoordeling verandert natuurlijk met de wijziging van de talen. De oude lange *i* bijv. is in gesloten syllaben nu in Leeuwarden een *i* en dit is nu stadsfries; toen evenwel het Leeuwarders zich vormde was het niet alleen Fries, maar ook „gemeenlands". Zowel de taal waar de Leeuwarders zich naar richten (het Nederlands), als de taal waaruit het stadsfries is ontstaan (het Fries), hebben veranderingen ondergaan; het Leeuwarders heeft die wijzigingen ten dele gevolgd. De beïnvloeding is echter minder sterk geworden, toen het stadsdialect zich gevormd had, door de burgerij aanvaard was, en de stad een vrij gesloten eenheid was geworden.

Van de tweede helft van de 17de eeuw tot 1870 staat de stadsuitbreiding ongeveer stil. Gedurende die tijd is door de litteratuur, de scholen en de kerken wel de kennis van het Nederlands verbreed, maar men voelde die taal als een andere dan de eigen gesproken stadsfriese, en de invloed was niet zo groot dat belangrijke veranderingen optraden. In het laatst van de 19de eeuw is de trek naar

---

¹⁾ Naader ontd. bl. 24.

²⁾ L. KNAPPERT, *Het zedelijk leven onzer vaderen in de achttiende eeuw*. Haarlem 1910, bl. 102 noot.

de stad opnieuw begonnen; door de pers en door het verplicht lager onderwijs is de kennis van het algemeen beschaafd algemener geworden, en raakt het stadsfries in miscrediet, waardoor het geen sterke weerstand kan bieden aan het opdringende Nederlands. De trek naar de stad bracht echter vooral Fries sprekende plattelanders binnen en buiten de grachten, die deels het Fries handhaven uit nationale overwegingen, deels overgaan naar het stadsfries, wanneer het stadse milieu waartoe ze behoren dat spreekt, en deels naar het Nederlands, als dat de gebruikelijke taal van hun omgeving is.

In welke kringen werd en wordt nu het stadsfries gesproken?

Zoals we zagen ¹⁾ is het stadsfries ontstaan in de kringen van regeringspersonen, ambtenaren en burgers die met de vreemdelingen in aanraking kwamen. Deze zullen zo goed mogelijk de taal van die vreemdelingen, of van die welke ze bij hun verblijf buiten Friesland hebben leren kennen, nagevolgd hebben; toen later de nederlandse taal zich wijzigde, zullen alweer de hogere kringen zich daar gedeeltelijk bij aangepast hebben. Gedeeltelijk — zoals blijkt uit een gesprek, een twist tussen Ds. Wiersma, een Jelsumer predikant, met de grietman van West-Dongeradeel, de heer van Aylva, en een andere commissaris voor de kerkelijke zaken, over Ds. Stinstra ²⁾ ($\pm$ 1740). De Heer Van Aylva gebruikt daar o.a. het friese en Leeuwarder *jimme*, maar ook 't nederlandse of hollandse *jouluy*: „Toen kwam, zo vertelt Ds. Wiersma, „het discours op het boekje ³⁾. En hij: „„Heb je dat boekje wel eens deeg gelezen? Weet je wel eens wat sociniaansch is? So wat praatjes van Fennema overgenomen, omdat die het seit, daarom zeggen jimme 't ook. Jouluy bint een hoop weetnieten, bloeden, die 't boekje niet eens verstaan””. Enige maanden later zegt Jhr. Epo Sjuck van Burmania bij een nader onderhoud met de predikant: „Het hout hem nogal kout, dominee”, wat ook vrij Fries klinkt. Ds. Wiersma zelf schrijft regtuut, wiesende; zijn vader, een oud officier, zegt o.a. „Dat sel my nieuw doen”. De gesprekken zijn echter niet helemaal juist weergegeven. De schrijver zegt er ten minste van: „Denk egter niet, geagte leser, dat alles in die ..... conversatiën en samensprekingen so net en correct a verbo ad verbum is ter neer gestelt”. Dit neemt toch niet weg dat Ds. Wiersma de aard van de taal wel goed getroffen zal hebben.

Door de gedeeltelijke aanpassing van het stadsfries der hogere

¹⁾ bl. 65.

²⁾ Dr. L. KNAPPERT, De Vrije Fries 25, bl. 1—31.

³⁾ De vijf predikatiën van Ds. STINSTRA.

standen aan het Nederlands ontstond er weer verschil in het stadsfries: een meer „beschaafd” en een „platter”. Blijkbaar bedoelt JELTEMA in zijn reeds eerder genoemd boekje dit platte stadsfries, wanneer hij spreekt over „eene platte Leeuwarder taal”, en in zijn voorbericht mededeelt dat men „zommige woorden” van de Leeuwarder taal „niet zuiver kan spellen, zoodanig als ze door het gemeene volk dezer stad worden uitgesproken”. „Het gemeene volk” verduidelijkt hij in een noot aldus: „want beschaafde burgers, en in zonderheid Lieden van rang spreken hier het Nederduitsch zoo goed als in eenige andere Provincie, zelfs beter”. Deze mededeling moet in overeenstemming gebracht worden met wat JOHAN WINKLER ($\pm$ 1874) zegt: „Ongekunsteld en zoetvloeiend is het zoogenaamde stadfriesch bijzonder; vooral in den mond der vrouwen uit den beschaafden stand klinkt het bevallig en aangenaam. Van daar ook dat het nog zoo algemeen, ook onder de hoogste standen der samenleving in de friesche steden, door den edelman, den hooggeplaatsten ambtenaar en den groot-handelaar, voor zooverre ze Friezen zijn, wordt gesproken” ..... „van daar ook dat zoo menig onbevooroordeelde Hollander, die zich te Leeuwarden of in een andere friesche stad vestigt, na langer of korter tijd tracht om met meer of minder goed gevolg, den tongval van zijn nieuwe stadgenooten te spreken ¹⁾.”

Ondanks dit mooie getuigenis moet WINKLER toch toegeven dat de stadstongval begint te kwijnen.

Hoe kunnen we beide citaten, die ogenschijnlijk met elkaar in strijd zijn en toch beide wel juist zullen zijn, mits goed opgevat, met elkaar rijmen? JELTEMA's toevoeging „en inzonderheid Lieden van rang” doet vermoeden dat „de beschaafde burgers” zich gewoonlijk van het stadsfries bediend hebben, wel iets verschillend in accent en woordkeus van dat der lagere standen, maar toch geen „nederduits”. Dan heeft JELTEMA waarschijnlijk ook een officiëler of althans minder huiselijke omgang op het oog, waarbij dan het Nederlands gesproken wordt, en bedoelt WINKLER de huiselijke familiëre omgangstaal.

Nadat WINKLER het bovenstaande schreef zijn zestig jaar verlopen en is het stadsfries meer teruggedrongen. Toch is het onder de kleine burgerstand nog de taal, en wordt het door de jeugd vrij algemeen gesproken. In de omgang met hun schoolmakers leren ook de van huis uit Fries of Hollands sprekende kinderen het Leeuwarders, dat een deel van hen later weer door het Fries of Nederlands zal vervangen.

---

¹⁾ Dialecticon I, bl. 464.

KLANKLEER I.

OVERZICHT VAN DE TEGENWOORDIGE TOESTAND.

DE ARTICULATIEBASIS.

§ 1. De articulatiebasis van het Leeuwarders komt in vele opzichten overeen met die van het Fries van Grouw, zoals ze beschreven is door L. P. H. EYKMAN in zijn *Description phonétique des sons de la langue frisonne parlée à Grouw* ¹⁾. Ook op de niet-Fries maken de stadsdialekten een friese indruk, wat uit de naam stadsfries blijkt, die niet door de Fries en ook niet door de Leeuwarder wordt gebruikt. Deels is dit te danken aan de woordenschat en aan van het Nederlands afwijkende klanken, maar toch ook aan de algemene indruk die de sprektrant maakt.

De articulatiebewegingen zijn niet energiek, echter iets krachtiger als in de kleine steden en op het platteland; daardoor zijn er minder tweeklanken en zijn de heldere en doffe klinkers minder gerekt als in het Fries. Toch ontstaat er door slappe articulatie bij verschillende lange klinkers het overgangsgeluid [ə] voor dentale consonanten, waardoor deze klinkers een diftongisch karakter krijgen.

De lippenbeweging is gering: ook bij de geronde klinkers worden ze weinig vooruitgestoken.

De tong is weinig actief, waardoor de *r* voor *s*, *z*, *t*, *d* en *n* verdwijnt, evenals in het Fries, en de *n* voor *s* en *s*-verbindingen gevoaliseerd wordt met nasalering van de voorgaande klinker: ons > [o:ⁿs], venster = [fɛ:ⁿstər]. Daarentegen is de *r* voor een klinker bij velen een gerolde tongpunt-*r*; de gebrouwde-*r* komt echter ook voor. Deze ontbreekt in het Fries, wordt daar althans als een spraakfout beschouwd.

De [t, d, l en n] worden vlak achter de boventanden gevormd, de [l] is neutraal.

De [v, z en g] komen niet aan het begin van een woord voor; [ʃ] en [ʒ] ontstaan in een enkel geval door assimilatie, maar zijn dan zeer licht gepalataliseerd en hebben niets van de franse klanken. Aan 't begin van een woord b.v. in *sjouwe* is *sj* [sj].

¹⁾ Haarlem 1907.

Een groot verschil met 't Fries is het ontbreken van de vele combinaties met *j*, die in de laatste taal veelvuldig voorkomen.

De |b| en de |d| zijn aan 't eind van een woord minder scherp („losser”) als in het Nederlands; de |g| komt aan 't begin van een woord voor, de |x| niet, aan 't eind is hij scherp („los”).

De |p, t, k| zijn niet geaspireerd.

De medeklinkers |m, n, l, r| zijn dikwijls syllabisch.

De klinker |ɛ:| komt meer voor als in het ned. en niet alleen voor *r*.

De zwak betoonde klinker is meest |ə|, soms |ɛ|.

Assimilatie is zeer algemeen.

§ 2. Het dynamisch accent is vrijwel als in het Nederlands. Bij enkele woorden ligt het wel eens op een andere syllabe als in het A.B., dat trouwens ook variaties kent: skusjemántel, róókvlees.

Het muzikaal accent stemt ook overeen met het Nederlands.

De klemtoonverspringing in tweeklanken (breking), die het Fries kent, heeft in de stadsdialekten slechts enkele sporen nagelaten.

DE KLANKEN.

§ 3. Een uitvoerige fonetische beschrijving van de klanken van het Leeuwarder dialect ligt buiten het bestek van dit boek. Toch meende ik een, waarschijnlijk voorlopige, indeling volgens het foneem-principe te moeten geven. Ik sluit mij daarbij in hoofdzaak aan bij de indeling van de nederlandse klanken gegeven door A. W. DE GROOT in de Nieuwe Taalgids 25, bl. 225—243.

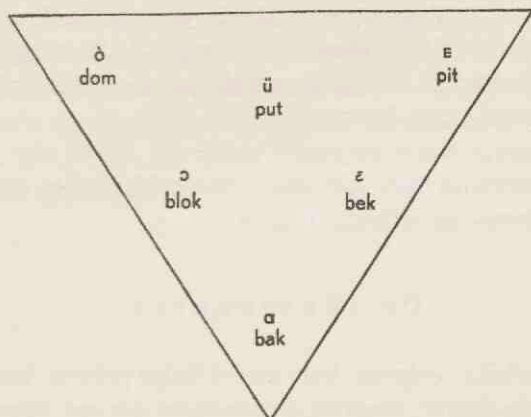
De vocalen.

§ 4. De doffe klinkers kunnen als volgt gegroepeerd worden (zie nevenstaand schema I):

De heldere klinkers vertonen nevenstaand schema II:

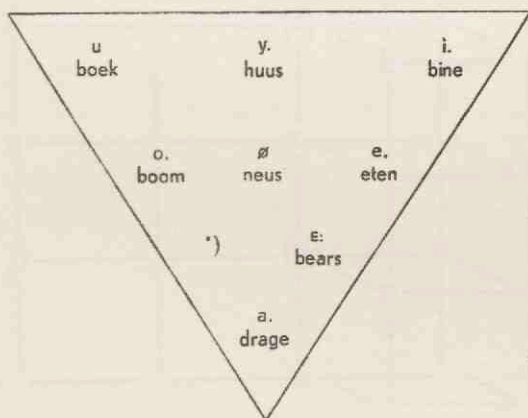
De doffe klinkers kunnen meer of minder gerekt zijn, zo is b.v. de |ɛ| in *bed* vrij sterk gerekt en zo ook de |ɔ| in |ɔ:| *af*.

Wanneer de klinker door een *n* gevolgd wordt, die voor een *s* staat, wordt de vocaal genasaleerd.

Gerond zijn [ü, ò, ə]. De linkse zijn velaar, de rechtse palataal.

Schema I.

*) Hier is de plaats van de [o:] boat; maar deze klank staat alleen auslautend en voor dentalen. In deze posities komt nooit een [o.] voor.

Gerond zijn [u, y, ø, o., o:]

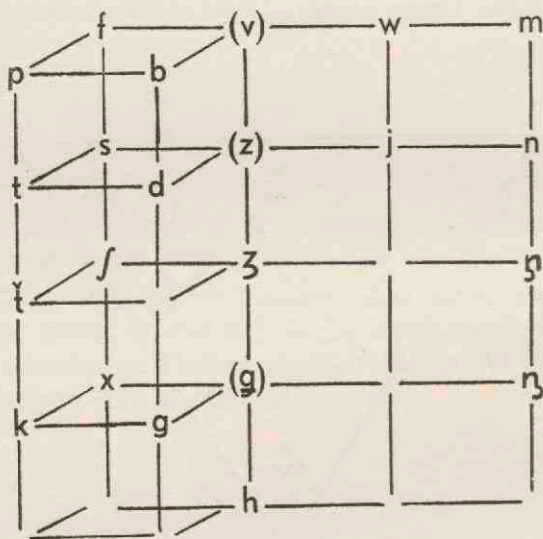
Schema II.

§ 5. De tweeklanken zijn alle dalend; met een doffe klinker als eerste lid komen voor: |ɛ: u| in eeuw, |ɛ i| ei, |ɑ i| ai, |œ i| ui, |ou| koud, met een heldere: |i u| kieuw, |ɑ i| draai, |o: i| moai, |u: i| bloei, |y u| swaluw; als tweede lid komt ook de |ə| voor bij: |i: ə| diene, |u: ə| bloede, |ɛ: ə| peed, |o: ə| boat.

Een groot verschil met het oud- en nwfri. is het ontbreken van de stijgende twee- en drieklanken ¹⁾).

De consonanten.

§ 6. Gerangschikt volgens het medeklinkerprisma levert het Lw. de onderstaande figuur, waarbij de fonemen die een kenmerk gemeen hebben, in hetzelfde vlak zijn gebracht.

Ik aarzel om de |v, z en g| fonemen te noemen, hoewel ze inlautend voorkomen; bovendien is de klank die in 't ned. door v voorgesteld wordt, in het Lw. ^finlautend, vrijwel een spirantische |w|, althans in mijn uitspraak, zodat 't onderscheid tussen |v| en |w| voor mij moeilijk te horen is. De |ṭ, ʃ en ʒ| hebben, als ze één klank

¹⁾ Phon. & Gr. § 44—50.

zijn, toch maar een heel licht palataal karakter. Meest zijn het twee klanken, die een combinatie vormen.

In het prisma ontbreken de *l* en de *r*, die buiten het systeem staan.

Het medeklinkersysteem stemt overeen met het friese; het gebruik, en de frequentie van de fonemen is echter verschillend. De combinatie van een cons. met *j* bijv., die in het Fries zeer veel voorkomt, ontbreekt, op een enkele na, in het Lw.

KLANKLEER II.

HISTORISCHE BESCHOUWING VAN DE KLANKEN VAN HET DIALECT VAN LEEUWARDEN.

DE VOCALEN.

De westgermaanse korte klinkers in de stamsyllaben.

De westgermaanse *a*.

§ 7. De wgerm. *a* en daarmee gelijkgestelde *a* in de leenwoorden is |a|:

1. bakke *bakken* (ohd. *bacchan*, ags. *bacan*), klapt *geklapt* (ofri. *biclappia*), skad *schaduw* (fri. *skaed*), skatte *schatten* (ohd. *scazzôn*);

2. acht *acht* (ofri. *achta*), tachtig *tachtig* (os. *antahtoda*), nacht *nacht* (ofri. *nacht*), laster *laster* (ofri. *laster*, mnl. *lachter*), flas *vlas* (ofri. *flax*) pacht *pacht* (lat. *pactum*, *pactus*);

3. al *al* (ofri. *all*), as *als* (ofri. *als*), falle *vallen* (ofri. *falla*), half *half* (ofri. *half*), behalve *behalve* (ofri. *bi-halva*), hals *hals* (ofri. *hals*), stal *stal* (ofri. *stall*), kalf *kalf* (ags. *cealf*), kalk *kalk* (ags. *cealc*), fals *vals* (ofri. *falsk*; lat. *falsus* of uit mnl., mnd.);

4. an *aan*, (ofri. *ana*), brand *brand* (owfri. *brand*), fan *van* (owfri. *fan*), han *hand* (owfri. *hand*), man *man* (owfri. *mann*), dam *dam* (owfri. *damm*), hammer *hamer* (ohd. *hamar*, oofr. *homer*), lam *lam* (adj.) (owfri. *lam*), skammel *schraag* (os. *skamel*), ankel *enkel* (ohd. *anchal*), angst *angst* (owfri. *angost*), drank *drank* (owfri. *drank*), lang *lang* (owfri. *lang*);

5. arm *arm* (ofri. *arm*, *erm*), armoede *armoede* (owfri. *armoed*), swat *zwart* (ofri. *swart*), gras *gras* (owfri. *gers*), had *hard* (ofri. *herd*, *hard*), fladde *lap*, *vod*, (oofri. *flarde*), barg *varken* (ohd. *barug*, os. *barug*), arbeid *arbeid* (owfri. *arbeyd*, mnd. *arbeit*), mattelaar *martelaar* (mnl. *martelâre*), pat *part* (fra. *part*);

6. achter *achter* (ofri. *efter*, os. ohd. *aftar*), gracht *gracht*, (ofri. *greft*), blad *blad* (ofri. *bled*), dag *dag* (ofri. *dei*), fast *vast* (ofri. *fest*), glad *glad* (ofri. *gled*), smal *smal* (ofri. *smel*), wakker *wakker*, (ofri. *wekker*).

De wgerm. *a* was in 't ofri., behalve in bepaalde omstandigheden, door palatalisatie tot *e* geworden ¹⁾; in andere gevallen waar vocalen

¹⁾ Zie Grdr.², 1187 en Gramm. § 2.

in de volgende syllabe, consonanten of consonantverbindingen de overgang verhinderden of belemmerden, was de *a* gebleven. Van deze gevallen zijn hier boven voorbeelden gegeven onder de nummers 1 t/m 5; ik hield me hier aan de voorstelling die GOSSES geeft in de Fri. Oork. § 1—71.

Onder 1 hebben we de *a* voor velaar vocalisme ¹⁾, onder 2 voor *ch*-verbindingen ²⁾, onder 3 voor *l*-verbindingen ³⁾, onder 4 voor nasaal ⁴⁾, onder 5 voor *r*-verbindingen ⁵⁾.

Ogenschijnlijk zou de Lw. |a| dus in deze gevallen kunnen teruggaan op de owfri. *a*. Toch is dit niet voor alle posities juist, daar de *a* in het owfri., omstreeks 1500, toen zich langzamerhand het stadsfries vormde, niet meer overal de |a|-klank voorstelde. Heel duidelijk blijkt dit bij de *a* voor *n* uit de al vroeg ($\pm$ 1430) voorkomende spellingen met *o* ⁶⁾; ook in het nwfri. geldt hier de |o|-kwaliteit; voor de andere nasalen bleef de *a*-kwaliteit behouden en gaat de Lw. *a* dus op het owfri. terug.

Minder zeker is de wijziging van de *a* in de *al+d(t)*-verbinding; de voorbeelden in GOSSES § 63, 1° gegeven: *olde*, *olderman*, *Oldahow*, *holden*, *inholden*, zijn in tegenstelling met wat GOSSES opmerkt, m.i. geen bewijs voor een gewijzigde kwaliteit van de *a* in deze positie. Hoewel ze op één na voor de saksische overheersing voorkomen, kunnen ze heel goed navolgingen van saksische schrijversgewoonten zijn. Het Nederlands dat men in Friesland schreef, droeg vaak een oostelijk karakter ⁷⁾, en in het oosten komen deze spellingen voor ⁸⁾; van uit dit oostelijke Nederlands konden ze gemakkelijk in fri. teksten dringen, daar de schrijvers van deze stukken dikwijls ook dit Nederlands geschreven of althans gelezen zullen hebben. Ook in de niet in 't fri. geschreven oorkonden komen de *old*-spellinge voor, die later de concurrentie ondervinden van de *oud*-spelling. Zo vinden we in E. I, bl. 493 en 492, (1562) in één stuk, opgemaakt door de klerk van de stadssecretaris, *oudt* en *olde*, zelfs *gehouden tonderholden* (bl. 460), *oud*-spellinge dus, die wijzen op de invloed van niet oostelijke streken. Wel vindt men in het fri. vormen als *aud oud* en dit wijst op een rekking en een weg-

¹⁾ GOSSES § 35 en 36.

²⁾ t.a.p. § 46 en 57.

³⁾ t.a.p. § 48 en 49.

⁴⁾ t.a.p. § 50 en 51.

⁵⁾ t.a.p. § 53 en 54.

⁶⁾ t.a.p. § 63, 2°.

⁷⁾ bl. 60 vv.

⁸⁾ LASCH § 93 en A. LASCH, Aus alten niederd. Stadtbüchern. Dortmund 1925, blz. 158.

vallen van de *l*; een kwaliteitsverandering moet er ook geweest zijn, daar de nwfri. voortzetting ongeveer een [ɔ:]-klank is en geen [ɛ:] uit gerekte *a*. Op grond van 't voorkomen van deze spelling, van de nwfri. voortzetting en van de [ɔ] voor de andere dentalen in 't nwfri., is het zeer waarschijnlijk dat de overgang in [ɔ] voor *l* en *l*-verbindingen plaats vond of al had plaatsgehad.

Daar in Lw. voor de *n* en *l* een [a] staat en *al+d(t) oud* geworden is (§ 13), kunnen deze klanken niet op het fri. teruggaan, maar moeten ze aan een niet-fries dialect ontleend zijn.

Voor *r*-verbindingen komen in 't owfri. vormen met en zonder *a* voor ¹⁾, in het nwfri. won de *e*-kwaliteit de strijd, uitgezonderd waar een *w* voorafging: *swart*, *waerm*.

In Lw. nam men de *a* over uit het ned., zoals uit de gegeven voorbeelden blijkt.

Voor *ch*-verbindingen bleef in 't nwfri. de [a]; het Lw. heeft daar ook [a], die dus op 't owfri. kan teruggaan.

In de voorbeelden onder 6 vindt men in het fri. de gepalataliseerde *a* [ɛ]; in Lw., in overeenstemming met het ned., de [a].

Uit het bovenstaande blijkt, dat alleen daar waar de owfri. klank overeenstemde met de ingevoerde, het Lw. dialect de owfri. klank heeft behouden.

In de Oork. v. h. St. Anthony-Gasthuis ²⁾ vindt men meest de *a*: dat, stadiucht, gaf, Mathiasdag, buucwas (fri. buckwesta) *huwbaarheid*, fan, affter, achten, stal hebben, stand; met gepalataliseerde *a*, dus *e*, noteerde ik: to neste *naast*, efter, festicheit, herthouwer, meck-brief *huwelijksbrief* bij makia, berns ofte huwelixen wtghifte, scern *mest*, die aan 't fri. ontleend zijn. Deghen *dagen* (Oork. 42) is in het handschrift niet duidelijk. Het er door EEKHOFf voorgezette *two twee* staat er niet, er staat een cijfer. Ook komt *e* naast *a* voor in: mer *maar*, nymen *niemand*, went *want*, waar hij wellicht uit de bijtoon ontstaan is.

§ 8. De wgerm. *a* is gerekt tot [a:] in open syllaben: aker *putemmer* (verm. < lat. aquarium F.W.), bate *baten* (ofri. batia), baar *vergelijk* (vero.), saak *zaak* (owfri. sake), skade *schade* (owfri. schade), state *woonplaats* (owfri. statha), to gare *samen* (owfri. (to) gaera); hale *halen* (nwfri. helje), betale *betalen* (owfri. bitallia, nwfri. bitelje), fader *vader* (owfri. feder).

¹⁾ GOSSES § 55.

²⁾ Met de uitdrukking oorkonden bedoel ik steeds, wanneer het tegendeel niet aangegeven is, de niet-friese.

De Lw. vorm stemt dus overeen met de ned., is in zo verre de voortzetting van 't owfri. als deze aan de ned. gelijk was. Uit de teksten die GOSSES onderzocht, blijkt niet of de [a:] omstreeks 1500 al de neiging had over te gaan tot [ɛ:], zoals in het nwfri. in bepaalde, hier niet nader besproken, gevallen ¹⁾. Toch vermoedt GOSSES dat de [a:] al aangetast was, daar bij Gysbert Japicx de overgang zich al voltrokken heeft. Inderdaad uit vormen in SIPMA's Oorkonden: scheid *schade* ²⁾ (nwfri. *skea*) naast *schaed*, *grete* ²⁾ *grote*, (ofri. *grāt* uit germ. *au*, nwfri. *great*) e.a. blijkt dat de overgang begonnen was; de *ae*-spellingën blijven echter, tot het laatst toe, ver in de meerderheid.

De gerekte *a* is in Lw. samengevallen met de oorspronkelijke lange *â*. Zie over de klankwaarde er van bij de behandeling van die *â* (§ 51).

Een restant van de nwfri. ontwikkeling tot [ɛ:] hebben we in Lw. near *naar*, uit *nare* (<*narwa) *benauwd*, *eng*: near op it bust *aamborstig*, near *drukkend* en *bealich buik* uit *bālich balg* (ohd. *balg*, ofri. *balg* (adj.) *vaginatus*).

Gaar *gereed* (<*garwa) en *to gare* behielden of kregen hun [a:] weer, nwfri.: *gear* en *to gearre*.

Uit de oudere bronnen noteerde ik *ae*-vormen: *baersluijden*, *claeckloes*, *daegen*, *schomaecker*, *zaenen manen*; twee ned.-fri. mengvormen: *haelie halen* (nwfri. *helje*), *toe bitalien* (owfri. *bitallia*, nwfri. *bitelje*); vormen met *ai*: *daigen* en *ghemaickt*, ook *lainck lang*.

§ 9. De wgerm. *a* is in Lw. voor oorspr. *-nd* en *-nt* [a], dus niet gerekt: voor *-ns* ontstond [a:²⁾] met wegvalling van de *n*: *glans*, *krans*, *mans*, *gans geheel*, en *gans gans*.

De kleine steden hebben naast deze ook rekking voor *-nd* en *-nt*: *han*, *bran*, *lan(t)*, *san*, *pantsje*, *shoteltje*, *krant* met [a:]; ik vermoed dat deze rekking in Lw. ook bestaan heeft, maar onder invloed van het A.B. dat in Lw., als de grootste stad, de meeste invloed had, weer verdrongen is.

Deze rekking komt ook in het nwfri. voor, waar het resultaat echter [o:] is: *hân*, *brân*, *sân*. Omstreeks 1500 bestond ze waarschijnlijk al ³⁾.

Opm.: Voor *n*, *l* en *s* vond ik in Harlingen *man*, *wal* met [a:], in Bo. *kās kast*, Ba. (Am.) *fāl*, *ik val*, *stāl*, *stal*, *dārm*, *ārm*. Ook deze rekkingen zijn fries, behalve in *darm* (nwfri. *term*).

¹⁾ GOSSES § 69 en Kl. § 120 en 121.

²⁾ Si. II, 198, jr. 1501.

³⁾ Zie GOSSES § 167.

In de oude bronnen noteerde ik: glaesvensters, glaesmaecker, haelff, staedt, gaesthuys, singelvael, hoewael *hoewel*, woorden die in 't fri. gerecht zijn, behalve hoewael, dat niet meer voorkomt. Het is ook mogelijk dat de *ae* hier een [ɛ:] weergeeft, behalve in vael en hoewael.

§ 10. De wgerm. *a* werd gerecht tot [a:] en [ɛ:] voor *r* + dentaal in: spekswaard *zwoerd* (ofri. swarde, nwfri. swae(r)d, swa(r)d). Dit woord noteerde ik met [a:] in Lw. Do. Fra. Ha. en St., in Bo.: swade. Daarnaast ook met [ɛ:] in Lw. Fra. Ha. Sn. en Bi.; Ba. (Am) heeft swood.

Ook aad *karakter* (os. ard) heeft [a:], evenals maas *aars* (ohd. ars, ofr.: ers-knop *stuitbeen*, nwfri. maers en ears); beide zijn wellicht leenwoorden.

Beed *baard* (ohd. bart, ofri. berd, bird, nwfri. [büd]) heeft [ɛ:] waar naast in Lw. als nieuwe verhollandste vorm baad. Het stadsfri. beed is ws. een rekking van berd of bird.

Een [ɛ:] hebben ook geren *garen* (ohd. garn, ofri. iern, nwfri. jern maar bij G.J. jearn), in Bo. gee.n, met wegval van de *r* de *g* uit een niet-fries dialect), beas *baars* (os. bars, nfri. bears), kees *kaars* (ohd. cherza, charza), nwfri. [kes]. Eernawolde (plaatsnaam) met als eerste deel earn *arend* (ohd., os arn, nwfri. earn) en Weerd straatnaam in Lw. (ohd. warid, werid (zie F.W. waard III) kunnen hier ook bijgebracht worden.

Deze [ɛ:]-vormen zijn ook Noordhollands, benoorden het IJ ¹⁾. Gron. heeft [ɔ:] ²⁾.

In het owfri. hebben ws. gerekte en ongerekte vormen naast elkaar gestaan, waarvan in Lw. de gerekte zijn gebleven, wellicht gesteund door de [ɛ:]-vormen uit wgerm. *e* + *r* + dent. (§ 18).

In andere woorden bleef [a]: had, pattele, mattele, kwattel.

In woorden waar de eerste syllabe niet de hoofdtoon droeg, ontstond [ə]: [kərpət] *karpet*, [kərwei] *karwei* of [ɛ]: [kɛrməna:də] *karbonade*.

In de oork. komen voor met *ae*: paert *deel*, vaerden *worden* (E 1, 53) ws. duitse invloed, aernsgulden, swaerte, vaerdt, straatnaam; met *a*: part, forwardt; met *e*: foruerden, gerssinghen, Leuwerden; met *ee*: Weerdt.

¹⁾ Ho. Di. bl. 79.

²⁾ Sch. § 78.

§ 12. De wgerm. *a* is [ɔ:] in ô (f) *af*, in de oudere bronnen oef, off; ook af, uit 't ned. komt voor. Het is echter de vraag of aan 't eerste woord korte *a* ten grondslag ligt. SIEBS ¹⁾ en VAN HELTEN ²⁾ ontkennen het; FRANCK ³⁾ denkt aan inwerking van de labiaal.

Sop b.v. in beisop *bessensap* heeft [ɔ] evenals in 't nwfri.

Opm. Sop „vloeistof”, b.v. om te wassen, heeft oude *o* vgl. F. W.

Slop [ɔ] „slap” is volgens F.W. een jongere vorm naast slap. Rot *rat* is de enige vorm in Lw. [ɔ], zo ook in het nwfri., maar daar met rekking. Volgens F.W. ws. een oude ablautsvorm naast *rat*. De vorm is zeer verbreid.

§ 13. De wgerm. *a* voor *-ld*, *lt* vertoont zich in Lw. als ou [ou]; houwe *houden* (ofri. *haldan*), koud *koud* (ofri. *kald*), oud *oud* (ofri. *ald*), sout *zout* (ofri. *salt*).

Het nwfri. heeft een [ɔ:], welke klank zich voor 1500 al ontwikkeld had ⁴⁾.

In de oorkonden staan veel vormen met *-old-* naast *-oud-*; ook geweld *zeggenschap* en stadtholder.

§ 14. De wgerm. *a* is in sommige woorden *e* [ɛ].

In het fri. was de *a* in gesloten en open syllaben tot *e* geworden, tenzij bepaalde omstandigheden (§ 7) het verhinderden of belemmerden. In Lw. vindt men daarom nog terp *terp* (og.*parpa), del *neer*, waarvan bidelte *laagte*, ledder (fri. l(j)edder) *ladder* (ladder met *a* uit *ā* < *ai*), lef *flaww* (ofri. *lef*), sel *zal* dat tot sil werd, maar nu meestal, althans in Lw., door *sal* is vervangen; in een woord werd de [ɛ] tot [e.]: eker *akker*.

Deze [ɛ] werd [ü] over *i* (vgl. § 22) mird [müt] *bunzing*.

Misschien tot *ō* [o:] in *soa*, zwak betoond [sə], (nwfri. *soa* en *sa*, vgl. GOSSES § 3 en 4).

Opm.: Erg, (ofri. *erg*, *arch*), merg, skerp, (ofri. *skerp*, *skarp*), sterk (os. *stark*, ofri. *sterk*) kunnen in 't ofri. reeds zijn ontstaan en dus een gepalataliseerde *e* bewaren. Naast *merch* ook *margh*, *morch*, *murch*.

§ 15. De wgerm. *a* werd door umlaut tot [ɛ] in: ent ⁵⁾ *eind* (ofr. ags.

¹⁾ Grdr², 1188 Anm. 3.

²⁾ Gramm. § 3, Anm. 2.

³⁾ Mnl. Gr.² § 63.

⁴⁾ GOSSES § 63, 3° en 65.

⁵⁾ De oork. hebben *einde*, het fri. heeft ook een *ei* ontwikkeld.

ende, got. *andais*), erven *erfgenamen* (got. *arbja*), erflijk *erfelijk*, de helt, ook helft; fennebloemke *madeliefje* (got. *fani*), respes *oogsten* (vero.), (ags. *hrespan*, *nwfri. rispje*), swetten (vero.) *grenzen* (germ. *swapjon), sette *zetten*, hewwe *hebben* (*nwfri. hawwe, habbe*).

Daar in 't fri. de *i(j)*-umlaut werkte na de spontane palatalisering ¹⁾, waren onderscheiden *a*'s door dit laatste verschijnsel al tot *e* overgegaan; slechts daar waar factoren de overgang verhinderden, hief de *i*-umlaut soms deze hindernis op. Het Ned. dat 't Leeuwarder Fries beïnvloedde, had echter *e*'s door umlaut verkregen, die in 't fri. door spontane palatalisering waren ontstaan. In het Lw. dialect bleven die *e*'s door palatalisering ontstaan, behouden, doordat ze overeenkwamen met de umlaut-*e*'s van de influencerende taal. Zo vinden we in Lw. b.v. *el-* in *ellende*, *bed*, *mes*, die een palataliserings-*e* hadden, bewaard door de umlauts-*e* in het ingevoerde dialect ²⁾.

Uit de fri. oork. noteerde ik de volgende vormen met *e*: *welt macht*, *stede*, *stedthuyer*, *leste*, *mechtich*, *naast machtich*, *huerwere bezit* (ohd. *giweri*), *egh kant*, *mennich*.

Opm. *Hewwe* of *he* zal een mengvorm zijn van fri. *hawwe* en ned. *hebben*. Wel komt *hewwe* ook in 't fri. ³⁾ voor, maar om Leeuwarden vindt met de *a*-klank, zodat de Lw. vorm niet uit 't fri. kan verklaard worden.

De westgermaanse *e* en de *a*-umlaut.

§ 16. De wgerm. *e* uit *a* door umlaut ontstaan, en de oude wgerm. *e* vertonen zich in gesloten syllabe als [ɛ]. Voor voorb. van de umlauts-*e* zie men § 15.

De oude *e* staat in: *berg berg* (os. *berg*), *helpe helpen* (os. *helpan*), *melke melken* (ags. *melcan*), *ses zes* (os. *sehs*); *merser* (vero.) *marskramer*, *pelser* (vero.) *pelswerker*, *merk markt* (lat. *mercatus*, ofri. *merked*, *merket*).

§ 17. De wgerm. *e* en de umlauts-*e* worden in open syllaben gerekt tot [e:]: *breke breken* (os. *brekan*), in 'e weech *in de weg*, uit de verbogen vorm, *regen regen* (os. *regan*, ofri. *nwfri. rein*), *ete eten* (os. *etan*), *mete meten* (os. *metan*), *beter beter* (os. *betera*, got. *batiza*), *eek azijn* (lat. *acetum*, mnl. *edic*), *ketel ketel* (got. *katils*), -stee *plaats* (os. *stedi*) in *heedstee* en *bedstee*, plur. *steden roven v. wonden*.

¹⁾ GOSSES § 10.

²⁾ Vgl. GOSSES § 11.

³⁾ Zie HOF. Fri. Dg. bl. 70 vv.

§ 18. De wgerm. *e* en de umlauts-*e* worden gerektd tot [E:] voor *r* + dentalen: eerde *aarde* (ofri. *erthe*, ohd. *erda*), dit woord komt voor in de samenstelling eerpel *aardappel* en eerbei *aardbei*, heed *haard* (ohd. *herd*, os. *herth*), steet *staart* (ofri. *stert*, *stirt*, mhd. *stert*), weed *waard* (adj.) (ohd. *werd*, os. *werth*), lanteern (< fra. *lanterna*), pees *paars* (< fra. *pers*), peed *paard* (ohd. *parafriid*, os. *perid*, ofri. (Holth.) *perd*), sweed *zwaard* v.e. *schip* (os. *swerd*), feedig, ook rechtfeedig *rechtvaardig* (owfri. *riuchtferdig*).

Deze *e* heeft dezelfde ontwikkeling meegemaakt als de *a* in beed, beas (§ 10), maar wijkt af van de *e* in merth, mird (§ 14) en werda worden (§ 22).

Opmerkelijk is het verschil in het nwfri. en Lw. dialect tussen de woorden:

ned.	ofri.	nwfri.	Lw.
haard	herd, hird	[hüd]	[he:d]
staart	stert, stirt	[stüt]	[ste:t]
waard adj.	werd, wird,	[würx]	[we:d] [we:dəx]
vaardig	ferdich, firdich	[-fürdəx]	[fe:dix]
zwaard	swerd	[swüd]	[swe:d]
paard	perd	—	[pe:d]
laars	ohd. lederhosa	[le:s]	id.
paars	ofra. pers	[pe:s]	id.
lantaarn	ofra. lanterne	[-te:nə]	[-te:ɪn]
ver		[fi:r]	[fe:r]

Noord-Holland benoorden het IJ heeft dezelfde klank¹⁾, Groningen²⁾ ook, Zuid-Holland een [ae]³⁾, Westvoorne heeft ae (fra. *chair*)⁴⁾, VAN SCHOTHORST noteert voor de Noord-West-Veluwe in deze gevallen de ae van fr. *père*⁵⁾, VAN DE WATER⁶⁾ geeft ook deze klank voor 't oosten van de Bommelerwaard.

¹⁾ Ho. Di. bl. 80 en 72 vv.

²⁾ Sch. § 79 en 80.

³⁾ Ho. Di. bl. 80 en 72 vv.

⁴⁾ VAN WEEL § 51.

⁵⁾ VAN SCHOTHORST § 63 en 71.

⁶⁾ § 9c.

Het zuiden heeft blijkbaar een opener *e*-klank gehad als 't noorden en 't oosten.

In de oork. noteerde ik: forwerden, eerweerdighe (in dezelfde oork. eerwaardighe), eerdfast, rechtveerdig, gelooffweerdig, geerne, peerden, eerdtwerck, neersticheyt (L.S. 17), van weerden wesen (L.S. 143), eernstige (L.S. 182).

De vraag of het Lw. de ofri. toestand voortzet, een ontwikkeling er van is, of berust op overneming van woorden van elders, is moeilijk te beantwoorden. De datering van de nwfri. overgang $a > i > |ü|$ staat nog niet vast. BOGERMAN schrijft stirt: hirt, herd en hyrd, swyrd, swird en swirden. Nu zegt deze spelling niet alles, maar als hij een [E:] had gesproken, had hij allicht *ee* gespeld, zoals in het ned. in 't algemeen de gewoonte was. Wanneer de fri. klank ongeveer gelijk was geweest aan de ned. zou men in de oorkonden van het St. Anthony-Gasthuis ook wel enkele malen de fri. spelling gebruikt hebben. Die spelling met *i* of *y* heb ik niet aangetroffen.

Men zou dus vermoeden dat ± 1500 het Fries al afweek van de thans in Lw. gebruikelijke klank. De *ee*-klank was in de 17de eeuw nog algemeen in de Nederlanden, maar de hollandse *aa* kwam opdringen. HILARIDES zegt in zijn *Naader Ontdekkinge van Nieuwe Taalgronden*: „zoo zal een Hollander zeggen: paard, vaardig, baard, staart, gaarne, een Geldersman alles met *ae* paerd, vaerdig, maar in de gemeene taal is dat alles: met *ee*-peerd veerdig, maar in 't Friesch is 't feerdig" ¹⁾).

Wanneer ± 1500 in het Fries de ongerekte *e* of *i* nog bestond, zal men in Lw. de *ee*-klank, die buiten Friesland algemeen was en die in het schrift meest door *ee* werd weergegeven, hebben overgenomen. Dat het Fries juist in enkele overgenomen woorden (*pears* en *lantearne*) de gerekte klank heeft, wijst, dunkt me, ook op overneming.

§ 19. De wgerm. *e* en de umlauts-*e* worden tot $|a|$ voor *r* + dentaal in de woorden: baste *barsten* (ofri. bersta, nwfri. baste), hat *hart* (ofri. herte, nwfri. hat en het ²⁾), dwars *dwars* (ofri. thwer(e)s, nwfri. dwers en dwars), fandel *vierde deel*. Smette *open, wond zijn* behield de *e*, nwfri. smertlape *huidwond*.

Gras (nwfri. gers) is in Ba. (Am.) gas.

Dezelfde wijzigingen ondergingen woorden met oude *i* + *r* (§ 31).

¹⁾ Naast dit feerdig ook firdich met $|ü|$.

²⁾ Zie over de afwisseling van *-er-* en *-ar-* in 't nwfri. S. en H. bl. 15 en Kl. § 104 D.

§ 20. De wgerm. *e* en de umlauts-*e* worden tot |ɛ| voor nasalen: ellindeling *ellendeling*, sint *cent*, bringe¹⁾ *brenge*, dinke *denken*, hingst *hengst* (vgl. hincxstvoel E. II, 204), nimme *nemen* (ohd., os. *neman*, nwfri. *nimme*), skiinke *schenken*, evenzo in 't nwfri. Hier naast in Lw. ook vormen met |ɛ|.

Opm. Voor sint *heilige* staat ook sunt ws. een gevolg van het zwakke accent.

In de oork. vindt men: bringen, brengen, breinghen (zelden).

§ 21. De wgerm. *e* en de *a*-umlaut worden voor *ns* gerekt met nasalering van de klinker en wegval van de *n* in: mens (ofri. *manniska*) dat voorkomt als |mɛ:ⁿs|, |mɛ:ⁿs|, en |me:ⁿs|, fenster *venster*, wens *wens* met |ɛ:ⁿ|.

§ 22. De wgerm. *e* wordt over *i* tot |ü| in: guster *gister* (ohd. *gestaron*, nwfri. *jister* met |ü|) door de *-st*, must en nusje alleen in de betekenis van hoeveelheid (ohd. *nest*, mnd. *nest*).

Vergl. blussen < belesschen, dit laatste is de samenvalling van twee woorden die in 't os. *leskan* en *a-leskian* zijn.

Daarentegen bleef *e* |ɛ| in gest *gist*, evenals in 't nwfri., soms heeft 't ook de ned. klank.

In de oork. nog dussen naast disse, diese *deze*, sulf, sulven *zelf*.

De wgerm. *e* is ook |ü| in: wud *wordt*, wudde plur. *praes.* en *inf.* (ofri. *wertha*). Ook in 't nwfri. bestaat deze overgang.

§ 23. De *e* uit *a* in legge en segge *leggen* en zeggen is zeer gerekt en open |ɛ:²⁾|. In het nwfri. hebben de woorden *lizze* en *sizze* ook rekking. Vgl. ook de fri. woorden wêgge *brood*, brêgge *brug*, rêdde *redden*, kêdde *hit*, bêd *bed*.

Liggen is in Lw. ook legge. In 't fri. zijn de twee ww. klankwettig samen gevallen tot *lizze*, in het Hollands ws. tot leggen³⁾.

§ 24. De wgerm. *e* wordt |ò| in dolle *delven* (ohd. *bi-telban*, ofri. *delva*, *dela*, nwfri. ook *dolle*, Ameland *dulve*, Bi. *grave*); |o| in othen *erwten*

¹⁾ Bringa heeft ws. een oude wgerm. *î* (F. W. i. v.).

²⁾ Zie ook KARSTEN § 5.

³⁾ Ho. Di. 13.

ws. uit 't Hollands, waar ort ontstaan was naast art voor erwt ¹⁾. Orten komt ook in de oork. voor naast erweten. 't Fri. heeft ert of art gerekte tot eart en daarna gebroken in de pluralis tot jetten.

§ 25. De wgerm. *e* wordt gerekte en gerond tot [ø] in sweuvel *zwavel* (ohd. *sweval*).

§ 26. De wgerm. *e* of umlauts-*e* werd ei voor-*nd(t)*: heine *vangen* (ofri. *handa*, *henda* (Nauta)). Vergl. *nwfri. ein*.

In de oork. feint *knecht*.

De westgermaanse *i*.

§ 27. De wgerm. *i* is in Lw. [ɛ] in gesloten syllaben: binnen *binnen* (ofri. *binna*), bidde *bidden* (owfri. *bidda*), ik *ik*, tille *tillen* (ofri. *tillia*), fis *vis* (ofri. *fisk*), tille *vaste brug* (owfri. *tille*), winter *winter* (ofri. *winter*), glibbere *glijden* (*nwfri. glibberje*, ws. jong zie F.W.), ik bin *ik ben*.

In de oork. worden als tekens gebruikt: *i*: in, dicke, scild, sibste;

y: tymmer, mit kynde, tylber, byschdoms;

ij: lijnnen, kijnden, mijts, tuijsschen, vijsch, einjghe, bijnnen, zonder dat men een klankverschil kan vermoeden. Waarschijnlijk zijn de tekens *y* en *ij* om grafische redenen in bepaalde omstandigheden in gebruik gekomen (voor *n* en *m* b.v.) en hebben van die positie uit terrein veroverd.

§ 28. De wgerm. *i* verschijnt als [e:] in open syllaben: bleven *gebleven* (nfri. *bleaun*), deeg *zeer* (mnl. *deghe*, *nwfri. tige*), kregen *gekregen* (ofri. *krige*), dreven *gedreven* (oofri. *driven*), slede, sleedsje *slede* (os. *slido*, *nwfri. slide*), week *week* (ofri. *nwfri. wike*).

De klinker stemt hier overeen met het Ned., 't Fries, heeft de *i* [ij] ²⁾.

Opm. In verschillende woorden wordt het meervoud gevormd als in het fri.: skippen *schepen*, smitten *smeden*, ook 't verkleinw. *skipke*.

In onderscheiden woorden is echter de [i] in Lw. *gebleven*: biet ³⁾ *beet* (ofri. *bite*, ohd. *biz*), anhise *aanhitsen* (*nwfri. oanhysje*), iel *eelt* (ofri. *ile*, *nwfri. iel*), kiedele *kittelen* (*nwfri. kidelje*), linich *lenig* (*nwfri. linich*), nieten *neten* (ohd. *hniz*, mnd. *nēte*, *nit*), sinen *zenen* (plur.

¹⁾ Ho. Di. 81.

²⁾ GOSSES § 96 en 100.

³⁾ Met verkorting *bitsje kleine hoeveelheid* met [ɛ].

van seen, ofri.: sini, nwfri. sinen, ook nog voor zenuw in 't fri., niet in 't Lw.), skimeravond *schemeravond*, skimerich *schemerig* (os. scimeringe, ags. scimrian), stikel *stekel* (ohd. stikkel, ags. sticel, nwfri. stikel), spliterig *ruw van handen* (ned. spleet, mnd. splēte), swipe *zweef* (ags. swipe, -u, nwfri. swipe), tipele, jongensspel waarbij een stokje wordt weggeslagen (nwfri. tipelje bij tip, verwant met tepel, zie F.W.), wilich, *verwelkt, voos* (van ofri. wilia, waarnaast welia, ohd. wilhēn, waarnaast welhēn).

Deze woorden kwamen blijkbaar minder voor in de „hogere taal” en behielden daardoor hun fri. vocalisme.

§ 29. De wgerm. *ī* is in de pron. mi, di *mij, jou* in zwak betoond enclytisch gebruik, |i| 'k saldi, hij gaf mi.

§ 30. De wgerm. *i* voor *-nd* is gerekt tot |i|, evenals in het nwfri.: biene *binden* (os. bindan, ofri. binda, nwfri. bine), blien *blind* (ofri. blind), fine *vinden* (ofri. finda, nwfri. fine), kien *kind* (ofri. kind), sline *snoepen* *verslinden* (ohd. (far)-slintan), wien *wind* (ofri. wind), wine *winden* (os. ags. windan).

Omstreeks 1500 was de *i* in het owfri. waarschijnlijk gerekt voor heterosyllabische consonantverbinding ¹⁾.

Opm. Het fri. heeft ook rekking voor *-nt*: spynt *spinde* en *-ld*: wyld *wild*; in het Lw. is deze rekking weer verdwenen.

In de oork. komen vormen met *y, ij* vóór *-nd, -nt* voor: kijnden, spijnthiens. Het is niet zeker of de *ij* hier |i| voorstelt, daar *ij* ook |ɛ| kan weergeven, maar de *i* was in deze positie in de gesproken taal wel gerekt, zoals blijkt uit vormen met *ie*: boeckbiendershuys ²⁾; ook voor *-ld*: schield, *schild, geldstuk*.

Kiestemaker *kistemaker* ³⁾, en biennen *binnen* ⁴⁾ die eenmaal voorkomen, laten geen spoor na in de gesproken taal en zijn wellicht verschrijvingen.

§ 31. De wgerm. *i + r + consonant* is |ɛ| + *r* + cons.: berk *berk* (os. birka, nfri. bjirk), beskerme *beschermen* (os. biskirmian, ofri. biskirma, nwfri. met *e* en *i*), kerk *kerk* (os. kirika, nwfri. tsjerke).

¹⁾ GOSSES § 165, 166.

²⁾ E. I, 127 dorso, jr. 1530.

³⁾ E. I, bl. 317.

⁴⁾ E. I, 163a.

Over | ε | is de *i* tot | a | geworden voor *r* + dentaal: fas *vers* (adj.) (owfri. fersk, ohd. frisc, nwfri. farsk) Sneek: hanne voor herne *hoek*. Hasses *hersenen* (ohd. hirne, nwfri. hassens), algemeen.

In de steden Do. Fra. Bo. en Ba. (Am.), hoort men nog darde, dattien, dattig, *derde*, *dertien*, *dertig*, kastiid *kerstmis*, kastwêge *kerstbrood*. Deze woorden hebben ook in de andere steden bestaan, zoals ouderen nog wel weten. Een enkele maal hoort men 't ook daar nog.

In de naam van de gemeente Achtkarspelen vinden we ook deze overgang. In het fri. heette ze Achtzespel.

Opm. Het Bi. heeft fondel, forse, kosstiet, wel darde, enz. Zie voor andere *o*-vormen Ho. Di. bl. 81.

In de oork. noteerde ik *e* vóór *r* + dentaal in Mersemawech, nu Marsumerweg, Herlingen nu Harlingen, (fri. Harns met *a*), bermherticheit, verndeel, in welke woorden nu een *a*-klank voorkomt.

Met *a* vóór *r* + lab. of gutturaal: argenamen, arven, marck, warck, warpen. (L.S. 20 e.a.) garste (88), marcken *merken*, kark, warden¹⁾. Deze woorden hebben nu een | ε |, uitgez. 't laatste dat wudde is.

De overgang van *er*, ook uit *ir*, voor dentalen is ook een nwfri. verschijnsel²⁾; in 't Lw. bestond dus de neiging tot deze ontwikkeling. Bovenstaande woorden, die in het Hollands³⁾ en in het Gron. ook een *a*-klank hadden, konden zich aansluiten bij de bestaande neiging. Voor andere medeklinkers ontwikkelt 't fries in de regel geen *-ar-*; ook in 't Lw. bleef, ondanks het Hollands³⁾ en 't Gron. in die positie de overgang uit. In de oork. komt deze overgang, zoals boven vermeld, wel een enkele maal voor

§ 32. De wgerm. *i* is tot | $\ddot{u}$ | geworden in: spul *spel* (os. spil, nwfri. spul), lutske en lus (fra. lice), sulwer *silver* (met *i* uit silubra, volgens KLUGE, of met *ě* volgens F.W.).

De ronding had plaats onder invloed van de *l*; bij sulwer ook van de *w*.

§ 33. De wgerm. *i* is gerond en gerekt tot | θ | in leune, *leunen* (os. hlinon), speule *spelen* (os. spilon), seuveu *zeven* (ohd. sibun, ofri. sigun, owfri. sowen, sawen, sawn), seuventig *zeventig*, reus *reus* (ohd. riso), feul *veel* (os. filo, filu, nwfri. folle).

¹⁾ E. I bl. 387.

²⁾ Kl. § 104 D.

³⁾ Zie Ho. Di., bl. 31, 80 en 81.

De ronding kan veroorzaakt zijn door *o*-umlaut bij sommige woorden ¹⁾; bij de andere zal de *l* en *v* hebben meegewerkt.

In de oork.: voel, soewen, spoelen.

Het fri. heeft een andere klankontwikkeling, zodat deze woorden zijn overgenomen.

§ 34. De wgerm. *i* verschijnt als |ü| in: suster *zuster* (ohd. schwester, ofri. swestor, suster, sister, vgl. GOSSES § 115 en de daar genoemde pl.), tussen (ofri. twisk, twiska, nfri. tusken).

Opm. 1: Hoek heeft misschien een |u| uit *hwi-lik, got. hwileiks. (GOSSES § 115).

Opm. 2: Tubak voor twiebak in Ba. (Am.), is wel onder invloed van de bijtoon ontstaan.

In de oork. komen voor: tuijsschen, tvijsschen, twisgen, tusken, tusschen.

§ 35. De wgerm. *i* is voor *-us* gerekt en genasaleerd [ɛ:ⁿ] glinstere *glinsteren*.

De westgermaanse *o* en *u*.

§ 36. De wgerm. *o* was ontstaan uit *u* voor *a* (deels ook voor *e*, *ō*) der volgende syllabe; de *u* was gebleven voor nasaal en consonant en wanneer een *j* voor de *a* stond ²⁾.

De wgerm. *o* is in het Lw. dialect |ɔ| in: blok *blok* (mhd. bloch, ofri. blok, nwfri. |bløk|), bolle *een soort brood* (ws. oofri. bolla *hersenpan*, os. bollo *naf* ³⁾ nwfri. met gerekte |ɔ|, dobbe *waterkuil* (nwfri. |døbə|), dol *dol* (ohd. tol, ofri. dul, nwfri. |dòl|), dochter *dochter* (os. dohtar, ofri. dochter, nwfri. |døxtər|), folge *volgen* (ofri. folgia, fulgia een jongere vorm van het eerste ⁴⁾, nwfri. |fòlxjə|), folk *volk* (ofri. folk, nwfri. |fòlk|), hol *hol* (adj.) (ofri. hol, nwfri. |həl|), soutlokje *zoutvaatje* nwfri. -|ləkjə|; bij ofri. lok *slot?*), kloppe *kloppen* (ofri. kloppia, nwfri. |kləpjə|) os *os* (ohd. ohso, ofri. oxa, nwfri. |òksə|), skok *schok* (ohd. scoc, nwfri. |skək|), top *tol* (ofri. top *haarbos*, mnl. top, nwfri. |təp|);

|ò| in: bok *bok* (ohd. bock, mnd. bock, buck, nwfri. |bòk|), wol *wol* (ofri. ulle, wolle, ags. wull, mnd. wulle, wolle), lobbes *lobbes* (bij mnd.

¹⁾ F. W. i.v. leunen.

²⁾ R. C. BOER, Oergerm. Handboek, Haarlem 1918. § 65 vv. en A. G. VAN HAMEL, Gotisch Handboek. Haarlem 1923, § 34.

³⁾ GOSSES § 118 Opm. 1.

⁴⁾ VAN DER MEER § 33.

lobbe, lubbe, fri. lobben *kraag*, zie F.W.), mol *mol* (mnd. mol, mul, ofri. moll, nwfri. |mòl|), tobbe *wastobbe* (mnd. tubbe, tobbe, nwfri. |tòbə|).

Opm. Het is mogelijk dat hier de *o* op oude *u* teruggaat ¹⁾.

In sommige woorden, waarvan wellicht in het wgerm. dubbelvormen met *o* en *u* bestonden, staat |ə| in: knop *knop* (ohd. chnopf, mnd. knuppe, knoppe, ofri. knop, nwfri. |knəp|), lot *lot* (ohd. hluz, ofri. hlot, nwfri. |lət|), mot *turfmolm* (ags. mot, ofri. mut, nwfri. |mōt|), pot *pot* (mnd. pot, put, ofri. pot, nwfri. |pə:t|) ²⁾.

§ 37. De wgerm. *u* is |ò| in: bocht *bocht* (mnd. bucht), bolle *stier* (ags. bulluc), bonke *been* (ofri. bunke), dom, *dom* (os. dumb, ofri. dumb), gesont *gezond* (os. gisund, ofri. sund), gloppe *slop* (van *glup-), klomp *klomp* (mnd. klumpe), mosk, moskje *mus* (mnd. musche, nwfri. mosk), pong *beurs* (ags. pung, mnd. punge), stobbe *stronk* (mnd. stubbe, nwfri. stobbe), e.a. Het nwfri. heeft in deze woorden ook |ò|.

Ik volgde bij het bovenstaande in hoofdzaak de voorstelling die VAN DER MEER ³⁾ van het ontstaan der |ə| en |ò| geeft; SCHÖNFELD (§ 69) wijst op de invloed van consonanten. In het fri. ⁴⁾ is de verdeling anders als in het A.B. en het Lw. wijkt nu eens af van het fri. en dan weer van het A.B.

§ 38. De wgerm. *o* en *u* zijn in open syllaben voor dentaal gerekt tot |o:ə|: boade *bode* (ohd. bode, owfri. boda, nwfri. boade), poatich *potig* (ofri. pote *hoofd* en poot *been*), skoal *school vis* (ags. sc(e)olu), skoatel *grendel* (nwfri. skoattel), soal *vaarweg door het ijs* (ohd. sola < lat. sol(e)a, zie F.W.); woane *wonen* (ohd. wonen, os. wunon, ofri. wunia, wonia), gewoan *gewoon* (ohd. giwon, os. giwono, giwuno), hoaning *honing* (ook *heuning*) (ohd. honag, os. huneg, honeg).

Voor andere medeklinkers als dentalen zijn ze |o:|; boog *boog* (ofri. boga), hope *hopen* (ofri. hopia), smoke *smoken* (ags. smocian), boven *boven* (ohd. obana, ags. ufan), roof *roof* (ohd. hruf), from *vroom* (adj.) (ohd. fruma subst.).

§ 39. In het ofri. was de *u* in open syllabe gerekt tot *ū* en samengevallen met de *û* ⁵⁾. In Lw. is deze toestand niet bewaard gebleven,

¹⁾ VAN DER MEER § 35, 2.

²⁾ Zie VAN DER MEER § 33, 2.

³⁾ § 32 vv.

⁴⁾ Kl. § 115 vv.

⁵⁾ Kl. § 129.

maar de hollandse klank overgenomen, behalve in enkele gevallen. Een *u* heeft koegel *kogel* en *glazen knikker*, ook in N.-Holland heeft dit woord een |u| ¹⁾.

De wgerm. *u* werd in het fri. gerekt voor *m* + heterosyllabische homorgane zachte consonant tot |u:| ²⁾, die weer verkort werd tot |u|, waaruit op een deel van het taal |ò| ontstond.

In Lw. bleven twee woorden met |u| bewaard: koem *kom* (ags. *cumb*, mnd. *kumme*) en kroem *krom* (ohd. *chrumb*, ofri *krumb*). De grens tussen nwfri. *krom* en kroem, *kom* en koem valt thans samen met de zg. Noordklei- en Woudisoglosse ³⁾. Uit de bijgevoegde kaart blijkt dat de steden liggen in het fri. gebied dat *krom* en *kom* heeft. Het oosten van Friesland heeft koem, kroem. Of de loop van de isoglosse „oud” is, valt niet vast te stellen, wel dat Gysbert Japicx geen *-um*-vormen gebruikte ⁴⁾, zodat in zijn taal de oude *u* reeds was verkort en overgegaan tot |ò|.

§ 40. Aan het eind van een woord met de hoofdtoon werd de wgerm. *u* gerekt en gediftongeed in: nou *nu*, *nou* (ofri., os., ags. *nu*) en dou *jij* (ofri. *thu*, ohd. *du*, ags. *ðu*), dat in de enclise weer verzwakte tot |ə|.

§ 41. In de oorkonden wisselt de *o* dikwijls met de *u*, evenals in het ofri. ⁵⁾. Van dezelfde hand en in hetzelfde stuk vinden we dikwijls beide spellingen. Voor nasaal-verbindingen staat meest *u*: bysunder, forbunden, hondert, munck, sund *gezond*, under, untfanghen; in het nwfri. heeft deze *u* zich vaak ontwikkeld tot |o.u|; forboun *verbonden*, soun *gezond*; in *up* dat naast *op* voorkomt is de *u* geheel verdwenen, ook in het fri., zo ook in um *om*. Gedurende de tijd van de oork. verdwijnen deze vormen al. Butter met |ü| *boter* komt naast *botter* voor en is nu in het Lw. de enige vorm.

Sommige *u*-vormen zullen onder invloed van het nederduits in gebruik gekomen zijn, zoals *uns* dat naast *ons* wordt geschreven bv. onse gueden, der uns God verlieninghet haeth ⁶⁾. Ook in de fri. oork. komt *uns* wel voor, maar vrijwel alleen in de slotformule *uns Heren*, waar ook wel *ons* gevonden wordt ⁷⁾. Deze vorm is niet fri. en ook niet

¹⁾ Ho. Di. bl. 88.

²⁾ GOSSES § 172, Kl. § 55.

³⁾ Hof Fri. Dg., bl. 38 en 14a.

⁴⁾ Hof t.a.p. bl. 41.

⁵⁾ Zie Gramm. § 12, 13 en GOSSES § 121 vv.

⁶⁾ E. I, 25.

⁷⁾ KLOEKE, Teuth. 8, 145.

ned. Ik vermoed dat of de gewoonte om voor *n u* te gebruiken de schrijvers tot deze spelling heeft gebracht, of, en dit lijkt mij waarschijnlijker, dat *uns* aan oostelijke geschriften is ontleend. Oostelijke vormen vindt men b.v. in E. I, 135: *unsers, Gott, und, gyfftung* en in het slot van 136, geschreven door Henrick Ludolphi, pastor: *und, deenstmaget*; van deze woorden was *und* al uit de friese spelling verdwenen. Als de ned. invloed sterker wordt, verdwijnt ook *uns* spoedig, evenals het zeldzame *und* uit de niet-friese oork.

Ook borger en borge(r)meyster, die naast de vormen met *u* voorkomen, verdwijnen, hoewel ze langer als *uns* in gebruik zijn. In het nwfri. vinden ze hun voortzetting in boarger en boargemaster. Deze vormen zijn ook nederd.; sollen ¹⁾ voor sullen is Duits. In dezelfde oork.: apenne, aenghenamen, Gaede voor *open, aangenomen, Gode*, die ook oostelijk zijn ²⁾.

§ 42. De wgerm. *o* verschijnt gerekt tot [o:ə] voor *-rn* en *-rd*: boad *boord* (ohd. bort, ofri. bord), koats *koorts* (mnd. korts), noad *noord* (ohd. nord, ofri. north), oade *oord* (ohd. ort); met ontwikkeling van een svarabhakti-vocaal: doaren *doorn* (ohd. dorn, ofri. thorn), hoaren *hoorn* (ohd. horn, ofri. horn), e.a.

Ook in 't fri. ontstond deze rekking ³⁾, echter ook in het ned.

§ 43. De wgerm. *o* en *u* worden voor *r* + dentaal, als ze niet gerekt zijn, tot [ü] (de *r* verdween § 94): burrel *borrel* (nwfri. boarrel), bussel *borstel* (nwfri. boarstel), bust *borst* (ohd. brust, de ofri. vormen met *o* zijn jong ⁴⁾), in onferskillich busje *een onverschillige borst*, hij dust niet *hij durfde niet* (nwfri. hij doarst net, dust *dorst* (ohd. durst, nwfri. toarst), fut *voort, weg* (owfri. furd, ford), hutsje *poosje* (nwfri. hoartsje, zie F.W. hort), kust *korst* (ohd. krusta < lat. crusta), ku(r)t *kort*, (vero. JELTEMA kent het wel) (ofri. kort, kurt, ohd. churt, churz < lat. curtus), wellicht ook nutske *halve cent* (uit een Ortske *een oortje*, nwfri. oartsen), pusje *portie* (nwfri. poarsje), skustien *schoorsteen* (nwfri. skoarstien), stutte *storten* (ww.) (ofri. stirta, storta, nwfri. stoarte), wust *worst* (ohd. wurst), wuttel *wortel* (nwfri. woartel en wirtel met [ü] (Zuidwesthoek)).

Het nwfri. heeft in deze woorden de zg. breking van de [o.]-klank:

¹⁾ E. I, 53.

²⁾ LASCH § 88, 89.

³⁾ Kl. § 128a.

⁴⁾ VAN DER MEER § 35b.

o, *u* wordt [o.], deze wordt gediftongeerde tot [o.ə], waarna het tweede element de klemtoon krijgt en [wa] wordt, geschreven *oa*. Deze verandering is waarschijnlijk in of kort na de zeventiende eeuw ontstaan; bij G.J. ontbreken de bewijzen er voor, wat echter aan Zuidwesthoekse invloed toegeschreven kan worden ¹⁾.

Geen [ü] hebben borre *kater* (nwfri. boarre), knorre *stuk*, *klomp*, *hoeveelheid* (nwfri. knoarre, mnd. knorre), snorre *snorren* (nwfri. snoarje). Voor *vorst* (vriezende weer), dat nu *fost* luidt geeft HALBERTSMA in de Rimen en Teltsjes fu'st. Bij de eerste drie woorden wordt de *r* niet gesteund door een andere dentaal, misschien heeft dit invloed gehad.

Voor *r* + andere consonanten dan dentalen komt [ü] ook een enkele maal voor: *furke* *vorke* (ofri. forke, furke, lat. furca, nwfri. foarke). In het fri. komt ook *jurke* voor en wel in het zuidoosten ²⁾, de loop van isoglosse doet denken aan Drentse invloed; het zuidwesten heeft *forke*, maar daar ontbreekt de *oa* helemaal ³⁾. *Korf* is bij sommigen *kurf* (nwfri. koer), *turf* *turf* (ofri. turf, os. turf) luidt steeds *turf*.

Wurm, wurmen en wurgen zullen door de Leeuwarders zijn overgenomen uit dialecten waar de *u* door umlaut ontstaan was; in het fri. hebben deze woorden ook een umlautsvorm: *wjirm*, *wjirmen*; *wiergje*, *wirgje*.

In Sundach *Zondag* zal het zwakke accent meegewerkt hebben.

Een andere groep vormen de werkwoorden van de derde klasse, afd. c, die in het praet. en in het part. perf. een *u* hebben; hier heeft de analogie een grote rol gespeeld (§ 159).

De [ɔ] staat in: borge *borgen* (ohd. borgên, ofri. borgia, burgia, nwfri. boargje), dorp *dorp* (ohd. dorf, ofri. thorp, nwfri. doarp), form *vorm* (lat. forma, nwfri. foarm), korrel *korrel* (nwfri. korel, koarrel; Do. heeft korel in de bet. van *beetje*), morren naast morgen (ofri. morn, nwfri. moarn met [o:ə], moarntiid met [wa]), sorch *zorg* (os. sorga, nwfri. soarch), storm *storm* (ohd. sturm, nwfri. stoarm).

Opm. Ook skolk *schort* uit schorteldoek (nwfri. skelk).

De verklaring van deze *r* + dentaal-umlaut wordt bemoeilijkt door de omstandigheid dat er geen of althans bijna geen oude vormen zijn; de oudste plaatsen zijn uit de achttiende eeuw (JELTEMA) en betreffen

¹⁾ Zie GOSSES, bl. 103 noot en Fri. Dg. o.a. bl. 136, 137.

²⁾ Fri. Dg., 169.

³⁾ t.a.p., bl. 14. Forke heeft hier een *o*-klank tussen eng. mud en ned. pot.

maar enkele woorden (w.o. ku(r)t); verder vond ik in een stuk van het vleeshouwersgilde uit het Lw. archief kurperaals (1750). Het is dus mogelijk dat de toestand, zoals die hierboven is weergegeven, al beïnvloed is door het A.B. en dat eens de *r* gevolgd door labialen en gutturalen ookumlaut veroorzaakte. Zekerheid hierover bestaat echter niet.

De vraag is of we hier aan een eigen fonetische ontwikkeling moeten denken of aan overneming uit naburige dialecten; het Drechtterlands ¹⁾ en het Gronings ²⁾ verschillen echter van het Leeuwarders. Ik vermoed dat een friese articulatiegewoonte die ook de breking (zie boven) veroorzaakte hier heeft gewerkt. De *o* werd gerekte voor de *r* + dentaal tot |o:ə|, de *r* verdween; de |ə|, die ook voor dentalen als „gleitlaut” zich steeds ontwikkelt (§ 1), werd sterker en assimileerde de |o:|, waarna voor de consonantgroep weer een verkorting ontstond. Bij de labialen en gutturalen was de verbinding met *r* niet innig genoeg, zodat een svarabhakti-vocaal tussen *r* en volgende consonant schoof, waardoor vóór deze *r* geen |ə| kwam. Deze verklaring lost echter niet alle moeilijkheden op.

§ 44. De wgerm. verbinding *-ol-* voor *d* of *t* vertoont zich als *ou* |əu|: hout *hout* (ofri. *holt*), goud *goud* (ofri. *gold*), skouder *schouder* (ofri. *sculdere*).

In het nwfri. luiden deze woorden ook zo. Hindelopen heeft een gerekte *o* en behoudt de *l*. SIEBS neemt voor hout en goud ontleening aan ³⁾, KLOOSTERMAN ⁴⁾ en GOSSES ⁵⁾ wijzen dit af. Dat skouder, souder *zolder*, moudich *stoffig* en moude ook dezelfde ontwikkeling hebben, woorden die toch niet zo gemakkelijk ontleend worden als namen voor de handelsproducten hout en goud, maakt autochthone wijziging wel waarschijnlijk. De spelling met *l* in de oorkonden zal wel onder oostelijke invloed staan.

Uit het fri. zijn in Lw. overgenomen en omgevormd suden en wuden *zouden* en *wilden*. Het offri. had: *sculde*, *schulde*, *skolde*, *skoede*, *skoe* en *wolde*, in welke woorden de *l* waarschijnlijk onder inwerking van het systeem langer bleef als in de vier boven genoemde. De *o* werd gerekte tot |o:| en ging tot |u:| over, evenals de *ó* (§ 59); de *l*, die door zijn *u*-achtige bijklank de overgang wel zal hebben bevorderd,

¹⁾ KARSTEN, § 38 en 39.

²⁾ Sch., § 82 en 83.

³⁾ Grdr². bl. 1200.

⁴⁾ Kl. § 15.

⁵⁾ GOSSES, § 127.

verdween. Zo ontstonden |su:dən| en |wu:dən|, die men in Lw. vervormde tot |sydən| en |wydən| (§ 64).

§ 45. De wgerm. *u* gevolgd door een umlautsfactor is in gesloten syllabe |ü:| brug(ge) *brug* (nwfri. brêgge), kruk *kruk* (ags. crycc, nwfri. in het no. krik, zie Fri. Wbk), knuppel *knuppel* (nwfri. kneppel, wat ook in Lw. wel wordt gezegd), mug *vlieg* (os. muggia, nwfri. mich), put *put* (ohd. pfuzzi, nwfri. pet *poel*), rug *rug* (ohd. hruchi, ofri. hreg, nwfri. rêch), stuk *stuk* (nwfri. stik).

Ik heb hier bijeen gesteld de bekende Noord- en Zuidhollandse ontrondingsvormen ¹⁾, die nu nog hier en daar voorkomen, en in de middeleeuwen zeer algemeen waren. Het is opmerkelijk dat ze in Lw., ook in de oudere bronnen, vrijwel geheel ontbreken (alleen stik komt voor bij JELTEMA), hoewel ze door het fri. gesteund werden. De invloed van de hollandse dialecten is in dit geval niet sterk geweest.

De *u*-vormen komen wel voor in Groningen ²⁾, op de Noordwest Veluwe ³⁾, in Utrecht en in Brabant.

Opm. De ontronding heeft wel plaats gehad en stand gehouden in de woorden skilpad *schelpenpad*, Skilkampen buurtnaam, indien althans schulp de grondvorm is (F. W.) en schulp niet uit schelp is ontstaan ⁴⁾.

Behalve in de bovengenoemde, ook hollandse ontrondingsvormen, bezit het fri. nog vele andere woorden met *i* of *e*, waar umlaut heeft plaats gevonden; het Lw. heeft dan weer de |ü:| druppe *druppen* (ags. dryppan, nwfri. dripe), dun *dun* (ags. thynne, nwfri. tin), kussen *slaapkussen* (ohd. chussîn, nwfri. kessen), lusse *lusten* (os. lustian, nwfri. lêste), e.a.

In de oork. komen enkele van deze door umlaut ontstane *e*'s voor: felling *boete* (os., ohd. fullian), noetdrecht *nooddruft* naast noetdrufft (os. nôdthurft) en met gerekte *e*: ensen *een landmaat* (lat. uncia); deze *e* gaat voor *n* over in *ei*: eynssen ⁵⁾.

Naast bovenstaande woorden met *u* komen ook nog andere voor die in het Hollands een *o* hebben en in het A.B. een *u*. De verhouding tussen de *u* en *o* is niet duidelijk; men heeft aan vormen met en zonder

¹⁾ Zie Ho. Di. bl. 86.

²⁾ Sch., § 50.

³⁾ VAN SCHOTHORST, § 101.

⁴⁾ SCHÖNFELD³, bl. 71.

⁵⁾ Zie GOSSES, § 175.

umlaut gedacht, maar voor het Hollands schijnt deze verklaring niet op te gaan ¹⁾). KLOEKE vermoedt dat een streven naar beschaafde taal de oorzaak is van het terugdringen van de *o*-vormen ²⁾). Deze *o*-woorden komen in het Lw. voor met *u* (behalve *mosk*), hoewel het fri. een *o* heeft: Lw. lucht, fri. loft, Lw. druk, nwfri. drok, Lw. geluk, nwfri. lok, Lw. bus, fri. bos. In het nwfri. zou men umlaut verwachten, behalve bij het eerste. Het ontbreken er van doet vermoeden dat de woorden ontleend zijn; het consonantisme van *drok* en *bos* maakt dit voor deze twee woorden zeker. Zijn het vroege ontleningen uit het Hollands?

Door gebrek aan gegevens is niet na te gaan wanneer de verdringing uit Lw. heeft plaats gehad.

§ 46. In het Lw. komen tal van woorden, die op een wgerm. *u* in open lettergreep teruggaan, voor met een *eu* [ø]. Soms hebben verwante dialecten een umlautsfactor, soms ontbreekt die. Het fri. heeft bij umlaut een *e* of een daaruit ontstane vocaal. Een *eu* hebben: deur *deur* (subst.), deur *door* (prep.), feugel, heuning, keuning, (vero.), leugen, neut, peulen, sleutel, seun, seumer, teugen, smeule, skeuke; in het nwfri.: doar, troch, fûgel, huning, kening, ofri. leyne, nwfri. ljeagen, nût, pûlen, kaei, soan, simmer, tsjin, smeule, skeuke.

Tegenover hollandse vormen met *eu* staan in Lw. soms andere die aan het fri. ontleend of beter in Lw. niet verdrongen zijn: duuk *deuk* (nwfri. dûk met een lange û), joeke *jeuken* (nwfri. jûkje, jokje), joekte *jeukte* (nwfri. jûkte, jokte, zie F.W.), skoat melk *scheut* (nwfri. skoat), rook *geur* in rook noch smaak.

In de oork. nog vol *veulen*, in Bo. nog, als in het nwfri., *foltsje*.

Rekking bleef achterwege, of werd weer gevolgd door verkorting in: mullen *molen* met een zwak gearticuleerde [ü], in de oork. mollen (ofri. mole, nwfri. mole en moune), butter *boter* (ofri. butere, nwfri. bûter, met gerekte en daarna weer verkorte û), skuddelwasse *de vaat doen*, skuldoek *vaatdoek*, skuttels *shotels*, ook met *d* (ohd. scuzzila, maar os. zonder umlautsfactor skutala, nwfri. skûdels). Beide laatste woorden zijn ook hollands ³⁾.

§ 47. De wgerm. *u* voor nasaal en scherpe spirant werd in het ofri. *û* met wegval van de nasaal: got. uns is nwfri. ús. In Lw. werden de ned.

¹⁾ Ho. Di. 88.

²⁾ G. KLOEKE, *Deftige en Gemeenzame Taal*. Groningen 1934, bl. 10—14.

³⁾ Ho. Di. kaart 15 en de tekst o.a. op bl. 87 vv.

vormen overgenomen, waar deze de *n* missen ontbreekt die ook in het Lw.; derhalve suud (ags. sūth, ohd. sund). Ook het nwfri. heeft suud overgenomen, althans de *ú* vervangen door |y|. Ned. ons is in Lw. ook ons, waarin de nasaal weer is weggevallen met nasalering van de voorgaande vocaal (§ 4).

Een oude *n*-loze vorm is bewaard in duust *berg op het hoofd* (ags. dūst *stof*, nhd. Dunst, Kil. donst, *donse lanugo*); in het nwfri. ook in de betekenis van stuifmeel (Fri. Wbk.).

De westgermaanse lange klinkers in de stamsyllaben.

De westgermaanse *â* of *ae*.

§ 47. De wgerm. *â* of *ae* is |a:|: ader *ader* (ohd. âdara, ofri. êdd(e)re, nwfri.: ier), blaar *blaar* (ohd. blâtara, ags. blædre, nwfri. blier), blaze *blazen* (ohd. blâsan, nwfri. blieze), brade *braden* (ohd. brâtan, ofri. brêda, nwfri. briede), jaar *jaar* (ohd. jâr, ofri. jer, nwfri. jier), raad *raad* (ofri. rêd, ohd. rât, nwfri. ried), enz.

De wgerm. *â* of *ae* is het ofri. in de regel tot een *ê*-klank geworden ¹⁾, en in het nwfri. |i:ə|. In de zestiende eeuw naderde deze *ê*-klank al de |i:|, althans in enkele gevallen, zoals uit sommige spellingen blijkt: byswiert ²⁾, Clircamp ³⁾, Klaercamp. Zie ook Kl. § 22.

Opm. 1. Een oude vorm bleef in Lw. als rechtstern lang bewaard: niaer-recht, -koop, (het recht van bloedverwanten of naast-leggers om verkochte percelen over te nemen) uit niar (os. nâhor), welks eerste syllabe een *â* bevat, die over *ê* tot *i* en daarna tot *i* werd. ⁴⁾

Opm. 2. Ook bestaat nog de boerenvakterm *jarve* gier (ofri. jêre, nwfri. jarre).

De woorden daar en waar huiden in Lw. thans met de |a:|-klank: dare ook daar, ware ook waar. In de andere steden nog met |ε:|. JELTEMA geeft in zijn tekst dar en daarom.

§ 48. Na *qu*, en vóór *w*, (waaruit *auw* ontstond) en voor *g*, *h*, *p*, *l*,

¹⁾ Over de vraag of germ. *ae* in het fri. tot *ê* is geworden, zonder eerst *â* geweest te zijn, zie STEBS Grdr.² bladz. 1210. Vgl. L. WOLFF: Die Stellung des Altsächsischen, bl. 141, 142. Zeitschr. f. Deutsches Altertum und Deutsches Literatur. Bd. 71. Berlin 1934.

²⁾ Si. I, 511, jr. 1506.

³⁾ O.a. Si., 196, jr. 1468.

⁴⁾ Gramm. § 16, Kl. § 23.

of *th* met *u*, *ō* of *o* der volgende syllaben bleef in het ofri. de *â* ¹⁾, later ging deze deels over in een [ɛ:]-klank ²⁾: ofri. *quād kwaad*, nfri. *kwea*, Lw. *kwaad*; ofri. *blāuw blauw*, nfri. *blau*, Lw. *blau*, ofri. *saegen zagen*, nwfri. *seachen*, Lw. *sagen*, *wāpen wapen*, Lw. *id.*, ofri. *pal paal*, nwfri. *peal*, Lw. *paal*.

Opm.: Grdr.², bl. 1216 beschouwt deze woorden in 't fri. als ontleend.

In 't Lw. vindt men de [a:] die dus op 't ofri. terug kan gaan, maar zijn behoud dankt aan het ned.; uit *ā* voor *w* ontwikkelde zich een [ou]-klank. Zie § 82.

§ 49. Voor een korte nasaal ging in 't ofri. de oude *â* over in *ô*, wanneer de volgende syllabe geen umlautsfactor bezat: mona *maan*, monad *maand*; deze klank werd in het nwfri. [wa]: moanne. In Lw. werd weer de *â* uit het ned. overgenomen.

Opm.: Het Lw. brommerbeien (braambessen) zal wel een oostelijke ontlening zijn en geen oude fri. *ô* bevatten. Do. heeft tombeien uit 't fri. toarnbeien (lett. doornbessen).

§ 50. De wgerm. *â* vertoont zich in sommige woorden als [e]: geef *gaaf* (ofri. *jêve*, nwfri. *geef*), kees *kaas* (ohd. *châsi*, os. *kesi*, owfri. *zise*, nwfri. *tsiis*), leeg *laag*, leegte *laagte* (ofri. *lech*);

als [ɛ:] in hering *haring* (ohd. *hârinc*, owfri. *hêreng*, zie F.W.) nwfri. *hearring*.) skeer *schaar* (ofri. *skêre*, nfri. *skjirre*), bere *ophef maken* (os. *gibârian*, ags. *gebœran*, maar ohd. *gibârên*, -ôn).

Voorzover deze *ê* op de friese klinker teruggaat (in de laatste vier woorden lijkt mij dit zeer wel mogelijk), hoeft de umlautsfactor geen invloed gehad te hebben, daar immers de oude *â* klankwettig tot *ê* werd (§ 47).

In de oork. heeft ook umlaut: vleeming en genedige.

In de oork. vindt men: *ae*: daer, jaer, bloedlaeter, jaer, maedland, raeden, scaepen, enz.; *ai*: jairlix, raiden.

Met *ee* komen voor: meeden (ook mede en maden), nwfri. *mieden hooilanden*. Leegh *laag*, kees, kezen *kaas*.

Maaien heeft soms *ey*: meyland, verder sayen, nayan. Misschien staat meyland onder invloed van de fri. vorm *mia maaien* met als 3e pers. praes. *mêth*, nwfri. *meane*; ook nederd. invloed is echter mogelijk.

¹⁾ Kl. § 20.

²⁾ Kl. § 130 vv.

§ 51. De gerekte *a* (§ 8) en de lange zijn in Lw. dus in de regel samen-gevallen tot één klank: |a:|. Een |a:| die m.i. iets schraler, meer palataal is dan de ned. WINKLER ¹⁾ zegt, dat „de Leeuwarders de *a* zoo zuiver mogelijk uitspreken, juist het midden houdende tusschen de *ae* der Harlingers en Franekers en de *oa* der Groningers, dus nauwkeurig als de *italian a* der Engelschen” ²⁾.

Volgens mijn uitspraak is hij toch iets schraler, zoals de Friezen in 't algemeen, wanneer zij ned. spreken neiging hebben de *a* een tikje te palatiseren. Echter zijn er ook in Lw. in de lagere standen, die overgaan tot de *oa*. In WINKLER's tijd was dit misschien nog niet 't geval, hij zwijgt er tenminste over.

Harlingen heeft nu nog de *ae*-uitspraak. WINKLER ³⁾ deelt al mede: „De Harlingers en de inwoners van de naburige stad Franeker niet minder, onderscheiden zich verder van andere friesche stedelingen door de uitspraak der volkomene *a* als *ae*, evenals dit ook in veel hollandsche tongvallen wordt gehoord”.

Ik noteerde deze *ae* te Harlingen zowel voor de oude *â* als voor de *ā* ⁴⁾ b.v. in blaren, swager, klaar, laten, slapen, gaan, staan, jaar, jaren, haar, schaaap, draad, avond, kraam, straat, daar, na, praam, rade, blaze, paas (paschen); dagen, slagen, saak, lade, skade, drage, frage, fare, mekaar. Echter niet in aal, fader (met a:) en in naaie, maaie, saaie, kraaie (met *oai*), skaad *schaduw*, (eerder *ō*-achtig), glazen.

Wel is de toestand aan 't veranderen en wint de |a:| terrein. Een geboren Harlinger, die ik er naar vroeg, ontkende het voorkomen van deze *ae* zelfs, maar deelde wel mee dat men in Lw. zei: „faoder der leit een soldoat in het woater”, waaruit blijkt dat de Lw. |a:| als minder palataal wordt gehoord. Ook de lijsten van het Ned. Aardr. Gen. bevatten niet de *ae*, hoewel hij bestond, zoals TE WINKEL op gezag van WINKLER aanneemt ⁵⁾.

¹⁾ Dialecticon I, 477.

²⁾ JESPERSEN, Lehrbuch der Phonetik², Leipzig und Berlin 1913, 162: „Die gebildete englische Sprache hat nur einen *a*-Laut, nämlich den neutralen; er findet sich lang z.B. in *father* (= *farther*) [f A.ðə];” voor het Italiaans geeft JESPERSEN, t.a.p. 164 ook de |A|, „das sich jedoch dem |a| nähert”, de |a| „ist ein helles klarer a, mit Annäherung an |ae| (t.a.p. 162).

³⁾ t.a.p. 476.

⁴⁾ Dit is dus in tegenstelling met wat KLOEKE opmerkt over de gerekte en lange *a* in de dialecten rond de Zuiderzee, waar dit samenvallen niet heeft plaats gehad. (De Amsterdamsche volkstaal voorheen en thans, Meded. d. Kon. Ak. v. W. afd. letterk. dl. 77, serie A. no. 1, bl. 12).

⁵⁾ De Noordned. Tongvallen. Leiden 1899, bl. 71.

Een klaar bewijs voor de *ae*-uitspraak vindt men nog in het „sechje” om het Harlinger dialect bespottelijk te maken: „Fêder, der leit en soldêt in 't wêter; geef my en hêk, den sel 'k em der ût hêle” ¹⁾. Hetzelfde rijmpje in het Lw. dialect luidt: „Faaidder der leit en soldaait in 't waaiter; geef my in haaik, den sal 'k'em er ût haaile” ¹⁾. Welke *aa*-klank hier bedoeld wordt is niet duidelijk, de *i* dient wel eens om een enigszins gepalataliseerde klank aan te geven, maar of dit hier het geval is? De *oa*, die ik in Lw. opmerkte, kan dunkt me niet bedoeld zijn, daar hier wel een duidelijker afbeelding voor beschikbaar was. Misschien de *a* zoals WINKLER die van Dokkum beschrijft: (bl. 477) „terwijl de Sneekers en Dokkummers de *a* een weinig te zwaar, te volmondig nemen, en de laatsten bovendien dezen klank in sommige woorden eenigszins als *aai* uitspreken, b.v. laaiken, saaik, raaike, maaike, graaig, blaaike (de *aai*-klank, vooral niet te lang aanhouden), voor laken, zaak, raken, maken, graag, blaker, enz.”

Ik heb in Dokkum deze klank bij mijn „zegsman” niet waargenomen; volgens oud-Dokkumers is WINKLER's opmerking echter juist.

Ook voor Franeker, voor Bolsward, iets minder *è*-achtig als in Ha., en voor Het Bildt geeft WINKLER de *ae*-uitspraak aan voor de „volkomen” *a*. In Franeker heb ik deze kwaliteit niet meer kunnen vinden; ik vermoed dat hij sedert WINKLER's tijd verdwenen is. Voor het Bildt en voor Bolsward kloppen mijn aantekeningen met de opmerkingen van WINKLER. Dat is ook het geval met Sneek, waar ik ook een zware *[oa]* hoorde, evenals hij ²⁾.

De *[a:]*'s van verschillende afkomst, zowel de gerekte *a*, als de oorspronkelijke lange, en de uit tweeklanken ontstane, hebben in het fries in de regel een wijziging naar de *ee* of *ie* ondergaan ³⁾. Waar een *aa* gebleven is, klinkt die volgens S. en H. bl. 14: „helderder dan, of althans ruim zo helder als de Nederlandsche *a* (*aa*)”. Hoewel dit niet geheel overeenstemt met wat EYKMAN opmerkt ⁴⁾: „et le son de *a*: concorde presque toujours avec celui du français *âme* et de l'allemand *Vater*, mais non avec l'*a* palatal du hollandais *vader*”, en SIPMA ⁵⁾: „Many speakers retract *[a]* and *[a:]* to the open back position”, welk

¹⁾ 'n Bloemlezing uit Paulus Scheltema's Twaalfduizend Friesche Spreekwoorden enz., door J. H. Heerenveen. Vgl. een dergelijk zinnetje bij KLOEKE: „De Tongvallen langs de Zuiderzeekust en op de eilanden” bladz. 149 en N.T. 28, 76.

²⁾ t.a.p. 477.

³⁾ Vgl. Kl. § 119B—§ 122 en § 130—134.

⁴⁾ Description Phon. de la langue fris. parlée à Grouw, bl. 32.

⁵⁾ Phon. & Gr. bl. 10.

verschil voort kan komen uit de individuele nuances, uit de grote variabiliteit van de *a*-klanken en uit de enigszins vage betekenis van „helderder”, blijkt uit de historische ontwikkeling van de |a:| de neiging naar palatalisatie.

Die neiging is m.i. bij de Nederlands lerende Friezen blijven bestaan, zodat naar ik vermoed aanvankelijk, in alle steden de *a* min of meer è-achtig klonk, een uitspraak in Nederlandse, speciaal westelijke tongvallen, niet ongewoon, althans voor de oude *â*. De |ɛ:| is dus een poging van een „friesse mond” om de |a:| weer te geven. Langzamerhand is het aantal *a*-sprekers toegenomen, allereerst in Lw. later ook in enkele andere steden (Fra. Do.), terwijl Ha., Bo. en 't Bi. de *ae*-klank nog behouden hebben. Sneek heeft de *oa*, (na de |a:| of dadelijk al?) gevormd.

Restanten van de |ɛ:| vindt men nog in der en wer, wat men ook nog in Lw., hoewel niet dikwijls, kan horen, maar in de andere steden nog normaal is. Lw. staat hier 't sterkst onder invloed van het A.B.N.

Een bezwaar tegen deze voorstelling schijnt dat ook woorden waar het fri. een *o*-klank had ontwikkeld, als moanne ¹⁾ de *ae* hebben. Maeaen geeft WINKLER b.v. op voor maan. Toch is 't mogelijk dat men ook hier een ned. *a* wilde zeggen en die met friese palatalisering sprak.

Ontlening uit een hollands dialect lijkt me moeilijk aannemelijk te maken, omdat de noordholl. dial. en ook 't Amst. de *ā* en *â*, vroeger althans, (deze toevoeging geldt speciaal 't Amst.), onderscheidden ²⁾.

§ 52. De wgerm. *âi* is in Lw. |ai|: draaie *draaien* (os. thrâian, ags. *brâwan*), kraaie *kraaien* (mnd. *kreien*), maaie *maaien* (ohd. *mâen*, mnd. *meien*, *meigen*, *megen*), naaie *naaien* (ohd. *nâjan*, mnd. *neien*), saaiie *zaaien* en *werpen* (ohd. *sâen*, os. *sâian*), waaie *waaien* (ohd. *wâen*, mnd. *weien*, owfri. *waya*), taai *taai* (ohd. *zâhi*, mnd. *tâ*, *teie*).

Het nwfri. heeft dezelfde vormen, behalve voor *maaien*, waarvoor *meane* wordt gebruikt. Over de vraag in hoeverre de fri. vormen klankwettig zijn, heerst verschil van mening ³⁾.

§ 53. De wgerm. *âw* wordt |ou|; blou *blauw* (os. *blâo*, owfri. *blâu*), flou *flauw* (mnd. *flau*), grou *grauw* (ohd. *grâo*, owfri. *grê*), klou *klauw* (owfri. *klêwa*), lou *lauw* (ohd. *lâo*).

Deze woorden zijn in Lw. bewaard gebleven of overgenomen; daar de klankwettigheid van de nwfri. vormen, die gelijk zijn aan boven-

¹⁾ Zie § 49.

²⁾ G. G. KLOEKE N.T. 27 en 28.

³⁾ Zie Kl. § 20 Opm. en Grdr. § 39.

staande, niet vaststaat, is het onmogelijk te beslissen wat 't geval is ¹⁾. Wanneer er verschil is tussen de fri. vorm en de ned., heeft het Lw. de laatste overgenomen, zoals in *naaf* en *navel* (nwfri. nouwe en naule).

Opm.: Voor *lauw* wordt lou en lij gebruikt; voor luw en luwte alleen lij en lijte (ofri. hli, een ablautsvorm bij lauw).

De z.g. *e*².

§ 54. De z.g. *e*² is in Lw. |i|, voor de *r* |i:ə|: hier *hier* (ohd. hiar, ags. ofri. hîr, zie F.W., nwfri. met jonge breking hjir(re)), en in de leenwoorden uit het latijn: biet *biet* (lat. bêta, ags. bêta), brief *brief* (lat. brev-, ofri. brêf, nwfri. brief met |i:ə|), priester *priester* (ofri. prester), spiegel *spiegel* (lat. speculum, ofri. spegel); |i:ə| in riem *riem* (lat. remus, ofri. rêm).

Het nwfri. heeft soms de *e* bewaard: spiegel, soms deze tot |i:ə| ontwikkeld: brief, waarnaast door breking brjifke. De lichte diftongering, die aan de breking vooraf is gegaan, vindt men ook nog in de steden, behalve in Lw.

De lat. *ê* verschijnt ook als germ. *i*, die in Lw. |i| was en samenviel met de |i| in biet en brief en de |i| van andere oorsprong; kriet *krijt* (lat. crêta), pine *pijn* (lat. pêna), side *zijde* stofn. (vulg. lat. sêta), siepel *ui* (lat. caepulla, cêpulla).

In de oork. komen voor: breve, breef, brieve, prester; hiir, hyr, hyer, hier.

De westgermaanse *î*.

§ 55. De wgerm. *î* blijft voor een consonant |i|: bile *bijl* (ohd. bîhal, bîâl), bite *bijten* (ofri. bîta), bried *blij* (ohd. blîdi), blike *blijken* (ofri. blîka), drive *drijven* (ofri. drîva, nwfri. driuwe), flibe *speeksel* (nwfri. flibe, m.i. verwant met nd. flîpen: *flemen, saures gesicht machen* en flîp *breiten mund mit hângenden Lippen*, Folk und Torp Norw.-Dän. Etym. Wörterbuch), griemen *morsen* (vgl. gronings graimen, griemen en eng. grime *roet*, ook mnl. grimen en daarom wel niet met *ô + i*²⁾), gries *grijs* (os. grîs), lief *lijf* (ofri. lîf), liekdoorn *likdoorn* (os. lîk), liekefeul *evenveel* (mnd. lîk), liem *lijm* (os. lîm), lipe *huilen* (mnl. lîpen), mien *mijn* (ofri. mîn), pylk *pijl* (os. pîl), piep *pijp* (os. pîpa), riwe *rijgen* (nwfri. riuwe, bij mnd. rîven?), stiechre *gezwellete* *op het ooglid* (nwfri. stiich), stief *stijf* (mnd. stîf), skrive *schrijven* (ofri. skrîva, nwfri. skriuwe), enz.

¹⁾ Grdr.² § 42 en Gramm. § 15, Kl. § 49.

²⁾ LÖFSTEDT I, bl. 53.

In de oork.: *ij, y, ii, i*: mijn wijf, mynre, wyff, siin, wi, crighen. Ook een enkele maal *ie*: lieve *lijf*.

Voor de *r* ontwikkelde zich een [i:e] klier *klier* (oostfri. klîre), mier *mier* (mnd. mîre), rier *vaars* (< hrîther < hrinber).

In het nwfri. vinden we een verkorting van de *i* op grote schaal, die al in het owfri. is begonnen. Er zijn moeilijk regels voor te geven in welke gevallen de verkorting intrad of uitbleef ¹⁾.

In Lw. is de [i:] ook in die gevallen, waar hij in 't fri. is gebleven, [i] geworden.

§ 56. Aan het eind van een woord en in de hiaat is de wgerm. *i* gediftongeed tot [ei]: brij *brij* (mnd. brî), bij *bij* (praep.) (os. ofri. ags. bi), dij *jou* (ofri. thi), hij *hij* (ofri. hi), wij *wij* (ofri. wi); sneie *sneeuwen*, waarnaast in Lw. sneeuwe en sneejage (ags. snîwan, mnd. snîen); en na het wegvallen van een intervocalische *g* en *th*: krije *krijgen* (ofri. kriga, krîgia, krija), lije *lijden* (ags. lîpan, ofri. litha), mije *mijden* (ofri. mîtha, os. mîthan), snije *snijden* (ofri. snîtha).

Opm.: Uit de ned. kerktaal is overgenomen met [i]: belidenis *belijdenis*.

Deze ontwikkeling is ook nwfri.

Enkele woorden zijn later met de [ei] overgenomen: [fein] in de betekenis van heerlijk; in de zin van vroom en klein heeft het [i]; al eerder het telwoord vijf, waarnaast fieftien en fieftig met [i]. Fijf is volgens TE WINKEL onder invloed van het telonderwijs in de school overgenomen. HILARIDES deelt in zijn *Naamspooringen van het platte Friesch* 1678 mee: „fiev d.i. vijf, de Liewarders zeggen feyv, in de steeden fijv; fievde d.i. vijfde, in de steeden de fiefte (de ie kort)“.

Hieruit blijkt dat Lw. in 1678 al de diftong in het telwoord had; wat HILARIDES bedoelt met zijn spelling fijv „in de steeden“ (behalve Lw.) is niet geheel duidelijk, ik vermoed van een [i], zoals de andere *i*'s ook zijn.

Opm.: De ofri. *ſ* in fiif was ontstaan uit *i* voor *m*, die wegviel voor scherpe spirant; in nij *nieuw* uit niwi; in frij en fijand uit *i + j* (germ. frija en got. fijan.)

§ 57. De wgerm. *î* is verkort tot [E] voor *-cht*: dicht *dicht* (mhd. dihte), licht *niet zwaar* (ohd. liht, os. liht), lichem *lichaam* (ofri. likoma, likkoma). Ook in list *lijst* (ags. liste).

Het nwfri. heeft deze verkorting ook; dicht is echter ticht, zodat de Lw. vorm, wat de aanvangscons. betreft, niet uit het fri. is.

¹⁾ Zie voor de formulering bij verschillende schrijvers GOSSES, § 103.

De diftongering.

§ 58. JOHAN WINKLER geeft van de |*ei*| deze omschrijving: „is de *ij* de laatste letter van een woord (of lettergreep in sommige gevallen) dan klinkt hij als eene doffe nederl. *ij*, duidelijk onderscheiden van den tweeklank *ei* in scheiden = skeide”; in Taalgids IX 216 schreef hij al vroeger: „dezen klank krijgt men door den mond iets meer te openen dan voor de uitspraak der *i* noodig is. Deze klank heeft geen gelijk-luidende in het Hollandsch en is alzo moeielijk met Hollandsche letter-waarde te schrijven. Ze houdt nagenoeg het midden tusschen de *ee* van het Hollandsche *zee* en de Hollandsche *ei*. De Leeuwarders hebben een zeer zuiver gehoor voor *ij* en *ei* en onderscheiden die zeer nauwkeurig in de uitspraak” ¹⁾.

Voor mij is het onderscheid niet zo duidelijk tussen de twee *ei*'s; bij zeer nauwkeurig luisteren is misschien de *ei* iets meer open als de *ij*, maar het grote verschil dat WINKLER nog opmerkte is thans verdwenen. De klanken zijn elkaar genaderd zoals ook elders het geval is. In het fri. is het verschil nog groot: de *ei* heeft de waarde van een klank „die tusschen *ai* en Nederlandsch *ei* inligt, en dit wordt gewoonlijk als de standaarduitspraak aangemerkt. Doch in de Kleistreken luidt hij wel als *ai*, in sommige woorden zelfs als *aei*. In de Dongeradeelen en de Wouden daarentegen is de hoofdklank of een helderkorte *e*, of zelfs wel bijna een helderlange *e* (*ee*).” ²⁾ Van de fri. *ij* zeggen deze schrijvers dat zij „klinkt bijna als die in het Nederlandsch; de hoofdklank zweemt, althans in sommige streken, iets meer naar de dofkorte *i*” ³⁾.

EYKMAN geeft de fri. *ij* in wij (pron.) weer met |*ei*| en de *ei* in seis (zes) met |*ai*|.

In Lw. zal de toestand ook zo geweest zijn, met in WINKLER's tijd wellicht iets minder verschil. Nu zou ik zowel de *ij*, als de *ei* weer-geven met |*ei*|.

Het ontstaan van de diftongering in het ned. is in de laatste jaren veel besproken. Het gaat daarbij vooral om de kwestie of de diftongering in Noord- en Zuid-Holland en misschien elders uit het Zuiden is ingevoerd of autochtoon ontstaan is. TE WINKEL en KLOEKE zijn van de eerste mening, J. H. KERN en VAN DER MEER ontkennen dit. Ook voor het fri. en Lw. moet de vraag overwogen worden of de |*ei*|-

¹⁾ J. TE WINKEL, De Noordned. Tongvallen, Leiden 1899, 132.

²⁾ S. en H., bl. 34.

³⁾ t.a.p., bl. 37.

klank wellicht aan hollandsche expansie te danken is. Waar hier fonetische omstandigheden de tot standkoming beheersen, namelijk het voorkomen van de *i* aan het eind van een woord, of voor een klinker, zou men moeten aannemen dat de influencerende taal juist omstreeks 1500 dat stadium had bereikt en daarna verder voortgegaan was op de weg der diftongering, maar de beïnvloede taal haar daarop niet was gevolgd. Dit komt mij onwaarschijnlijk voor, omdat volgens de *Twe-Spraack* in 1584 te Amsterdam de *i* nog niet gediftongeed was. SPIEGHEL's bekende omschrijving: „de *i* komt wat grijnzende voort, de tong aan de bovenste backtanden roerende: hoort na mij in yzer, ypen, yver, my, dy” bewijst dit wel. Een onderscheid tussen de *i* aan 't woordeind en die voor een consonant heeft blijkens deze voorbeelden ook niet bestaan. In het begin van de zeventiende eeuw is echter de diftongering in Amsterdam al begonnen ¹⁾, evenals in Den Haag ²⁾.

In Brabant is, naar het vermoeden van TE WINKEL, de diftongering in de vijftiende eeuw heersende geworden, omdat in het midden van de zestiende al een *aei* of *ei* is ontstaan, zoals blijkt uit het Brabantse spelboek van Antonius Sexagius *De Orthographia linguae Belgicae*. Maar ook hier wordt niet gerept over een verschillende behandeling naar gelang van de positie waarin de *i* voorkomt. Uit Brabant of Holland zullen de *ei*'s dan ook niet in Friesland gekomen zijn.

Het fri. diftongeringsgebied staat apart van het Brabants-Hollandse en sluit zich aan bij dat van vrijwel geheel oostelijk Nederland, zoals de kaart van TE WINKEL aanwijst; alleen de noordelijke Wouden (in Friesland) diftongeren niet de pronomina en bi *bij* (praep. en adv.) ³⁾, en de provincie Groningen, behalve het uiterste Westen, heeft alleen een diftong voor klinkers.

De datering van het verschijnsel geeft voor het fri. ook moeilijkheden, daar de spelling dikwijls geen uitsluitsel geeft. Ook nu nog wordt de *ei*-klank met *ij* en *y* aangegeven. Een van de eerste woorden

¹⁾ G. G. KLOEKE, *De Hollandsche Expansie*, 105.

²⁾ J. H. KERN Ts. 49 en C. G. N. DE VOOYS N.T. 26, 178.

³⁾ Het niet-diftongeren van de pronomina en van *bi* hangt wellicht samen met het accent. Vermoedelijk hebben in het niet-diftongerende deel en het overige Friesland gediftongeerde en niet-gediftongeerde vormen naast elkaar gestaan al naar gelang ze wel of niet het accent hadden; later werden in het eerstgenoemde gebied de ongediftongeerde vormen algemeen, in het overige de gediftongeerde. Hetzelfde is wellicht met het pronomina *ofri. thu (du)* het geval, dat respectievelijk *du* en *dou* luidt. Zie over dit *dou*: G. GOSSES, *Korrespondenzblatt des Vereins f. niederd. Sprachforschung*, Hamburg 1936, bl. 46.

waarbij de *ey*-spelling, die wel een |ei|-klank zal weergeven, wordt gebruikt is mey *mede* ¹⁾, dat later herhaaldelijk voorkomt. In dezelfde oork. staat meide riuchteren. Nu is de etymologie van mey niet zeker; SIEBS ²⁾ wil het afleiden uit mî < mithi, wat onwaarschijnlijk is daar het nwfri. een |ai| heeft, en î nooit |ai| wordt. Omdat van zo'n vroege ontwikkeling î > ei elders niet blijkt, wijst GOSSES ³⁾ deze verklaring af en vraagt hij of mei wellicht uit mēde via mēi is ontstaan. Geheel duidelijk is dit niet: bedoelt de schrijver mēde > mee > mēi of mēde > meide > mēi? Ik vermoed, ook door de vorm *meide riuchteren* dat ik toevallig eenmaal vond, dat de ē voor de d tot ei was overgegaan, een ontwikkeling die het fri. ook kent: greede > greide *weiland*, breed > breid *bruid*. De tweede syllabe moet dan afgevallen zijn, evenals soms bij gree < greede ⁴⁾. Gaat mey dus op mede terug, dan vervalt dit woord als bewijs van een vroege î-diftongering; dat de ē tot ēi en later tot ei werd, was bekend uit ney *na, naar* ⁵⁾. Ook de eigennaam Ouwe Gleien (met |ei|), reeds in de zestiende eeuw Olde Galeijen uit Galileëen, toont dezelfde overgang.

In Si. I, 293 (jr. 1478) vond ik de vorm treija rynscha goudena rent en treya r.g. (dezelfde oork. heeft ook de vormen mey, mej, neij, echter ook frija, frij), waar vermoedelijk een diftongische klank bedoeld is. GOSSES vond treija in zijn materiaal veel later (1517). Het dorso van bovengenoemde oork. heeft weer de spelling trya, die gebruikelijker was. Bij dit woord kan geen sprake zijn van een Hollandse of Brabantse invloed, evenmin als bv. bij kî *koeien* dat tot kij werd. In het fri. heeft dus een autochthone ontwikkelijng van î tot |ei| plaats gevonden, die door HEINERTZ ⁵⁾ verklaard wordt als een dissimilatie uit een gediftongeerde î (î > îj > ei).

Op dezelfde wijze zullen ook brij, nij, flij, lij ontstaan zijn.

In sommige werkwoorden stond de î voor een vocaal, die toonloos werd bv. snien *sneeuwen*, in andere verdween eerst een oude *th* of *g* voordat de î voor een vocaal kwam te staan: lien *lijden*, mien *mijden*; krien *krijgen*. In deze drie gevallen ontwikkelde zich in sommige werkw. vormen een j, en ontstond dus de tweeklank ij, die door dissimilatie tot ēi werd, en vervolgens tot ei overging. Wanneer deze ontwikkeling zijn voorlopig eindstadium heeft bereikt, is moeilijk te bepalen. Bij Gysbert Japicx komen rijmen van oorspronkelijk lange î

¹⁾ Si. I, 9, jr. 1402.

²⁾ Grdr.² 1283.

³⁾ GOSSES § 71.

⁴⁾ E. I, 49, 86.

⁵⁾ N. O. HEINERTZ, Friesisches. Ind. Forsch. 30.

op *mey* en *ney* niet voor, daar deze klanken niet gelijk waren, ook *y*: *ie* komt niet voor. Ik vond een rijm, waaruit m.i. blijkt dat de *î* al gediftongeerde was: *frejen* (freegje) *vragen*: *lijen lijden* ¹⁾.

Uit de beperkte diftongering in het Lw. blijkt ook dat het ned., dat daar omstreeks 1500 het fri. beïnvloedde, niet diftongeerde, daar anders de Leeuwarders zich er wel bij aangesloten zouden hebben; in enkele woorden bleef de fri. diftong behouden. Men maakte er verder de fri. diftongering mee, waarbij men zich niet van het latere ned. verwijderde.

De westgermaanse *ô*.

§ 59. De wgerm. *ô* is in Lw. voor dentalen, uitgezonderd *s*, |*uə*|, voor andere consonanten |*u*|:

|*u*| in: bloed *bloed* (ofri. blôd), hoed *hoed* (ofri. hôd), goed *goed* (adj.) (ofri. gôd), spoele *spoelen* (ags. spêlan, nwfri. spiele, spjille), soet *zoet* (os. suôti, ofri. swête, nwfri. swiet), stoel *stoel* (ofri. stôl), groen *groen* (os. grôni, ofri. grêne, nwfri. grien), doen *doen* (os. dûan, dôn, ofri. duâ(n), nwfri. dwaen), floer *vloer* (ags. flôr, nwfri. flier);

voor *s* staat |*u*|: hoeste *hoesten* (ohd. huostôn, ags. hwôstan), oest *kwast in 't hout* (ags. ôst);

|*u*| in: boek *boek* (ofri. bôk), bloem *bloem* (os. blômo, nwfri. blom), doek *doek* (ofri. dôk), hoef *hoef* (ofri. hôf), hoepel *hoepel* (ofri. hôp), moeke *moeder* (ofri. môder), kloek *zuinig* (mnd. klôk), ploeg *ploeg* (ofri. plôg), roepe *roepen* (ofri. hrôpa, nwfri. roppe), soeke *zoeken* (ofri. sêka, nwfri. sykje).

In het nwfri. is de *ô*, die in het oudwfri. al een gesloten klank had ²⁾, in het algemeen ook in |*u*| en |*uə*| overgegaan. Wanneer hij |*u*| is, dus in 't algemeen voor een gutturaal, is hij iets langer als in Lw.

In de oork. komen de volgende spellingen voor: *o*, *oe*, *oi*, *oo*, *ue* en *ou*. Aanvankelijk ($\pm$ 1450) overheerst in open lettergrepen de *o*, in gesloten de *oe*: *blodes*, *broderen*, *voergenomet*, *onwerropelic*, *doen*, *noechlic*; later komt de *oe* meer voor.

De oude fri. spelling was *o* ³⁾, al spoedig komt *oe* op, dit wijst op een indringen van ned. spellinggebruiken. Van het begin af wordt goed en

¹⁾ G. J. bl. 25.

²⁾ Grdr.², 1221.

³⁾ STELLER, Das altwfri. Schulzenrecht. Breslau 1926, bl. 9 en 12.

goederen ook met *ue* geschreven, ook moeder komt voor als muer en mueder, evenzo een enkele maal bueck *boek*. De reden van de zovele malen voorkomende schrijfwijze *gued* is niet bekend ¹⁾. Schô(n)maecker heeft nog lang de *o*. Oisen *hozen* heeft *oi*. Dubbele *o* staat o.a. in Woonsdagen, genoompt en behoefte, dit laatste komt ook met *ou* voor: behouff, zo ook bijgevoucht en geloucht *geplaatst*, naast dit laatste hoijlueger.

Aelmissen, dat verschijnt naast aelmosen, zal ontstaan zijn door bijgedachte aan missen en door de bijtoon.

§ 60. Verschillende woorden hebben in het fri. umlaut van de lange *ô*, bv. *flier*, *grien*, *spiele* en *swiet* (§ 59). In Lw. zijn deze woorden door de ned. vervangen, maar werd de eigen *iuə* gesubstitueerd.

Eén umlautsvorm bleef bewaard: *deen gedaan* (ofri. *dên* < *dôin* ²⁾; ags. -*dón*, *dœn* ³⁾). In *deen* bleef de *ee* behouden in Lw., in het fri. werd hij *ie*, zoals andere *ee*'s; behield *deen* de *ee* onder invloed van het praet. *deden*?

§ 61. De wgerm. *ô* is in enkele woorden gebleven: *ropen geroepen* (ofri. -*hropen* en *hrepen*, nwfri. *roppen*) ⁴⁾, *boasem boezem van de schoorsteen* in Do. en Fra. ⁵⁾.

§ 62. De wgerm. *ô* is verkort tot *o* in: *socht zocht* vgl. *brocht*, *docht* met oorspr. germ. *â* die in 't ofri. *ô* was en al vroeg verkort werd tot *o*; tot *ò* in: *nocht genoeg*, (vroeger ook *nochlik*, nwfri. *noflik*), *wos* en *wossen praet.* van *wassen*, *reinigen*, zo ook in de zeventiende eeuw in Holland ⁶⁾, (nwfri. *wosk* en *wosken*), *wrotte wroeten* (nwfri. *wrotte*), *grom ingewand van vissen*, *ston stond* (os. *stuond*, nwfri. een andere vorm), *brods broeds* (nwfri. *brodsk*).

Niet verkort is de *ô* in *bloem bloem* (nwfri. *blom*), *floeke vloeken* (nwfri. *flokke*), daarentegen weer wel in *ferdomme* (nwfri. *id.*).

§ 63. De wgerm. *ô* is verkort en gewijzigd in *ü* in: *ik mut*, *dou must*, enz., het praesens van *moeten*, het praet. *ik must*, *dou must*, enz.

¹⁾ Zie ook LASCH § 162 en W. DE VRIES. Ts. 30, 286.

²⁾ Gramm. § 310.

³⁾ SIEVERS, Ags. Gr.² § 429.

⁴⁾ Ba. Am. heeft de zwakke vorm *roft*.

⁵⁾ Ook in Zuid-Holland in deze betekenis en in die van waterbergplaats nog met *oo*.

⁶⁾ Het part. praet. *luidde* tenminste in Amsterdam *ghewossen* (DE VOOYS, Gesch.², bl. 83).

en het part. praet. mutten. Deze klank komt in alle steden voor; het Bi. en Ba. (Am.) hebben mot en most met [ò]. Het nwfri. heeft hier, naast andere, de vormen ik moat, dou moast, ik moast, enz. uit praes. môt en praet. moste ¹⁾. De ó werd waarschijnlijk eerst verkort voor -st, dit stond achter de klinker in de tweede pers. sg. praes. en in alle vormen van het praet., later werd de klank weer gerekt tot [o:ə], waaruit in het nwfri. [wa] ontstond en in Lw. met gedeeltelijke assimilatie [ü] (vgl. § 43). De ontstane klank werd later algemeen in 't ww. Het is ook mogelijk dat de ó onmiddellijk voor de -st tot [ü] werd, waarbij dan 't geringe accent invloed kan gehad hebben.

Opm.: Mot komt voor in het fri. bruiloftsgedicht *Wouter en Tialle* 1609: mot: Godt; het praet. moest in *Ansck en Houck* 1639.

Friese parallellen voor deze overgang zijn: de eigennaam Sjoerdsje > Sjudsje, roast > rust *roest*, roaster > ruster *rooster*.

§ 64. De wgerm. ó is in Lw. [y] in: guud *goed* (subst.), gudens *sommigen*, futen *voeten*, skunen *schoenen*, skuunpuutsesguud *schoensmeer*. Een enkele maal hoort men huudsje *hoedje*, huuste *hoesten*.

Ook de woorden suden en wuden *zouden* en *wouden*, waarin een secundaire ó stond (§ 44), die in het fri. [u:] werd, komen in Lw. voor als [sydən] en [wydən] en [sy] en [wy].

Guud (subst.) komt voor in Lw., Sn. en Do.; St. heeft [gu:d], Ha. een zeer korte [u]. Het adj. is overal [guəd], verbogen [gujə], vroeger met *d*; gudens *sommigen* wordt in dezelfde plaatsen gebruikt; Fra. en Ha. *goezzen*.

Skunen *schoenen* komt voor in Lw. en Sn.; Do. had een zeer korte [u] eigenlijk een klank tussen [u] en [y] in, althans bij mijn zegsman; daarnaast komen in Do. ook [skynⁿ] en [fytnⁿ] voor, maar deze behoren tot een „hogere” stand, waar men ook [styp] hoort voor *stoep*. Bo. een zeer korte [u].

Futen [fytnⁿ] wordt gezegd in Lw. Sn. en Do. (zie boven), de andere plaatsen hebben een korte [u], met in Bo. een naslagje, dat ik met *i* noteerde. Het enkelvoud van de laatste twee woorden heeft [u], behalve in Lw. en Sn., waar ze [y] hebben.

Skuunpuutsesguud is mij alleen uit Lw. bekend.

Het nwfri. heeft: guod, guon(t), fuotⁿ, skuon, een gebroken [u] derhalve, die tot een stijgende diftong werd.

Suden en wuden komen in alle steden voor; het Bi. heeft souen en wouen.

¹⁾ Grdr.², 1330 en 1223.

De oudste mij bekende tekst in het Lw. dialect, het boekje van JELTEMA (1769), heeft in de vierde druk ¹⁾; goed, schoenen, suden, wuden en luden *lieden*. Het is nu de vraag hoe veel waarde men aan deze vormen mag toekennen. Het boekje maakt in de weergave van het Lw. een betrouwbare indruk, ondanks enkele vaststaande onjuistheden. JELTEMA spelt zellit en schoenen, hoewel hij een *s* en *sk* en geen *z* en *sch* bedoelt, maar hier volgt hij een algemene gewoonte (§ 101). Als hij het in zijn voorwoord over de *uu* heeft, zegt hij: „huis, uit = alleen u nooit i, maar dit was moeilijk te verhelpen tenzij men huus, uut gespeld had, dan zou echter toch verkeerd gelezen zijn ”²⁾. Wat is de betekenis van het gecursiveerde? Waarom is J. bevreesd, dat de *uu* een verkeerde uitspraak zou oproepen? De vrees kan dunkt mij alleen een Fries gelden, die misschien neiging zou hebben *uu* als |u| te lezen. Ondanks het bezwaar, dat J. tegen de *u*-spelling heeft, schrijft hij toch suden, wuden en buten. Had hij nu |skyn_n| en |gyd| gezegd, dan had hij ook schunen kunnen schrijven. Het is dus mogelijk dat J. inderdaad nog een |u|-klank sprak. Toen JOHAN WINKLER het Dialecticon samenstelde (1874) had Lw. futen, guud en skunen, voor Do. geeft hij op g_ouud, skoenen en foeten, voor Bo. g_oud, skoenen en foeten, ook wel sk_ounen en f_outen. Daar nu de kleine steden dikwijls een taaltoestand bewaren, die in Lw. al verdwenen is, wat in overeenstemming is met de feiten die de dialectgeografie elders heeft gevonden, vermoed ik dat de toestand in Lw. ± 1750 zo is geweest als nu in Do., Bo. of Fra., en dat deze |u|-achtige klank door J. terecht met *oe* is weergegeven. Het was een |u|-klank, die licht aangetast was door de fri. breking, die zich soms ook bij andere klinkers vertoont in de stadsdialecten (§ 78). De |y| zou dus in deze woorden betrekkelijk laat zijn ontstaan.

KLOEKE betoogt in de *Hollandsche Expansie* dat bovenbesproken Lw. vormen door hypercorrectie zijn ontstaan: toen de |u| uit germ. *û* in de steden onder invloed van het ned. door |y| werd vervangen, zouden ook andere |u|'s zijn meegegaan (bl. 86). DE VRIES meent dat er ook bij deze woorden met oorspr. *ô* een mogelijkheid van fonetische ontwikkeling is ³⁾; WILKESHUIS denkt dat de |y| een gepalataliseerde |uⁱ| < |u:ə| is ⁴⁾; HOF ⁵⁾ vermoedt dat de oorzaak in hypercorrectie is gelegen, die echter is bevorderd door de verkorting van de klinker.

¹⁾ Deze is mij alleen bekend. (1823).

²⁾ Cursivering van mij.

³⁾ W. DE VRIES, Palatalisering van *û* in 't westerlauwers Fries. Groningen 1931.

⁴⁾ N.T. 28, 85 vv.

⁵⁾ Fri. Dg., 266.

Daar wuden en suden in alle ontfrieste steden voorkomen, en bij JELTEMA, zijn deze woorden wel de oudste van bovengenoemde. In het nwfri. is de *ô* hier, onder invloed van de *l*, eerder tot *|u|* overgegaan dan in gevallen waar de consonant de overgang niet begunstigde. Toen dan ook door ned. invloed de *|u|* tot *|y|* werd in de steden (§ 73), gingen deze woorden mee. De ned. vorm oefende geen invloed uit, daar die te veel afweek.

De woorden futen, guud en skunen zullen aanvankelijk hun waarschijnlijk nog *o*-achtige *|u|*-klank bewaard hebben, ook in Lw., daar zowel het fri. als het ned. die klank hadden. Toen echter in het fri. de breking kwam, vermoedelijk in de tweede helft van de zeventiende eeuw (§ 43), misten ze de steun van de fri. *|u|*-klank, en hebben ze wellicht naar analogie van andere gebroken *|u|*-klanken een *|y|* gekregen: nwfri. fuotn: Lw. fuutn = nwfri. muorre: Lw. en ned. muur. Uit het meerv. futen en skunen werd dan het enk. gevormd. Deze overgang hoeft niet onmiddellijk bij het ontstaan van de fri. breking plaats gevonden te hebben, daar elke Fries sprekende in Lw., ook de nieuw ingekomene, zijn taal moest aanpassen.

Het ontbreken van de *|u|* in het fri. bij deze woorden heeft er toe geleid dat ze zo vast zijn geworden. Het adj. goed, dat in het fri. de *|u|* heeft behouden, heeft ook in Lw. deze klank bewaard; huudsje, dat een enkele maal voorkomt (nwfri. huodsje) staat naast hoed (nwfri. |hud|). Skuunpuutsesguud heeft de middelste *|y|* misschien te danken aan de voorgaande en volgende.

Bovenstaande verklaring houdt rekening met het algemeen voorkomen van wuden en suden, het beperkte gebruik van guud, futen en skunen, en is in overeenstemming met de gegevens die JELTEMA verschaft.

§ 65. Een zeer merkwaardige vorm is het in Bo., Do. en Fra. voorkomende uiske en uizen *oogje* en *ogen* (oog waarin een haak past). Het fri. heeft oes met *|u:|* en uis, uizen met *|œi|*. LÖFSTEDT I, 87 brengt het met Falk und Torp, Norw.-dän. etym. Wörterbuch (1423) tot *ans > ofri. *ôs > oes. (lat. crepidae ansae). Oezen is derhalve de klankwettige fri. vorm; is uizen een omvorming van het door duitse manufacturiers (fri. lapkepoepen) gebruikte ösen? Maar ook als paardentuigterm is het uizen en oezen.

Dezelfde overgang van *ô* tot *ui* komt ook voor bij het in 't Lw. stadr. voorkomende oesdroopten, verg. mnl. ose, oose, ovese; ofri. ovese, got. ubizwa (Holth. Alfri. Wb.), ags. efes, naast yfes. Staat uizen hier voor 't mnl. eusendrop?

§ 66. De wgerm. *ô* is in Lw. [uj]: bloeie *bloeien* (ofri. blôia, ags. blôwan, nwfri. bloeie), groeie *groeien* (ofri. grôia, nwfri. groeie), bemoeie *bemoeien* (ofri. môia, nwfri. bimoeie), roeie *roeien* (ags. rôwian), enz.

§ 67. Voor owfri. *kû*, nwfri. [ko.u] wordt in Lw. en Sn. koei gezegd met de *j* uit het ned. meerv.; de andere steden hebben [kuə]; 't meervoud is overal koeies (nwfri. kij).

§ 68. De ofri. *ô*, die ontstaan was uit germ. $\hat{e}^1 + \text{nas.}$ in mona, monad *maan* en *maand* is in het Lw. verdwenen; deze woorden zijn vervangen door de ned.; zo ook *gôs* en *ôder*, *gans* en *ander*, die dus *gaa*ⁿs en *ander* zijn.

De westgermaanse *û*.

§ 69. De wgerm. *û* is in Lw. in de regel [y]:

a. In woorden, waar zowel een fri. als ned. vorm naast staat: bruke *gebruiken* (ofri. brûka, nwfri. brûke), bruun *bruin* (ofri. brûn, nwfri. brún), buge *buigen* (ags. bûgan), buuk *buik* (ofri. bûk, nwfri. bûk), druuf *druif* (os. thrûbo), duke *duiken* (ofri. dûka), duuf *duif* (os. dûba, nwfri. dou), duzend *duizend* (ofri. thûsend), gruus *gruis* (mnl. gruus), huid *huid* (ofri. hêd, nwfri. hûd, uit het saksisch?), kluut *kluit* (ags. clût, mnd. klûte), kule *kuil* (mnd. kûle), luus *luis* (mnd., ags. lûs), enz.

b. In woorden, waar, nu althans, alleen een fri. equivalent naast staat: belune *slinken*, vooral van groenten bij het koken (nwfri. bilûne, afl.?), bude *buil* (nwfri. bûde, Kil. buye, buyde fris. holl. j. pestkole), buse *zak*, buusdoek *zakdoek* (nwfri. bûse, bij *buis*, *wambuis*), gule *huilen* (nwfri. gûle), klune *met schaatsen onder lopen over een dam, brug of over land*, muzels *mazelen* (nwfri. mûzels, ontstaan onder bijgedachte aan *mûs muis?* (vgl. rode hond), muuthon *zeelt* (nwfri. mûdhoun, in het Bi. muulhon, volgens mijn zegsman), rugele *rollen* (nwfri. rûchelje), sluuf *linnen of leren omhulsel voor een gewonde vinger* (nwfri. slûfke), suup *karnemelk* (nwfri. sûpe).

§ 70. De wgerm. *û* is [u]:

a. In woorden waar het ned. ook [u] heeft: boer, roezich, skroef, sloere, soes, stroef.

b. In woorden waar het ned. een andere klank heeft of die er ontbreken: foek *fuij* (owfri. fûcke), foest, fuust *vuist* (ofri. fest, os. fûst, nwfri. fûst), joeke, juke *jeuken* (nwfri. jûkje, jokje), knoest *knuust knuust* (mnd. knûst, nwfri. knûst), kroemel, krumel *kruimel* (mnl.

crème), poekel *pukkel* (nwfri. poekel), poest *puist* (mnd. pûst), poeste en hime *blazen en hijgen*, poestetrapper *orgeltrapper* (mnd. pûsten, vgl. assepoester), bij de roes *op de gis*, sloech *slaperig* alleen in Lw., Bo. en Do., de andere plaatsen hebben sluuch (nwfri. slûch), smoek *knus* (mnd. smuk, Teuth. smuck *mooi, netjes* (nwfri. smoek), soech *sufferd* (os. suga, nwfri. sûch *zeug en sufferd*).

§ 71. De wgerm. *û* voor *r* is |y|: dure *duren* (ofri. dûria, uit fra. durer, nwfri. dûrje), muur *muur* (ofri. mûre < lat. murus, nwfri. mûrre), skuur *schuur* (ohd. scûra, ofri. skûre, zie F.W.), enz.

De Lw. klank stemt overeen met het ned.; het fri. heeft een |u|-klank, al of niet gebroken.

§ 72. De wgerm. *û* is |o.u| in po(t)strou *een soort meelspijs* (mnl. struve, strouue, mnd. strûve), nou *nu*; en voor *w* in: bouwe *bouwen* (ofri. bûwa), douwe *duwen* (ohd. dûhen), trouwe *trouwen* (mhd. trûwen).

§ 73. In het fri. hebben de meeste van de woorden uit § 69, 70 en 71 nog een *û* |u|, sommige echter een |y|, zo voor de *n*: brún, tún. Ook enkele woorden, waarvan de etymologie niet duidelijk is, hune *honen*, bilune *slinken*; verder nuver *vreemd*, suwel *zuivel*, suwer *zuiver*, e.a. Voor de verbreiding van deze en andere |y|-woorden in het fri., zie men Hof, Fri. Dg., 198 vv.

In Lw. is de |y| regel, ook waar het fri. de |u| bewaard heeft. Deze |y| zal uit het ned., dat het fri. in Lw. omstreeks 1500 beïnvloedde, zijn overgenomen. Dat had toen nog in de regel de |y|-klank. Duidelijk blijkt dit ook uit het Bi., dat ook een |y| heeft; waar een *d* is weggevallen, b.v.: krowagen, hoiën en soien, heeft het een diftong, zodat het hollands dat het Bi. heeft doen ontstaan, in deze positie blijkbaar al diftongeerde.

Naast elkaar stonden aanvankelijk in Lw. dus de fri. |u| en de ned. |y| bv. bûge en buge(n), de laatste vorm behaalde de overwinning, en door systeemdwang gingen nu ook |u|'s in |y| over, waar geen ned. equivalent mee in concurrentie stond. Tal van fri. |u|'s werden zodoende door |y| vervangen, zo in de woorden: pude, buse, gule, muuthon.

Ook andere |u|-klanken krijgen een |y|: doublé werd duublé; soetelen (uit het Duits, maar al bij Kil. met een oe) en suterich *slordig*, naar mijn mening hiermee verwant, vertonen zich met |y|, evenals in het fri. Daar de verbreiding van deze woorden niet bekend is, kan ik niet nagaan of de overgang |u| > |y| in het Lw. dialect of in het fri. heeft

plaats gevonden, of dat ze uit een andere |y|-streek zijn overgenomen.

Of er in Lw. voor 1500 door autotochthone ontwikkeling al |y|'s ontstaan waren, is een vraag, die door GOSSES ¹⁾ voor sommige woorden bevestigend wordt beantwoord. Hij grondt zijn mening op de talrijkheid van de spellingen met *ui*, *uy*, waarin hij aan de nageschreven *i*, *y* een kwalitatieve waarde toeschrijft. Deze mening is door KLOEKE bestreden, vooral in „Die Aussprache des germ. *û* im Altwestfriesischen” ²⁾. GOSSES overschat m.i. de waarde van de spelling; de schrijvers van de fri. stukken zullen ongetwijfeld ook ned. teksten onder de ogen gehad hebben en zij kunnen uit die teksten, die zij naar gelang van hun actieve kennis van het ned. met |y| of |u| lazen, de spelling *ui* of *uy* voor de fri. |u|-klank hebben overgenomen, (hetzelfde deden ze ook met de *sch* voor ongetwijfeld *sk*); al hoeven ze dit niet konsekvent gedaan te hebben, wat trouwens van een middeleeuwse schrijver niet te verwachten is. In de zestiende eeuw lijkt mij dan ook een autochthone ontwikkeling van de |u| > |y| niet bewezen. Dat deze later, veroorzaakt door bepaalde consonanten (dentalen) en zwaktonigheid niet mogelijk is geweest, wil ik niet ontkennen, maar deze kwestie is hier niet aan de orde.

In de oork. komen voor de oude *û* tal van spellingen voor, waaraan men onmogelijk steeds een verschillende klankwaarde kan toekennen. In het ofri. was de enkele *u* regel, later komen andere spellingen op ³⁾. In de niet-fri. geschriften vindt men b.v. *hus*, *huse*, *hues*, *huus*, *hws*, *-hwses*, (ook *kwen koeien*), *huws*, *huys*, *koey hoeys*; voor uut: *wt*, *vuyt*, *vuijt*, *wut*, *wijt*, *wuyt*; *brukende*, *bruckende*, *bruijcker*; *bueren*, *bwrroept* (L.S.), *fweerringhe brandstof*; in *huyer*, *verhuijerd* naast *verhuyre* vindt men in de *e* waarschijnlijk een poging om de overgangsklank aan te duiden.

Conclusies over de klank laten deze spellingen niet toe. Wanneer men b.v. de eigennaam *Juijcke* (die nu |u|, |o.u| of |ou| heeft naast *huijs* ziet gebruiken, kan men geen gelijkheid van klank aannemen, evenmin wanneer *hus* naast *ghenuch* voorkomt. Een vaste traditie bestaat aanvankelijk, wanneer men geen fri. schrijft, niet.

¹⁾ GOSSES § 148.

²⁾ Teuth. Jahrg. 8, heft 3/4.

³⁾ KLOEKE, t.a.p.

De westgermaanse *ai*.

§ 74. De ontwikkeling van de wgerm. *ai* in het ofri. is, evenals in het ned., nog niet volkomen opgehelderd. N. O. HEINERTZ ¹⁾, neemt aan dat ze aanvankelijk parallel loopt met die in het ags.: uit *ai* ontstaat een *â*^e, die later in een op *ā* lijkende *æ*-klank overgaat, waaruit voor verkortende consonant-verbinding een *æ* met een op *a* lijkende klank ontstaat, die tot *a* wordt. De lange open *æ* had neiging tot *â* te worden, en is deze neiging gevolgd, wanneer er geen verhinderende invloeden waren; voor „erhohende Faktoren” ontstond een *ê*. Als zodanig komen in aanmerking: de *i*, *j* in een volgende syllabe, de zuivere dentalen *d*, *t*, *l*, *n*, *r*, *s*, (de *th* werd verschillend gesproken al naar gelang een helle of donkere vocaal volgde, en ook de *r* en *s* schijnen door de volgende vocaal beïnvloed te zijn) en de absolute auslaut. Wanneer op een dentaal een labiale of gutturale consonant volgde, ontstond een *â*, wanneer een lab. of gutt. consonant door een dentaal gevolgd werd kon een *ê* ontstaan ²⁾.

Naast de vormen met *â* en *ê* heeft het wfri. en soms ook het oostfri. enkele met *ey*: *arbeyd* (wegens de *b* ws. een leenwoord) ³⁾, *feylich*, *heyl*, leid *leed*; *breid*, *deil* naast *brêd*, *dêl*, *heiden* naast *hethen*, -heid, -heit naast *hêd*, *reysia*, *tweintich*, die misschien onder invloed van de dentaal zijn ontstaan ⁴⁾; in teiken *teken* en weigeria *weigeren*, zal men een dergelijke invloed van de beginklank versterkt door de *n* ende *ri* moeten aannemen. Aan ontlening uit het ned. kan bij al deze woorden niet gedacht worden: ook fri. vormen als *brêd* *bruid* gingen over in *breid*.

In het ofri. waren dus ontstaan: *â* (bij verkorting *a*), *ê* en *ey*. De *â* ging in het nwfri. meestal over in *ea* [E:], en de *ê* tot [i:ə], de *ey* tot [ai] en de *a* tot *e* [ɛ].

In het mnl. werd *ai* tot *ê* of *ei* ⁵⁾.

§ 75. De wgerm. *ai* is in het Lw. dialect:

[a.]: klaver *klaver* (ags. *clæfre*, *clâfre*, nwfri. *klaver*); en verbonden met een *i* < *g*: *faai* (in gevaar verkerend) *veeg* (ags. *fâh*, *fâg*).

¹⁾ Ind. Forsch. 30, 303 vv.

²⁾ LÖFSTEDT I, 108, 109, 110 noemt enkele woorden in het noordfri. die *æ* gehad moeten hebben voor *f*, *m*, *k* en *g* zonder dat er pal. factoren waren.

³⁾ Gramm. § 111 Anm.

⁴⁾ HEINERTZ, t.a.p., Gramm. § 22 Anm. 3, Grdr.² § 58.

⁵⁾ SCHÖNFELD³ § 54 vv.

De overige ned. *â*-woorden zijn niet in gebruik.

[a]: ladder naast *ledder ladder* (ofri. *hladder*, nwfri. *l(j)edder*), *vracht* (germ. *fra-aixti, zie F.W.), mandelig *gemeenschappelijk*, ook vroeger en nog wel eens *mandemuur*, -steeg (verwant met got. *gamains*). Deze *â* ging in het nwfri. in [E:] over; met deze klank komen in Lw. voor: heas *hees* (ags. *hâs*, nwfri. *heas*, germ. *haisa*); it heart mi in 'e keel, waar ook voor gezegd wordt: it hearst mi in 'e keel d.i. *het prikkelt me in mijn keel*. Het Fri. Wbk. geef alleen *heare*. Het is mogelijk dat in Lw. heas het werkwoord *heare* heeft beïnvloed, waarschijnlijker acht ik het, dat hea(r)se inderdaad teruggaat op een vorm met *r*, die ook bij heas voorkomt als bijvorm in andere dialecten; Kil. heeft *heersch*, het eng. *hoarse*¹⁾. Verder nog *mear* en *meast meer* en *meest* (ofri. *mara* en *mâst*, ags. *id.*, got. *maiza* en *maists*). Het eerste woord kan het behoud van de [E:] te danken hebben aan de *r*, immers ook de [e.] zou voor *r* [E:] worden; *meast* is ws. door *mear* gesteund.

Opm.: Ook eerst *eerst* hoort hier; in het ofri. komen van dit woord *ê* en *â*-vormen voor, die beide in het nwfri. de [E:]-klank opleveren, die echter ook ned. is. De eigennaam *Waeze* (met [e:], nwfri. *weaze*, *slijk*, *modder* (on. *weisa*) heeft ms. oude fri. *â* uit *ai* (HEINERTZ, Ind. Forsch. dl. 30, Gramm. § 22). Als het ned. waas hiermee verwant is, rijst twijfel aan deze afleiding (F.W. en F.W.S.).

In de oork. komt met *a* voor: afteluuden *echtelieden*, *marre meerder*, *eerste*, welke woorden fri. zijn. *Ledder* heeft in het L.S. al de tegenwoordige vorm.

§ 76. De wgerm. *ai* is [e.] in: bleek *bleek* (ohd. *bleih*, ags. *blâc*, nwfri. *bleek*), bleke *bleken* (ofri. *blâcia*, nwfri. *blikke*), breed *breed* (ofri. *brêd*, ags. *brâd*), kled *vloerkled* (ofri. *klêth*, *klâth*, nwfri. *kled*, waarnaast voor *gewaad* *kled*, *klaed*, *klean* (plur.), *klaiing*), seep *zeep* (ohd. *seifa*, ags. *sâp*, nwfri. *sjippe* < *siepe*, wegens de *ie* uit *ê* voor *p* ws. een leenwoord), sleef *pollepel* (Kil. sleef. sax. fris.; mnd. *slêf*, sleif, ws. een leenwoord uit het mnd.), snees Do. *snies snees* (ags. *snæs*, *snâs*, nwfri. *snies*), see *zee* (ofri. *sê*, ags. *sæ*), teken *teken* (ofri. *têken*, ags. *tâc(e)n*, nwfri. *teiken*), heel *niet stuk* (ofri. *hêl*, ags. *hâl*), waarnaast *hieltyt telkens*.

Opm.: Verkorting van de *ee* in: elf, echt, fet *vet*, als in het ned.

In de oork. hebben *e* of *ee*: beeden *beiden*, eedt *iets*, eement, eemen *iemand*, een *een*, deel *deel*, ewighe *eeuwig*, heilig *heilig*, gestelike *geestelijke*, cleen *klein*, leen *leen*, cleedinghe *kleding*, mene *gemene*, merre *meerder*,

¹⁾ F.W. i.v. heesch.

ghemende hws *gemeenschappelijk huis*, onrenlijckheyt (L.S.), *onreinheid*, schorsteenen *schoorstenen*, sele, zele *ziel* (ofri. sela, ws. ontleend), wtledinghe *klein kamertje*.

§ 77. De wgerm. *ai* is [i:ə] in: allienig *alleen* (mhd. al-eine, ofri. al-êna, nwfri. allinne, allinnich), gien *geen* (uit nihaina, nwfri. gjin), giesele *geselen* (ohd. geis(i)la *gesel*, nwfri. giselje), giseltou *dun dicht gedraaid touw o.a. bij het touwspringen in gebruik*, in 'e gies *nimme kinderspel, waarbij een rei kinderen tegenkomende personen omsingelt*, in hele *giesel een heel eind lopen*, griepe *vork greep* (of ohd. grif of greifa, nwfri. |gri.p| en |grjɛp| ¹⁾), ikeboom, ikenhout, ikel, *eik, eikenhout, eikel* (ofri. êk, nwfri. ekenbeam, ikenbeam, ekenhout, ikel en ekkel ²⁾), ags. ac; het fri. woord is overgegaan in de vrouwelijke *i*-flectie, vandaar de *ê* voor *k* ³⁾, iwich *eeuwig* (ofri. êwich > jowich, joech), liene *lenen* (ofri. lêna, ags. lænan), miene *menen* (ofri. mēna, ags. mænan), stien *steen* (ofri. stên), tieze *verwarren*, in 'e ties *in de war*, tizeboel *warreboel* (mnl. tesen, ags. tæsan, nwfri. tieze, tiizje).

Met verkorting swit *zweet* en switte *zweten* (nwfri. swit, switte, ofri. swêt); deze vormen zijn vermoedelijk ontstaan in de 2de en 3de ps. sing. praes. en het praet., waar verkortende consonantverbindingen voorkwamen. Lelijk is lilck en betekent, evenals in het fri. *boos* en *niet mooi* (nwfri. lilck en lulk). Evenals in het A.B. is de *ie* verkort in twintig en twinter.

In de oork. hebben ws. [i]: yrsten *eersten*, yen *een*, hiele *hele* (L.S.), lien *leen* geliendt *geleend*, verlieniget *verleent*, onthieten *beloven*, stien *steen*, twie *twee*, sie- en meervissh *zee- en meervissh*, ziele, siele, *ziel*; *heiligen* is hillygen.

In de kleine steden komen nog voor: ien en twee *een* en *twee*, die vroeger ook in Lw. inheems waren ⁴⁾, maar thans, behalve misschien nog bij een enkele oudere, door een en twee zijn vervangen. Ha. heeft bij het tellen een, maar nog ien in andere verbindingen: d'r was mar ien, een moaien ien, gienien. In Lw. is ienigst kien nog vrij algemeen.

Het Bi. heeft een en twee, ook eenigst, mooien een, mene, allening, gemeen (in Bo., Do. en St. gemien), eens (elders iens), benen, steen, stenen, sweet, swete, echter wel hiete, liene, liem, *leem*, schoastien, gieneen. Ook in WINKLER's werk ⁵⁾ komen deze *ee*-vormen voor (gien-

¹⁾ Zie Fri. Dg. 177 en F.W.

²⁾ Fri. Dg. 56 vv.

³⁾ Gramm. § 197.

⁴⁾ WINKLER, Dial. 470.

⁵⁾ Dial. 492.

een is er geeneen); ze zijn daar dus ouder als in de steden en hebben daar ws. nooit *ie* gehad.

Zoals uit het bovenstaande blijkt zijn er in het stadsfries vrij veel *ie*-vormen bewaard, hoewel ze worden teruggedrongen. Het fri. heeft er meer, ook de oude Lw. teksten vertonen nog enkele, die nu uit het Lw. en ook uit het fri. verdwenen zijn, ten dele niet bestaan hebben. Zo hiel *heel*, diel *deel* zie *zee*, waarnaast ook *ee*-vormen voorkomen. In de geïsoleerde verbindingen blijven ze nog wel eens hangen b.v. hieltyt, dat, voorzover mij bekend, over heel Friesland wordt gebruikt; heel daarentegen komt over een groot gebied van Friesland voor ¹⁾. Hof beschouwt heel in het fri. als een oud *ê*-relict ²⁾, dat door steun van het ned. weer terrein gewonnen heeft en wint. Inderdaad doet de geografische verbreiding van andere *ê*-woorden vermoeden, dat de overgang van *ê* tot *ie* zich nog niet helemaal heeft voltrokken: [se:p] *zeep* komt nog in het uiterste noorden voor, verder is het siepe (Hindeloopen en Makkum), waaruit over het grootste deel van Friesland sippe is ontstaan. Mocht dit woord als betrekkelijk jong leenwoord verdacht zijn, dan blijkt uit reke *reiken*, dat alleen in het noordoosten en Hindeloopen voorkomt, tegenover rikke in het overige Friesland, dat de *ê*-vormen niet alle onder ned. invloed staan en dat de overgang *ê* > *ie* zich nog niet over het hele fri. gebied heeft voltrokken.

In hieltyt waar een concurrerende ned. vorm ontbrak, heeft de *ie* de strijd dan over het hele terrein gewonnen, wellicht gesteund door de tweede |i|-klank, terwijl het fri. heel versterking kreeg van de ned. vorm.

De *ie*-vormen uit germ. *ai* komen ook in Noord- en Zuid-Holland voor; in de Middeleeuwen waren ze zeer verbreid ³⁾, later zijn ze teruggedrongen. Ook 't Westvlaams vertoont ze, zowel in de m.e. als nu nog ⁴⁾, het noordfri. heeft ook *ie* ⁵⁾. In de friese oork. vertonen ze zich vrij laat ± 1460 en alleen voor enkele woorden (onthieta, diel) en nog niet geregeld. De overgang zal samen hangen met de wijziging van *â* > *ea*, die ook in deze tijd begon (§ 47).

§ 78. De breking van deze *ie*, die in het nwfri. herhaaldelijk voor-

¹⁾ Hof, Fri. Dg., 188.

²⁾ t.a.p., 51, 52.

³⁾ Ho. Di. bl. 11 en vv.

⁴⁾ JACOBS Wvl. bl. 779 en 780.

⁵⁾ LÖFSTEDT I, 107 vv.

komt: stien: stjinnen ¹⁾ is in Lw. niet ontstaan of al bij het eerste optreden weer verdrongen. De kleine steden Do., Fra. en Bo. vertonen er lichte sporen van. Zo kent Do. naast stien het meerv. stinnen, waarbij dus het eerste element van de ontstane tweeklank weer verdwenen is, ook stintsje, vgl. het nwfri. stjintsje, naast twie komt twidde twikear voor, naast ien inentwintig, vgl. nwfri. jinintweintich ²⁾. In Fra. noteerde ik stinnen en kïppen, in Bo.: stinnen; dartiin, dertien en fieftiin vijftien.

§ 79. De wgerm. *ai* is |*ei*| in: arbeid *arbeid*, feilich *veilig*, heil *heil*, reizen *reizen*, weigere *weigeren*. Deze woorden kunnen autochthoon zijn ontstaan (§ 74), maar dan danken ze toch hun behoud aan de ned. vorm, die er vrij wel gelijkkluidend mee was. Verder komen in Lw. vormen voor die, omdat ze ontbreken in het nwfri., wel ontleend zullen zijn: klein (ofri. klêne, nwfri. klien, gewoonlijk wordt lyts gebruikt), leide *leiden* (nwfri. liede), skeide *scheiden* (nwfri. skiede), ferspreide *verspreiden* (nwfri. forspriede).

Ook klei *klei* (ofri. klây, ags. clæg, nwfri. klaei) en fleie *vleien* (nwfri. flacie, got. ga-plaihan) hebben een |*ei*|-klank, die echter ook, zo men ziet, in het fri. voorkomt, maar hier is hij opener en minder palataal.

Faai *veeg* (ags. fæge, os. fêgi) heeft in Lw. de nwfri. vorm, waarbij de *g* met de *ê* tot een tweeklank *êi* versmolt, die dissimileerde tot *âi* ³⁾. Eigen heeft weer de ned. vorm; het nwfri. heeft aigen, het owfri. meest ain, het ofri. êgen naast ain, eyn, welke vormen uit een *-in*-suffix verklaard worden; de *g* zou dan onder invloed van andere fri. of niet-fri. dialecten hersteld kunnen zijn.

Met *ei* kwam in Lw. vroeger ook voor fleis *vlees*, dat het fri. flesk, flaesk verdrong. In de gildestukken van het slagersgilde ($\pm$ 1750) is de vorm steeds vlees. JOHAN WINKLER kent echter nog fleis, al is 't bijna geheel verdrongen, zoals hij meedeelt ⁴⁾. Nu vond ik fleis nog in Ba. (Am.), 't Bi., Do. en Sta.; in Bo. heb ik het niet gevraagd. Fleis ook flais heeft over een groot deel van Friesland flesk verdrongen ⁵⁾, deels vanuit de steden. Zeer oude mensen gebruikten enkele jaren geleden in Wirdum (8km ten z. van Lw.) nog flesk, nu komt het nog slechts

¹⁾ Kl. § 176.

²⁾ Deze voorbeelden uit Gosses, It stedsfrysk en Yetris it stedsk. It Heitelân 1929 en 1933.

³⁾ HEINERTZ t.a.p. bl. 334.

⁴⁾ De Lw. tongval en het Lw. taaleigen. Taalgids IX (1867).

⁵⁾ Fri. Dg., 100 vv.

voor in het noorden. Ook van het saksische oosten uit is fleis opgedrongen; ook Holland kende vleis-vormen. HEEROMA vermoedt dat vlees van Brabant uit in Amsterdam is geïmporteerd en zo in het A.B. is opgenomen ¹⁾.

Opm.: Het achtervoegsel -heid is in Lw. -heid of met weinig klemtoon -iet, met zeer korte [i]; in de oork. -heed en heit.

In de oork. hebben *ei*: beide, fleis, heylig, eygendom, cleyn naast cleen, gesceyden, teycken.

§ 80. De wgerm. *ai* is [o:ə] voor dentalen en [o.] voor andere consonanten in: moat *moot* (zie F.W.), toan *teen* (ofri. *tâne*, nwfri. *tean*), roop (vero.) *touw*, of *uit stro gedraaid touw* (ofri. *râp*, ags. *râp*, nwfri. *reap*), roof *een knot garen* (nwfri. *reaf*, reau, oostfri. *roof*). Uit de oork. hoort hier nog bij oeghe *ik bezit*, praet. plur. *ochten* (ofri. *âga hebben*, got. *aigan*).

Ik heb deze woorden hier ondergebracht, hoewel de etymologie niet vaststaat en de verklaring grote moeilijkheden biedt. Toon komt voor in Noord-Holland ²⁾, Groningen, behalve op sommige plaatsen teune, en Oost-Friesland; Noord-Friesland heeft *tûaen* en *tun*, ook uit *ô* ³⁾. De vormen in het ned., eng. en hoogd. wijzen op een germ. *ai* en die moet men dan ook wel ten grondslag leggen aan toon ⁴⁾.

Roop komt voor in JUNIUS' Nomenclator en bij KILIAAN, die het holl. fri. noemt, verder nu nog, althans in het laatst van de vorige eeuw, in Noord-Holland en Groningen, eveneens in Friesland, wanneer men A.B.N. schrijft ⁵⁾, ook SATERLAND, WANGEROOG en SYLT hebben roop, het noordfri. -rup.

Roof heeft ongeveer dezelfde verbreiding; het komt bovendien in het Overijsels voor (GALLÉE). Het Oostzweeds wijst op een germ. *ai* ⁶⁾.

Ter verklaring van deze vormen lijkt mij nog het meest aannemelijk de veronderstelling dat de *â* in deze woorden, ontstaan uit germ. *ai*

¹⁾ Ho. Di. 33 en 112.

²⁾ Ook Zuid-Holland heeft hier en daar nog toon naar men mij meedeelt. Alphen: *teeë*.

³⁾ LÖFSTEDT I, bl. 132.

⁴⁾ HEEROMA neemt in toon een germ. *au* aan. (Ho. Di. bl. 92). Hij vermoedt dat 't een deverbatief is van tonen (at-*auhnan*). Zie De Nederlandse benamingen van de Uier bl. 27. Overdruk uit de Hand. van de Kon. Comm. voor Toponomie en Dialectologie X, 1936, Tongeren.

De eng. vorm die niet op een *au* kan teruggaan lijkt me een bezwaar tegen deze opvatting. Bovendien blijven de andere woorden uit deze § onverklaard.

⁵⁾ Zie Ned. Wbk.

⁶⁾ LÖFSTEDT t.a.p. en HELLQUIST 641 rev I, aldaar.

(een fri. overgang), door *ô* werd vervangen, toen door het opdringende frankisch en saksisch de fri. *â*'s (ontstaan uit germ. *au*) door de *ô* werden verdrreven.

De westgermaanse *au*.

§ 81. De wgerm. *au* is in Lw.: |o:ə| voor dentalen: bloat *bloot* (ofri. blât, ags. blêat, nwfri. bleat), boan *boon* (ofri. bâne, nwfri. beane), groot *groat* (ofri. grât, nwfri. great, greut), loan *loon* (ofri. lân, nwfri. lean), sloat *sloot* (ofri. slât, nwfri. sleat), enz.

|o.| voor de overige medeklinkers: boom *boom* (ofri. bâm, nwfri. beam), hoofd *hoofd* (ofri. hâved, hâfd, hâd, nwfri. haed), hoop *hoop* (ofri. hâp, nwfri. heap), knoop *knoop* (nwfri. knoop, ontleend: ofri. knâp in samenst. F.W.), sloop *sloop* (ohd. slouf, nwfri. sloop, ontleend, vgl. slêpa *omleggen*).

In het ofri. was de westg. *au* overgegaan in *â* ¹⁾, die later, evenals andere *â*'s tot een |ɛ:-|achtige klank werd, welke wijziging in het laatst van de vijftiende en het begin van de zestiende eeuw plaats vond. De overgang heeft zich nog niet over het hele gebied voltrokken: Hindeloopen en Schiermonnikoog bewaren de min of meer gewijzigde *â*-klank, ook andere streken kennen *â*-relicten.

Lw. heeft de *ô*-klank overgenomen uit het ned.

Een verkorte *â* uit westg. *au* is bewaard in slatte *sloten graven en uitdiepen* (ofri. slâtia, nwfri. slatte |ɔ|, het Bi. heeft slote), vgl. voor de verkorting switte § 77; misschien in huuskelak *huislook*; het fri. heeft volgens het Fri. Wbk. *húslok* en dat maakt de etymologie onzeker. Ook in daeie *uithouden, vooral van warmte*, is de *â*-klank bewaard of beter weer ontstaan door dissimilatie uit *dêia* (ags. adôgian, owfri. dâia, nwfri. daeie) ²⁾.

Opn.: Baken en lichtelaaie hebben ook een |a.|.

Een merkwaardige vorm is oek |uk| *ook*; dit woord komt voor in Lw. en Ha.; de andere steden hebben *ok*, het nwfri. *ek* (> ofri. âk). De geringe klemtoon heeft vermoedelijk de overgang ook > oek veroorzaakt. In de oork. komt eenmaal *uek* voor ³⁾, waaraan ik niet veel waarde hecht.

Een fri. umlautsvorm van de germ. *au* was bekend in Fra. en Ha.: *indippe indopen* (ofri. dêpa, os. dôpian); in Lw. en elders: *instippe*

¹⁾ Grdr.² § 60, Kl. § 37.

²⁾ HEINERTZ. Ind. Forsch. 30.

³⁾ E. I, 53.

(Kil. stippen, sax. fris. j. in-dooopen. Intingere); ook komt nog voor tieme *het hooi door middel van een tieme paal op een hoop brengen* (uitvoerig behandeld in het Fri. Wbk. i.v. tieme en tiemje). In de oork. luidt het theemen, Kil. heeft teem. j. hoy-teem. Perticafoenaria.; het nwfri. tiemje of tymje. Dit woord komt van het subst. tieme, time. De afleiding is niet zeker; LÖFSTEDT I, 104 geeft als grondvorm taumjan, dat in het ofri. têma zou moeten zijn, maar is de vorm van Kil. daartegen geen bezwaar?

Bleu en sneu zijn overgenomen uit andere dan fri. dialecten. Ook hooi en strooi hebben de ned. klank, het fri. heeft hea en strie. In Lw. uit 't fri. instruierke („instrooiing") buitenkansje in geld, nwfri. struie *strooien*, (got. straujan).

De westgermaanse *auw*.

§ 82. De wgerm. *auw* is in Lw. [əu], evenals in het ned. en fri.: dou *dauw* (ofri. dâw, ags. dêaw), houe *houwen* (ofri. hâwa, hâuwa, hâuwa, ags. hêawan), frou *vrouw* (owfri. frowe, ontleend, oorspr. hoogduits, zie F.W.).

De westgermaanse *eo*.

§ 83. De wgerm. *eo*, die ontstaan was uit germ. *eu*, behalve voor *i, j* en *u*¹⁾ is in Lw. evenals in het ned. [i], uitgezonderd voor dentalen en *m*, waar de klank nog licht diftongisch en iets langer is [i:ə]: bedriege *bedriegen* (ofri. bidriâga, nwfri. bidrage, ohd. bitriogan), biede *bieden* (ofri. biâda, nwfri. biede met [i:ə] als in Lw., ohd. biotan), dief *dief* (ofri. thiâf, nwfri. tsjeaf, dat verouderd is en vervangen is door het ned. woord met [i:ə], ohd. diob), diene *dienen* (ofri. thiânia, nwfri. tsjinje, ohd. dionon), giete *gieten* (ofri. giâta, nwfri., jitte, ohd. giozan), riem (leren) *riem* (ohd. rioma, ags. rêoma, nwfri. riem).

Vroeger was ook in andere gevallen de *ie* diftongisch. JOHAN WINKLER deelt tenminste mee: „de tweeklank *ie* wordt zeer duidelijk uitgesproken, en trekt, vroeger echter meer dan thans, enigszins naar *ia*, bv. niat voor niet, liad, lied, enz. Het is nagenoeg dezelfde klank van holl. bier ²⁾.

De toestand in Lw. wijkt geheel af van die in het fri., die nogal samengesteld is. In het ofri. was *ia* ontstaan, dat misschien drie

1) Zie ook R. C. Boer, Oerg. Handboek. Haarlem 1918, § 63,3.

2) De Lw. tongval en het Lw. taaleigen. Taalgids IX 1867.

waarden had ¹⁾, waaruit in het nwfri. soms een |i:ə| is ontstaan.

Opm.: Een verkorting van de w germ. *eo* in licht *licht* (niet donker) (ofri. *liâcht*, ohd. *licht*, nwfri. *ljocht*) en niks (JELTEMA); misschien in lisken *liezen* (nwfri. *ljisken*).

In de oork. is de *eo* meest *ie*: *lieve*, *niemant*; ook *ij* of *y*: *nijt*, *nyt*; *ije*: *sijecken*; en *ee*; *dree*, *deenen*, *voerlees*, *mitsdeen*.

De westgermaanse *iu*.

§ 84. De wgerm. *iu*, ontstaan uit germ. *eu* voor *i*, *j* en *u*, is in Lw. |y:| bedude *beduiden* (ofri. *bi-thiûda*, *bi-thiôda*, nwfri. *bitsjutte*), duidelijk *duidelijk*, duuts *duits* (ofri. *tyoesch*), fluus *vlies* (ofri. *flius*, nwfri. *fluus* (met |y:|), luden, nu lui (ofri. *liôde*, *liude*, nwfri. *ljue*), froulie, frollu in de kleine steden, 't Bi. *frolie* (nwfri. *frôlje*), enz. Ook voor *r* bleef de |y:| fuur *vuur* (ofri. *fior*, *fiûr*, nwfri. *fjûr*), sture *sturen* (ofri. *stiôra*, *stiûra*, nwfri. *stjûre*).

In de oork. is de *iu*: *u*, *ue*, *uu*, *w*: luden, luuden, lwden, bijtueghe.

In het ofri. was de germ. *eu* voor *i*, *j* en voor *w* tot *iu* geworden, die in het owfri. soms lang, soms kort was ²⁾. In het nwfri. ontwikkelde deze klank zich verder tot |iu|, |ü| en |y| ³⁾.

In Lw. is waarschijnlijk de frankische vocaal overgenomen, het Gronings heeft echter ook |y| ⁴⁾.

De westgermaanse *euu*.

§ 85. De wgerm. *euu* en *iuu* is in Lw. |ou|: trou *trouw* (ofri. *triûwe*, owfri. *trouwe*, nwfri. *trou*), broue *brouwen* (ofri. *briûwa*, nwfri. *broue*), rou *rouw* (ags. *hrêow*, nwfri. *rou*), jou (pron. pers. en poss.) (ofri. *iu*, *io*, poss. *iuwe*, *iowe*, nwfri. *jo*).

De z.g. *ui*².

§ 86. De z.g. ned. *ui*^{2 5)} is in Lw. gewoonlijk |œi|: bui, duit, fluite, kuiere, lui, ruile, spui *spuug*, spuite; ook het friese bluisterich *weelderig* (afl.?) is bewaard; een |y| heeft puun *puin* (dit had wellicht een *û*)

¹⁾ Grdr.² bl. 1234.

²⁾ Grdr.², § 65.

³⁾ Fri. Dg., 238 vv.

⁴⁾ Sch. § 75.

⁵⁾ J. W. MULLER, Ts. 40, 140 vv., VAN DER MEER § 62.

en puik *puik*. Pui komt in een van de oork. voor als pey-(doren), in het nwfri. pei-(keamer).

Het nwfri. heeft in de bovenstaande woorden ook een tweeklank, variërend van |oi|, |o:i| tot |œi|; puin heeft een |y| en puik een |u| en |y|.

De vocalen in lettergrepen met zwakke klemtoon.

§ 87. De vocalen in lettergrepen die de hoofdtoon niet hebben, ontwikkelen zich anders als die in de beklemtoonde lettergrepen. Lange vocalen worden verkort, wijzigen zich in |ə| of verdwijnen geheel, korte klinkers worden tot |ə| of verdwijnen.

Deze ontwikkeling is algemeen in de wgerm. talen; in de weinig geschreven talen, zoals het stadsfries en het fries, is de verkorting verder gegaan dan in die welke meer geschreven worden, daar men in het schrift de langer en vollediger vormen de voorkeur geeft.

Samenstellingen.

§ 88. Wanneer de samenstellende delen niet meer als afzonderlijke woorden worden gevoeld, staan ze aan vervorming bloot: ankəmə < aankomende *toekomende*, buufərə < buurvrouw, dəbij < daarbij, fandəl < ferendeel, gromke < grootmoeke, navent < goeden avond, skuldoek *vaatdoek* < skuddeldoek, skolk *schort* < schorteldoek; skusjemantel < schoorsteenmantel.

Vooraf ook de plaatsnamen en eigennamen zijn door de accentverhoudingen sterk gewijzigd, dikwijls tot onkenbaar wordens toe: serivestraatsje < 's Here(n) Ivo straatje; Oosjestraat < Oosterstraat; Tenooifeld < Tournooiveld; Trien < Catharina; Griet < Margaretha; Miene < Hermina, enz.

Afleidingen.

Voorvoegsels.

§ 89. Het wgerm. *bi-* is in 't ofri. *bi-* naast *be-*; in 't owfri. in de meeste gevallen *bi-*, het nwfri. heeft gewoonlijk |bə|, hier en daar nog *bi*. Als voorzetsel is in de Wouden *bi* in gebruik, in de overige delen bij |bɛi|.

Het Lw. heeft ook *bə-*, en als voorzetsel *bij*, evenals het A.B.N.

De niet-friese oorkonden hebben *bi* of *bij* naast *be*: *bikenninghe*, *bistedt*, *besunder*, *bifelen*, *bijdiert*.

Het wgerm. *gi-* werd in 't ofri. *ji-* en komt in 't oofri. zeer zelden voor als *i-*¹⁾, in 't owfri. is het verdwenen, alleen na *un-* is soms een *-e-* bewaard gebleven. In 't nwfri. is het grotendeels verdwenen: bij het part. perf. geheel, bij subst. komt het nog voor: *gebiddel*, *geflean* *gebed*, *gebrûk*. In deze gevallen staat het gebruik onder ned. invloed.

In Lw. ontbreekt in de regel *ge-* bij het part. perf.: wij he fut weest *wij zijn wit geweest*. Wanneer het part. perf. als adjectief wordt gevoeld staat *ge-* wel: *gelee(r)d*, *geskikt*, *gerust*, *ongerust*. Deze woorden zullen wel onder invloed van het ned. in gebruik gekomen zijn ²⁾.

Bij de adj., subst. en infinitieven staat *ge-* meest wel, soms is de [ə] verdwenen, soms ook *ge-*. *Ge-* staat o.a. in: *geduld*, *gemak*, *gesicht*, *gesund*, *gelukkig*, *geflied*, *gesanik*, *gebeure*, *gelowe* (ook *glowe* en *love*); *ge-* ontbreekt in: *liek*: wij bin *liek*: *wij zijn quitte*, *lowe*, *makkelijk*, *wis*; *bruke* *gebruiken* (fri. *brûke*). JELTEMA heeft nog: *zond gezond*, *nwfri. soun*, thans in Lw. *gezond*.

Opmerking verdient *gebeuren*, dat in holl. dialecten *beuren* is. In Lw. is 't altijd *gebeure*, in het nwfri. *barre*. *Beure* heeft in Lw. de betekenis van *geld ontvangen*. *Gebeuren* kan dus niet uit het Hollands zijn, het Gron. kent 't wel, maar hier is 't, *gezien* 't *ontbreken* van *ge-* in vele gevallen, waarschijnlijk ook *ingevoerd*. Het moet wel aan de ned. schrijftaal ontleend zijn.

In de oork. komt het part. perf. met en zonder *ge-* voor, *gi-* heb ik niet *genoteerd*; ook bij de subst. en adjectieven ontbreekt het wel, hoewel niet zo vaak als bij 't part. Beide vormen staan soms in dezelfde zin: *erfnamen* *erfgenamen*, *wassen* is *gegroeid is*, *hebben* *gebraght*, *hebben* *brocht*, *both* *gebod*, *reed* *geld gereed geld*.

Het wgerm. *to-* komt voor in 't owfri. als *to-* en *te-*, *ti-*. In het nwfri. is het *te-* zowel in de zin van het hd. *zur* als in die van *zer*; in Lw. is 't ook *te-*: *tevreden*, *teugen*, *trug* *terug*; *tefreten*, *tebeten*, *teskeurd*.

Als voorzetsel nog toe in: *toegelijk* *tegelijk*.

De oork. hebben nog wel de vorm *toe*: *toevreeden*; als voorzetsel *dikwijls* *toe*: *toe* *geghens*, *toe* *wetene*; ook *te*, *the*.

¹⁾ Grdr.², 1250.

²⁾ Zie S. en H. bl. 130.

Het wgerm. *far, fir, for* is in 't owfri. *for*, in 't nwfri. [fər]. In Lw. is het [fər]. Wanneer het grondwoord met een klinker begint of *l*, verdwijnt de vocaal van 't voorvoegsel gewoonlijk; voor consonanten verdwijnt de *r*: frandere, fleden, fekouden, fegeten, f(e)liese *verliezen*.

In de oork. komt het voorvoegsel in verschillende vormen voor: foerarmit, forbunden, voerleeniget, vercoft.

De achtervoegsels.

§ 90. De suffixen werden gedeeltelijk zwak betoond, gedeeltelijk behielden zij een zware bijtoon. Deze behandeling had invloed op de vorm. Het suffix wgerm. *-baria* is in 't ofri. *bēr*, in het nwfri. [bər]. en *-bier*. In Lw. *-ber*: eetber, dankber.

In de oork. al gancber, tijlber.

-dom is in 't nwfri. *-dom*, in Lw. id.

Het ofri. *-hêd(e)* is nwfri. *-heid* en met minder toon *-yt*, in 't Lw. evenzo *-heid* en *-iet*.

In de oork. *-heid*: waerheyd en *-heed*: salicheed.

Het ofri. *-skip(i)*, owfri. *skip(i)*, nwfri. *-skip*: *selship*. In Lw. is dit achtervoegsel verdrongen door het frankische *-skap*. In de oork. komt naast *-scip* en *-schap* ook, maar zelden, *-schop* voor. In de Middeleeuwen was *-scip* nog hollands, ook Brederode gebruikt 't nog; *scop* zou oostelijk zijn: het is algemeen nederduits ¹⁾ en *-schap* Brabants ²⁾. Het Lw. *-skap* zal dus uit de schrijftaal gekomen zijn en later door 't A.B.N. zijn gesteund.

't Nwfri. *-sum*, *-som*, ned. *-zaam* schijnt ofri. niet opgetekend te zijn. ³⁾ In Lw. is het [səm]: streksum, groeisum.

Het nwfri. *-nis*, ned. *-nis* is in Lw. ook [-nes]: begraffenis, na de hoofdtoon [-nəs]: fonnis, vonnis.

Het nwfri. *-lik*, ned. *-lijk* is in Lw. [-lək] evenals in 't fri., soms *-lk*: makkelk, aeklk, lijk *leelijk*. De oork. spellen *-lick*, *lijk*.

De uitgang *-us*: goedens, rooiens komt in Lw. evenals in 't fri. en in 't Gronings voor.

¹⁾ LASCH § 213.

²⁾ Ho. Di., 21, 107, 128.

³⁾ Zie echter LOOPSTRA, 51 noot 3.

De suffixen *-ing* en *-ling* zijn in 't nwfri. en ook in 't Lw. *-ing* en *-ling*.

In de oork.: bekenninghe, pennyng, ook, onder duitse invloed, *-ung*.

Het achtervoegsel *-ig* is in Lw. [æx]: buiig, machtig, iwerig.

In de oork.: *-ig*, *-ighe*, *-ijge*, *-ichg(h)e*.

De zwakbetoonde vocaal.

§ 91. De zwakbetoonde vocaal, die nu door *e* wordt weergegeven, komt in de oork. voor als *e*, *i* en *y*. Soms wisselen *e*, *i* en *y*, maar er zijn ook gevallen, waar volgens mijn notities *e* ontbreekt en andere waar *i*, *y* regel is. 't Voorvoegsel *ge-* heb ik niet met *i* aangetroffen en *-ig* en *-ing* niet met *e*. In *be-* staan *be-*, *bi-*, *by-* naast elkaar, de eerste vorm wint terrein. Verschil in uitspraak is hier mogelijk. Ook in de uitgangen wisselt *i* met *e*: *Godis*, *Godes*, ook *Goeds*, *vrijendaghis*, *-es*, *foerarmit*, *folgeth*.

Met *o* werd herhaaldelijk porchelen *perceelen* gespeld.

JELTEMA spelt deze vocaal ook nog dikwijls met *i*: *it ot*, in *en*, *ris eens*, *lekkertjis*, *botjis*, *ootjis*. Ongetwijfeld maakte de vocaal een *i*-achtige indruk op hem (§ 1).

Evenals in 't fri. en in 't ned. wordt in 't Lw. dikwijls een [ə] ingevoegd tussen hetero-organische consonanten, vooral wanneer één een *l* of *r* is: *helleft*, *hallem*, *arrem*.

De zwakbetoonde eindvocaal is in de 1e pers. sg. van het praesens afgevallen: *ik loop*, in het meervoud is hij gebleven: *wij lope*. In het nwfri. is de toestand evenzo, alleen de zwakke ww. van de 2de klasse hebben *-je* (§ 155).

In de oork. komt de *-e* nog veel voor.

Bij enkele substantieven is de *-e* nog gebleven. Ook het nwfri. heeft grotendeels de *-e* opgegeven. SIEBS¹⁾ geeft als regel „dass jedes im reinen Auslaute stehende afries. *-e* abfällt, hingegen, alle afries. *-a* der Endsilbe zu *-e* geschwächt erscheinen”. Het Lw. heeft deze *-e*'s gewoonlijk geapocopeerd: nwfri. *moanne* Lw. *maan*, nwfri. *túme* Lw. *duum*, nwfri. *hoanne* Lw. *haan*, nwfri. *mage* Lw. *mage*, *maag*. Bewaard bleef een *-e* in: *balke*, *brugge*, *helte*, *karre*, *kiste*, *mage*, *pine*, *stoepe*, *tange*, *tonne*. Sommigen gebruiken ook de geapocopeerde vormen.

¹⁾ Grdr.², 1244.

DE CONSONANTEN.

De zg. halfvocalen.

De westgermaanse *w*.

§ 92. De wgerm. *w* is [w] ¹⁾, dus een labiodentale explosief, aan het begin van een woord voor vocalen: wasse *wassen*, water *water*, woane *wonen*, wolk *wolk*.

Voor een *r* is de *w* enigszins spirantisch, maar wordt geen [v]: wreed *wreed*, wrive *wrijven*, wrotte *wroeten*.

Na consonanten voor een vocaal is de *w* ook enigszins spirantisch: dwile *ijlen*, dwinge *dwingen*, kwiek *vlug*, swaar *zwaar*, twaalf *twaalf*.

De *w* is verdwenen of gevocaliseerd:

1. na sommige consonanten voor vocalen: hoe (< *hwo), hoek (< hoelyk), hoeste (ags. hwôstan), so (got. swa), suk (swa-leiks), suster, tussen;

Opm.: twiebak *tweebak* in B_g² (Am.) tubak.

2. na consonanten: singe *zingen*, ort *erwt*;

3. tussen heldere vocalen *nij* (< *niwi);

4. aan 't eind van een woord na een lange klinker: snee *sneeuw* (fri. snie, Do. id.), see *zee*.

In het midden van woord na [ou] en voor [ə] is de *w* bilabiaal: douwe *duwen*, trouwe *trouwen*.

Voor de *w* van we of wij assimileert de medeklinker van de stam: salle we > sawwe *zullen we*, late we > lawwe *laten we*; verder is de *w* geassimileerd in frommes *vrouw*. Swaluw *zwaluw* heeft spellinguitspraak met een duidelijk hoorbare bilabiale slot-*w*.

In de oork. staat dikwijls *v* voor *w* en omgekeerd, welke verwisseling bevorderd zal zijn doordat de *v* in het fries ontbrak. Eigenaardige spellingen zijn: besuvaert, tualiff.

De westgermaanse *ī*.

§ 93. De wgerm. *ī* is [j] voor vocalen aan 't begin van een woord: jaar, jong, jage, jagen. In andere posities is de *ī* verdwenen.

De *ō*-verba, die in 't fries nog de uitgang *-je* hebben, b.v. fiskje *wissen* missen die in het Lw. dialect: fisse *wissen*.

¹⁾ De [w] stelt de klank van holl. waar voor.

In de fri. oork. staat soms *g* voor *j*: bysiggelgen voor bisegeljen *bezegelen*, tha gene voor tha jene *degene*, genwardagha voor jen-¹⁾, *tegenwoordige*, gheyja, jeyjen, *jagen*, beide vormen in een oork.²⁾ *Ghi*, *gi* voor *y*, *jij*, gild voor jild *geld*³⁾.

VAN HELTEN⁴⁾ neemt m.i. ten onrechte aan dat „der semivoc. hier eine zwischen *j* und dem spirant *g*-laut liegende Qualität hatte”.

Ook in de niet-friese oork. komt dit verschijnsel voor Aengummer Anjummer, Aergens voor Arjens, Reintgens voor Reintjens, peygen plur. van *pei* (pui) vergl. Fri. Wbk. *peikeamer*, *scuteferger* *schipper* (Lw. burgerboek), Adge voor Adie, zoals een bekende Lw. burgemeester zijn naam schrijft.

Het mnd. en mnl. kennen deze wisseling ook. MULLER⁵⁾ en FRANCK⁶⁾ verklaren deze *g* als orthographische aanduiding van de *j* voor *i*, een gebruik dat uit de romaanse (westfrankische) spelling is overgenomen. Later kan de *g* althans een enkele maal voor andere als palatale klinkers gebruikt zijn: Aengummer.

De liquidæ.

De westgermaanse *r*.

§ 94. De wgerm. *r* is in Lw. meest punt-*r* |*r*|, soms huig-*r* |*R*|.

Het fri. heeft alleen de punt-*r*.

De |*r*| of |*R*| komt voor aan het begin van een woord, ook na medeklinkers, voor vocalen, en intervocalisch: rood *rood*, droom *droom*, gras *gras*, oren *oren*, grawe *graven*; in 't midden van een woord en na vocalen: roer *roer*, deur *door*, erwen *erven*, in een zwak betoonde silbe is hij sonantisch: seumer *zomer*, solder *zolder*, gekker *gekker*, finger *vinger*.

Voor *d*, *t* en *s* is de *r* uitgevallen beed *baard*, had *hard*, hat *hart*, oten *erwten*, skustien *schoorsteen*, steet *staart*, fa(*r*)s *vers* (adj.), he(*r*)st *herfst*. In 't fri. bovendien voor de *n*; in Lw. staat tussen de *r* en *n* een overgangsklank: gerən *garen*, torən *toren*; is dat niet 't geval, na korte klinker, dan valt de *r* weg: fandel *verrel*, hanne *horne* (Sn.). JELTEMA heeft ook too.*n* *toren*; voor de *l* verdween de *r* in ee(*r*)lijk *eerlijk*, hee(*r*)lijk *heerlijk*, wee(*r*)licht *weerlicht*; in zwak betoonde lettergrepen

1) Si. I, 17, jr. 1410.

2) Si. I, 326, jr. 1483.

3) Si. I, 160, jr. 1460.

4) Gramm. § 92.

5) Ts. 45, blz. 95.

6) FRANCK § 108. Zie echter ook Grdr.², 1258.

ook voor *m*, *n* en *b*: damet *daarmee*, fenoemd < *vernoemd*, debij *daarbij*; bij sandhi ook nog voor andere cons.: da komt ie.

In de oork. komt een enkele vorm zonder *r* voor: swatte Arnds *zwarte Arend* (1534)¹⁾, Achtkaspell (jr. 1581), maar het verdwijnen kan al eerder plaats gehad hebben; het zal echter jonger moeten zijn dan de overgang *er* > *ar*, als deze woorden tenminste niet zijn overgenomen met *-a(r)-*.

De westgermaanse *l*.

§ 95. De wgerm. *l* is bewaard gebleven aan 't begin van een woord en na consonanten: lang *lang*, lief *lijf*, bliwe *blijven*; in 't midden en aan 't eind: speule *spelen*, dele *delen*, stal *stal*, melk *melk*, feugel *vogel*, sleutel *sleutel*. In de laatste twee gevallen is de *l* sonantisch.

De donkere *l* die in 't fri., hoewel niet steeds, voorkomt²⁾ heb ik in Lw. niet waargenomen. Hij is neutraal.

De *l* is verdwenen in hoek en suk, *wat voor* en *zulk*, eveneens in sa'k en *zal ik*, wi'k *wil ik*, sawwe *zullen we*, dou sast *je zult*, as *als*.

In de plaats van *r* staat een *l* in meneuvels *streken*.

In de oork. heeft dikwijls een louter grafische verdubbeling van de *l* plaats, speciaal na klinkers: al heell, gellden, sall (bl. 45).

Moller *molenaar* heeft assimilatie van *ln*.

De nasales.

De westgermaanse *m*.

§ 96. De wgerm. *m* is aan 't begin, in 't midden en aan 't eind bewaard: man *man*, moeke *moeder*, smaak *smaak*; kroem *krom*, arm *arm*. *mb* is geassimileerd tot *mm* > *m*: kroem, om.

In 't oudfri. was *m* voor spirant reeds weggevallen, hij ontbreekt ook in 't Lw.: feif *vijf* (got. fimf, hd. fünf), sacht *zacht* (ohd. semfti, samfto).

Hammer *hamer* en skammel *schraag* hebben een gegemineerde *m* gehad.

De westgermaanse *n*.

§ 97. De wgerm. *n* is voor een vocaal, ook na een consonant, intervocalisch en na een vol betoonde vocaal op enkele uitzonderingen na

¹⁾ E. I. 156.

²⁾ Phon. & Gr. § 14, EYKMAN Grouw, 26 en 37.

bewaard: nimme *nemen*, knassebien *kraakbeen*, snije *snijden*, kanne *kan*, han *hand*, man *man*.

In het ofri. was de *n* uitgevallen voor de spirant, vandaar in het nwfri. ús *ons* (ofri. úse, ohd. uns), oer *ander* (ofri. ôther, ohd. ander), goes *gans* (ohd. gans). In Lw. zijn de ned. vormen met *n* in gebruik; alleen suud *zuid* waar de *n*-loze vorm algemeen is geworden, en duust *berg op het hoofd* (§ 47), hebben de ingvaeoonse vorm, evenals rier (§ 55)¹⁾.

Misschien ook smeudig²⁾. het Ned. Wbk. zegt i.v. sme: „Indien dit woord oud is (waar de gewestelijk zeer verschillende vormen op wijzen) zou het kunnen beantwoorden aan eng. smeeth ags. smœde (uit smōþi), waarnaast smooth”. Toch wordt ook de mogelijkheid geopperd van verwantschap met *snuigen*. „Althans op het gebruik zullen *smedig* en *smijdig* van invloed zijn geweest.”

De nasaalloze fri. vormen komen in de oork. ook niet voor.

De *n* is voor *s* opnieuw verdwenen onder nasalering van de voor-gaande vocaal: o:ⁿs < ons, ook in 't subst. ons, fε:ⁿster *venster*, mε:ⁿs *mens* (§ 1), dou ka.ⁿst *jij kunt*, Diⁿsdag *Dinsdag*, Woeⁿsdag *Woensdag*; deze nasalering is ook fries.

In het ofri. was de *n* van de onverbogen zuivere infinitief verdwenen. Deze komt ook niet voor in het Lw. dialect: fisse *vissen*, lope *lopen*. De eensilbige verba hebben de *-n* wel: doen, gaan, staan, sien (§ 155).

Het pron. *men* is dikwijls *me*, evenals in 't oud- en nwfri.³⁾

Het part. perf. heeft de *n* bewaard, na *p* wordt die |*m*:| loop^m *gelopen*.

De *n* als meervoudsuitgang bij de substantieven is gebleven en sonantisch geworden. In de meervouden van woorden op *m*, *b* en *p*, wordt de *n* *n*: boom^m *bomen*, bloem^m *bloemen*, krob^m *pissebedden*, raap^m *rapen*, skip^m *schepen*, tob^m *tobben*. Beide verschijnselen zijn ook fri.⁴⁾

In het oudfri. was de- *n* ook afgevallen bij de adv. en preposities: binna, úta, búta, uppa, binitha e.a. (ags. inan, binnan, útan, búta, beneoðan)⁵⁾. In het Lw. dialect en in 't nwfri. komen ze vaak met *n* voor: binnen, buten, boven, beneden, altiten *altijd*, die wel een *n* zullen gekregen hebben van adv. waar de *n* bewaard was: morgen, of weer

¹⁾ Een *n* was ook weggevallen in 't ofri. in de plur. praes. Het Lw. heeft die *n*-loze vormen nog (§ 155).

²⁾ LASCH § 26.

³⁾ Gramm. § 107.

⁴⁾ S. en H. bl. 59.

⁵⁾ Vgl. Gramm. § 107.

hersteld: tussen. De overneming van de *n* uit de geschreven of gesproken taal (sommige adv. zijn uit het ned. overgenomen: beneden en boven) is ook mogelijk, maar, daar wij die invloed bij de verba niet zien, is 't wel onwaarschijnlijk, hoewel de werkw. uitg. meer bestand tegen een derg. beïnvloeding geweest zullen zijn als de adv., zodat 't bewijs niet geheel overtuigend is.

Opmerkelijk is in de oork. bij de *n* de grafische verdubbeling in 't midden en aan 't eind van een woord: woennen, ennigte, inn by wessenn, onns, alderdoerluchtistenn.

Wegval in: nacommeden.

De westgermaanse *ng*.

§ 98. Over de wgerm. *-ng* is niets bijzonder te vermelden.

De *t en ues*.

De westgermaanse *þ*.

§ 99. De wgerm. *þ* komt als |p| in de drie posities voor: pad *þad*, penning *þenning*; open *open*, slape *slapen*, helpe *helpen*; skerp *scherp*.

De fri. vorm kapet (praet. en perf. praet.) die in de fri. oork. tot het eind toe voorkomt, is in de niet-friese door 't frank. of nederd. koft vervangen, dat thans in 't fri. wordt gebruikt, maar in Lw. weer door kocht is verdreven.

In de oork. vindt men vormen als compt, genoemd waar de *þ* de overgangsklank aanduidt, die in 't Lw. zeer vaak gehoord wordt.

Met *þ* nog: stiepmoeder *stiefmoeder*.

De westgermaanse *t*.

§ 100. De wgerm. *t* komt als |t| in de drie posities voor: tien *tien*, toom *toom*, tong *tong*, stien *steen*; hiete *heete*, sitte *zitten*; ha(r)t *hart*, fuot *voet*, groat *groot*.

In de verbindings-*tst* assimileert de eerste *t* aan de *s*: best *best*, laast *laatst*, dou must *ij moet*, groaste *grootste*, ko(r)ste *kortste*, na een korte klinker blijft bij adj. op *t* deze ook wel bewaard: kotste, fetste *vetste*.

De *t* voor *s* blijft meestal bewaard, maar valt weg in anhiese *aanhitsen*, echter *muts*, *puts*.

Na *s* en gevolgd door een consonant assimileerde de *t* ook aan de *s*: *besselgeren rijggaren*, *bussel borstel*, *ka(r)sdag kerstdag*.

De *t* is afgevallen in *gehak gehakt*, *krek correct*, dit laatste komt ook met *t* voor; beide woorden zijn ook hollands.

Met aangevoegde *t* komen voor: *knikke(r)t knikker*, *kikke(r)t kikker*.
Bovenstaande wijzigingen zijn ook fri.

Evenals in het owfri.¹⁾, in het mnl. een enkele maal²⁾ en in het nederduits³⁾, staat ook in de niet-friese oork., hoewel niet zo algemeen als in de fri., soms *th* voor *t* of voor *d* in auslaut. Dit gebruik vermindert in de loop der zestiende eeuw; het langst komt voor thoe *te*, dat nu nog in eigennamen staat. In de niet-fri. oork. is 't een friese spellinggewoonte.

Deze *th* kan een overblijfsel zijn van de ofri. *th*, die tot *t* werd en in de spelling nog werd geschreven, van deze positie uit kan hij ook daar gekomen zijn, waar oudtijds een *t* stond, en verder ook voor een ausl. *d* zijn gebruikt.

Voor oude *th*: *haeth heeft*, *folgeth volgt*; voor oude *t*: *heth sy het zij*, *mathen maten*, *mith met*, *thoe te*, *thot tot*, *the te*, *seeth zij het*, *wth uit*; voor *d* in auslaut: *besegeleth bezegeld*, *both gebod*, *fasticheith vastigheid*.

De spelling *dt* wordt dikwijls gebruikt voor ausl. *d*, waarschijnlijk om de inlautende en auslautende klank aan te geven: *Godt*, *raedt*.

Bij de *t* treedt ook de consonanten-opeenhoping op: *profijtt*, *raedtt*.
Soms staat de *t* nog in de telwoorden: *tsestich* en *tsoeventich* (§ 147).

Een enkele maal staat voor *d* een *t* in 't midden van een woord: *ponsmeden pondematen* (met fri. *e*); ook in fri. oork. komt dit nu en dan eens voor: *quid scholden*, *kwijscholden*, *Schochstrede Schochstraat*. Vermoedelijk zijn deze vormen het gevolg van de slappe articulatie. In med dessen brief *met deze brief*, hebben we met een, vermoedelijk niet alleen grafische, assimilatie te doen.

De westgermaanse *k*.

§ 101. De wgerm. *k* komt als *|k|* voor in drie posities: kan *kan*, kienze *kiesen*, kien *kind*, knibbel *knie*, kwast *kwast*, klok *klok*; breke *breken*, make *maken*; boek *boek*, buuk *buik*.

¹⁾ Gramm. § 119 B Anm.

²⁾ FRANCK § 8.

³⁾ LASCH § 314.

De *k* is verdwenen in punt *punt*. Achtkarspelen *kerkspel*, kermis *kerkmis*.

De *k* is in 't ofri. in bepaalde gevallen in an-, in- en auslout geassibileerd.¹⁾ In Lw. is van deze friese wijziging weinig meer overgebleven; ze komt nog voor in enkele op zich zelf staande woorden: muntsjemuurstraat *monnikenmuurstraat* en maits *made* en in de verkleinwoorden op -tsje (§ 122).

In de oork. wisselt de *c* met de *k* in de anlout voor de *a*, *o*, *u*, ook voor de *l* en *r* is de *c* gebruikelijk (voor de *n* ontbreken mij de bewijzen); becant, coepman, Cuper, cleen, clederen, craeck, daarnaast vormen met *k*. In de in- en auslout is de *ck* zeer gewoon: schicken, onbreeckelijk, versaeck wij, lijck, oeck, ick. Vormen met *k* zijn in de minderheid. Voor *ks* wordt meest *x* gebruikt: jaerlix, ook desghelijcx; voor *kwqu*: qwijt, quam. Soms staat *ch* in de auslout: onfoerbrechelyc, replich ende onreplich (E. I. 135, E. I bl. 277 jaerlich). Deze twee laatste oorkonden staan onder duitse invloed, zoals blijkt uit solichs, gyfftung. In het fri. komt deze spelling ook voor²⁾. Het zijn geen verschrijvingen zoals SIEBS veronderstelt, maar verzwaringen van de *c* met *h*, waarvoor de *h* in meer gevallen gebruikt werd³⁾. In de anlout vond ik dit verschijnsel in E. II 189a en b: chrachtte, geschreven door JACOB REINERS, administrateur van het gasthuis, later ook burgemeester van Lw., die nogal voor verdubbeling en verzwaring voelt, bv. vhoogden⁴⁾.

§ 101. De wgerm. *k* is in de verbinding *sk* aan 't begin van een woord gebleven: skame *schamen*, skere *scheren*, skimmel *schimmel*, skriewe *schrijven*, skrieme *huilen*.

In het midden is de *k* in de regel verdwenen: fisse *vissen*, wasse *wassen*; hij staat nog in: lissen *liezen*; bovendien in: biskop *bisschop*, meskien *misschien*, waarskuwe (waarskouwe) *waarschuwen*, en in 't suffix *-skap*: boadskap *boodschap*, geselskap *gezelschap*. Het behoud van de *k* is in de laatste vier gevallen te danken aan het relatief sterke accent van de volgende syllabe.

Ook aan 't eind van het woord is de *k* verdwenen: mens *mens*, fis *vis*, flees *vlees*. Enkele woorden bewaren de *k* nog: mosk en moskje

¹⁾ Gramm. § 133, 134, Grdr.² § 128 en J. J. LOOPSTRA, De assiblatie in de oudfri. oork. Haarlem 1935.

²⁾ Grdr.² 1289.

³⁾ Vgl. LASCH § 336.

⁴⁾ E. II, 186.

mus en *musje* (ook de plur.) en bij sommigen: brodsk *broeds* en groatsk *trots*.

Het fri. heeft de *sk* in deze drie gevallen bewaard.

In Lw. is de bovenstaande toestand betrekkelijk jong. WINKLER deelt mee ¹⁾: „De *sch* op het einde en in 't midden der vormen werd vroeger wel als *sk* uitgesproken evenwel meest in 't geheel niet gehoord; .... „ofschoon bij oude lieden de *sk* in deze woorden (mens, fissen) nog wel wordt gehoord.”

Met deze mededeling is in overeenstemming dat ik de *sk* nog hoorde te Dokkum in: to fisken *te vissen*, tusken *tussen*, wasken *wassen*; in Ba. (Am.) hoorde ik behalve deze woorden ook nog Paask en Paasken *Pasen*.

JELTEMA (1768) schrijft aan 't begin van een woord steeds *sch*. Ongetwijfeld sprak men *sk*. Hij sluit zich aan bij de gemeenlandse spelling. Ook in 't nwfri. spelde men gewoonlijk in de anlaut *sch*, zo deed Gysbert Japicx en de dichter van *Ansk en Houck*; ook owfri. en oudoostfri. komt deze schrijfwijze voor. In de inlaut schrijft JELTEMA: minsken en winsten *wensten* (waar de *k* uitgevallen zal zijn in de verbinding *-nskt*) en aan 't eind van een woord: varsk *vers* dat nog fri. is, (in Lw. nu: fas), overdwaalsche en vleis *vlees*. Dit laatste woord is vermoedelijk zonder *k* overgenomen.

Uit 't bovenstaande mag men besluiten, dat in de niet overgenomen woorden in de drie posities als regel *sk* gesproken werd. Het verschil in spelling tussen *sch* in anlaut en *sk* in de andere posities komt vermoedelijk hierdoor dat Gysbert Japicx en ook JELTEMA, wanneer ze „gemeenlands” spraken of lazen, in de anlaut *sk* lieten horen, maar in de in- en auslaut *s*, omdat de verbinding *|sx|* hun moedertaal vreemd was. De spelling *sch* = *sk* kon dus in de anlaut blijven in het fri., maar *sch* = *s* in de inlaut en auslaut bevredigde niet ²⁾. Daarbij komt dat niet alleen de Friezen *sk* spraken in de anlaut, maar ook waarschijnlijk de Noord- en Zuid-Hollanders ³⁾.

De *k* zal 't eerst verdwenen zijn aan 't eind van onverbuigbare of in de regel niet verbogen woorden, ook in 't fries is hij in die positie soms verdwenen ⁴⁾, daarna ook in verbuigbare woorden in de auslaut (b.v. Lw. mins tegenover 't fri. minske), vervolgens bij die woorden ook in de inlaut.

¹⁾ Dialecticon I, 466.

²⁾ Een enkele *sch* in de inlaut bij G. Japicx tast deze redenering niet aan.

³⁾ KLOBKE: De Amsterdamsche volkstaal voorheen en thans. Amsterdam 1934, bl. 6 en 7, en HEEROMA Ho. Di. 25 en 95.

⁴⁾ S. en H. bl. 64 en 65.

In de oork. staat dikwijls nog *sc* naast *sch*: scicken, scerpste, scroeder, gescreven (meest afgekort), bewascken, Pasce., ook *sch* komt nog voor aan 't eind van een woord: fleysck, eysck, wasckhuys, versck vleysz, Hondebosck. Tussen heeft de volgende spellingen: tuysschen, twisgen, tusschen, tusken. Ook *sk* komt een enkele maal voor: fisker.

De mediae.

De westgermaanse *b*.

§ 102. De wgerm. *b* is [b] aan het begin van een woord, en in het midden: bine *binden*, buuk *buik*, brei *brij*, blied *blij*; tobbe *tobbe*, krobbe *pissebed*.

Wgerm. *mb* is geassimileerd tot *mm* > *m*: dom < dumbe (§ 96).

Hebben, dat in 't ofri. nog met *bb* voorkomt is in 't nwfri.: hawwe, in Lw. hewwe, dat, wat de consonant betreft, ontstaan zal zijn naar de 2. 3. p. sing. praesens: dou hest, hy het, owfri. hast; hat havit, heweth, heth, waar de *b* in de 2. 3. pers. sing. niet ontstaan was, naar analogie waarvan ook de 1e pers. sing. en de plur. zijn [b] verloor.

In karbonade is de *b* door assimilatie *m* geworden: kermenade.

In de oork. komt een enkele maal *-bp-* voor: Jacobpinen, een combinatie van in- en auslautspelling ¹⁾.

Ook inlassing van *b* tussen *md*: voerbeneombden.

De westgermaanse *d*.

§ 103. De wgerm. *d* is aan 't begin van een woord bewaard als [d]: duuk *deuk*, doue *duwen*, drive *drijven*.

Intervocalisch is de *d* in de regel gebleven: bloede *bloeden*, biede *bieden*, brade *braden*, breide *breien*, ride *rijden*, soade *zode*. Ook in 't fri. bleef hij in dit geval.

Opm.: Edik is eek, overgenomen uit frankische dialecten; 't fri. heeft een vorm met *tt*, evenals Twente en een deel van Drente en Groningen (F.W.).

De *d* is na een klinker met een volgende *l* en *r*, die sonantisch waren geworden, geassimileerd: aar *ader*, boel *boedel* (ofri. bodel), foer *voer*, faar *vader*, te gare *te gader*, samen, skuldoek < skuddeldoek *vaatdoek*, dalik *dadelijk*, moer (ongebruikelijk) *moeder*.

¹⁾ Zie § 100 en LASCH § 286.

Ook het late ofri. en het nwfri. kent de vormen zonder *d*. Het eerste heeft daarnaast vormen met *d*, zo: ferlike *vaderlijke*¹⁾ naast feder *vader*²⁾. De vormen zonder *d* zijn ook „deftig”, zo komt de formule: Ffeer en Soon en halghe Gaest voor. In Lw. is in fader de *d* weer hersteld onder invloed van 't beschaafd.

In de frankische dialecten is de *d* in dit geval ook verdwenen³⁾.

Soms is in Lw. de silbe *-de* in zijn geheel afgefallen, evenals in 't nwfri., soms alleen de *-e*: bedstee, bedsteed, *bedstede*, blied *blij* (met *d* < *th*), laad *lade* (id.) moed *moe* (id.), slaad *salade* (uit fra. *salade*).

Het Lw. dialect kent in 't algemeen, behalve in bovenbehandelde gevallen, niet de wegval van *d* tussen klinkers en 't invoegen van de overgangs-klink *j*. Alleen enkele woorden, blijkbaar onder invloed van 't Hollands opgekomen, hebben *j*: goeie, kwaaie, rooie en dooie. In 't fri. hebben deze een *d*, behalve 't eerste dat ook met *j* voorkomt⁴⁾. De Lw. vormen zijn nog niet oud; WINKLER deelt er over mee⁵⁾: „rooije bloemen zegt men thans waar oude lieden ook nu nog steeds roode bloemen zeggen; roode beyen = aalbessen hoort men echter nog meer als rooije beijen”.

De *d* na *ou*, is niet regelmatig verdwenen; hij is in 't fri. (waar *al-* en *ol-* niet samenvielen als in Lw.,) bewaard en in Lw. in de regel ook: gouden *gouden*, ferkouden *verkouden*, skouder *schouder*, daarnaast echter houwe *houden*, echter praet. houden *hielden* en part. praet. houden *gehouden*, kouwe *koude*, ouwe *oude*. De *n* steunt blijkbaar de *d*, zodat deze in de genoemde vormen niet wegvalt.

Inlautend *nd* wordt *n*: fine *vinden*, bine *binden*, fonnen *gevonden*, bonnen *gebonden*.

De *d* viel uit voor de uitgang *-st*: dou bloest, *jij bloedt*, dou braast *jij braadt*.

Aan 't eind van een woord is de *d* na een lange klinker meest stemloos en vrij „los” (lenis): brood *brood*, beed *baard*, peed *paard*. Soms is hij verscherpt tot |t| en dan wordt deze wel in de verlengde vorm overgebracht: altiten *altijd*; Bo. peerten *paarden*.

Aan 't eind van een woord viel de *d* in 't nwfri. soms af: brea *brood*, sie *zaad*, die *daad*. Ook vormen met *d* komen voor. Dit proces in 't fri.

¹⁾ Si. I, 9 jr. 1402.

²⁾ Si. I, 19 jr. 1415.

³⁾ Zie C. B. v. HAERINGEN Ts. 46.

⁴⁾ Zie S. en H. bl. 49.

⁵⁾ De Lw. tongval en het Lw. taaleigen. Taalgids IX (1867).

is nog niet voldoende opgehelderd. Bogerman ± 1540 heeft: quaed, bereed, tsoed, reed: seed.

In Lw. heeft deze *d*-afval niet plaats gehad.

Na de *-n* is de *d* (ook *d* < *th*) dikwijls afgevallen of geassimileerd: han *hand*, hon *hond*, kien *kind*, mon *mond*, pon *pond*, wien *wind*; in de kleine steden komen hier meer vormen van voor als in Lw., terwijl daar de voorg. klinker gerekt wordt: brän *brand*, tån *tand*. Het fri. kent deze assimilatie en rekking ook. Ze is vermoedelijk ontstaan in de verlengde vormen *hand_n* > *han_n*. Een enkel woord dat in Lw. in 't enk. de *d* heeft, mist die in 't mv.: bannen *banden*, lannen *landen*.

Ook enkele teg. deelw., die niet meer als zodanig gevoeld worden, missen in 't Lw. de *d*: mijen, hoeden, razenen, *bedeesd*, *behoedzaam* en *razende*, evenals in 't nwfri.

Bij SIPMA trof ik in de fri. oork. zonder *d* aan: ponemeta *pondemaat* ¹⁾, kynen *kinderen* ²⁾, fijngueden *vondgoederen* ³⁾. De vormen zonder *d* zijn ver in de minderheid en ik vermoed dat bovengenoemde mee van de eerste zijn.

Na *l* en *r* wordt voor de *r* dikwijls een *d* „ingevoegd”: daalder *daalder*, skoonder *schoner*, duu(r)der *duurder*.

In de oork. *dt* voor *d* in: landt, reedt, ook voor *t*: abdt.

De spiranten.

De westgermaanse *g*.

§ 104. De wgerm. *g* is aan het begin van een woord stemhebbend en explosief [g]: guud *goed*, gaan *gaan*, gewe *geven*. In het fri. is dit in het algemeen ook zo; men zou geneigd zijn deze uitspraak ook voor het owfri. aan te nemen, waartegen enkele bezwaren zijn ⁴⁾. Ook in samengestelde of afgeleide woorden behoudt de *g* zijn explosief karakter, weggaan [wega:n] *weggaan*, deu(r)gewe *doorgeven*.

In het fri. ging de oude *g* in bepaalde gevallen, in hoofdzaak voor

¹⁾ Si. I, 515 jr. 1506.

²⁾ Si. II, 345, 346, jr. 1529.

³⁾ Si. I, 326 jr. 1483.

⁴⁾ Grdr.² 1296 vv.

oorspronkelijk palatale vocalen ¹⁾, in *j* over. In het Lw. dialect zijn deze woorden bijna alle door niet-friese vervangen: Lw. geld, nwfri. jild, gift nwfri. jefte, Lw. geren *garen*, nwfri. jern, Lw. guster *gisteren*, nwfri. jister; uitgezonderd: Lw. jarre *gier*; nwfri. jarre.

Een *j* stond in de oude straatnaam Kromiadt, waar de *i* uit de vorm iet *gat* kwam.

In 't midden van een woord staat de stemhebbende spirant |g| en aan 't eind de |x|. Ook in de eerste positie heeft 't oud- en nwfri. een eigen ontwikkeling, dikwijls bestaande in een palatalisering en assibilering, in bepaalde, hier niet besproken gevallen ²⁾. In Lw. zijn de ned. woorden overgenomen.

Enkele vormen met *i* in afwijking van de nederlandse, zijn daeie *uithouden*, ags. adôgian (§ 81), faai *veeg* (§ 79), krije *krijgen* (ofri. krige, krigia) (§ 56).

Ook zijn in Lw. normaal ik *sêg*, dou *seist*, hy *seit*, praet. *seid* en part. perf. *seid*, evenzo lêggen *liggen* en *leggen*.

De assibilering van de *g* ontbreekt in Lw.: vgl. Lw. *segge*, nwfri. *sizze*.

In morgen is de *g* uitgevallen: *morren*, nwfri. *moarn*, ook wel in teun *tegen*.

De westgermaanse p.

§ 105. De wgerm. p heeft zich in 't owfri. in de regel tot |t| ontwikkeld: tsjinje *dienen* (ofri. thiania), tank *dank* (ofri. thonk), twinge *dwingen* (ofri. twinga). In Lw. zijn deze woorden door niet-friese vervangen: diene, dank, dwinge. Alleen enkele bleven bewaard: terp, treeft ³⁾, duve-til, til(le) *brug* en uuttine uitzetten (ags. pindan).

In de zwakbetoonde pronomina, in 't bepaald artikel en in de adverbia, ther, than, thus, enz. neemt SIEBS ⁴⁾ een stemhebbende spirant aan, die „vielleicht schon für die altfries. Zeit" in *d* overging. In 't nwfri. vertonen ze dan ook een *d*, zo ook in 't Lw. dialect: dou, dinen, die, daar, dus, enz.; ze komen ook overeen met de frankische en saksische vormen.

De *d* of wellicht de *th* van het artikel assimileerde zich met de prepositie die voorafging: oppa *op de*, zo ook thans *noğ*: op'e kop, mette

¹⁾ Grdr.² 1300.

²⁾ Grdr.² § 130 en 131 en LOOPSTRA.

³⁾ Tenzij het uit 't lat. is. Zie Suppl. F.W. i.v.

⁴⁾ Grdr.², 1280.

pet op, andere tafel. De *th* van *dou* bleef scherp en werd tot *t* in verbindingen waar een *s* of *t* voorafging: *ast it doeste als je het doet*.

In het late *owfri.* staat inlautend voor *th* willekeurig *th* en *d*, en ook voor *d* dikwijls *th*. SIEBS zegt: „Mit Sicherheit kann für das 15. Jahrh. das intervokalische *th* als blosse orthographische Tradition für die Aussprache *d* oder für den — sicherlich schon im 15. Jahrh. beginnenden — Ausfall des Dentals betrachtet werden.”¹⁾ Ik vermoed echter dat inlautend *th* niet gelijk geworden is aan *d*, maar zijn spirantische karakter bewaarde, stemhebbend werd en later wegviel. Dit blijkt uit de verschillende behandeling die de *th* en de *d* intervocalisch hebben ondergaan. De *d* bleef, maar de *th* verdween en er ontstond als er geen *i* volgde een overgangsklank die met de voorgaande klinker tot een tweeklank werd.

Men vergelijkte *Lw.* snije *snijden* (met *ei*) *fri.* snije (*ofri.* snītha, *ags.* snīðan) met *Lw.* ride *rijden*, *nwfri.* ride, *ofri.* rīda (*ags.* rīdan); zo ook *baaije baden*, *nwfri.* baaie (*ohd.* badon, *ags.* baðian), *lije lijden* *nwfri.* lije (*ofri.* lītha), *mije mijden*, *nwfri.* mije (*ofri.* mītha, *ags.* mīðan), *roaije rooien*, *nwfri.* roaije (*ofri.* rothia).

Vormen waarin het *Lw.* dialect een *d* heeft zijn overgenomen uit „'t gemeenlands”: *skade* (*owfri.* skatha, *ska*, *nwfri.* skea), *medeliden*, *fri.* meilijen; het kerkwoord *belidenis*; 't *nwfri.* heeft dit woord ook overgenomen.

Intervocalisch voor een sonantische *l*, *r*, *m*, assimileerde de *th* zich aan de consonant evenals de *d* (§ 103). Hier ontstond dus overeenstemming met het *ned.*

Na *r* werd de *th* geassimileerd: *eerappel*, *eerbeï*.

Gegemineerde *thth* wordt *nwfri.* *tt* > |t|: *smitte* dat ook in *Lw.* lang gebruikt werd en *swette grens*, dat als eigennaam nog voorkomt.

Aan het eind van een woord is de *th* in de regel in het *ofri.* bewaard, in het *nwfri.* deels *d* geworden en deels afgevallen²⁾, evenals de *d*. De omstandigheden en de oorzaken van deze wijziging zijn nog niet voldoende opgehelderd; in het *Lw.* dialect komt deze *th* afval niet voor, behalve in de 1, 2 en 3 pers. pl. praesens waar de uitgang *th* in het *fri.* was verdwenen³⁾ en dan ook in het *Lw.* dialect niet voorkomt: *wij*, *jimme*, *sij lope* (§ 155).

¹⁾ Grdr.², 1275.

²⁾ Grdr.², 1284.

³⁾ Zie b.v. in E. I. no. 74 jr. 1493.

De westgermaanse *þ*.

§ 106. De wgerm. *þ* is in het midden van een woord tussen vocalen [w] (zie § 6), maar spirantisch gesproken: drawe *draven*, lewe *leven*, bliwe *blijven*, bowen *boven*; ook na consonant (*l* en *r*) heeft hij deze klank: ferwer *verver*, sturwen *gestorven*, silwer *zilver*.

Aan 't eind van een woord is de *þ* tot [f] geworden: kalf *kalf*, ferf *verf*; ook voor stemloze consonanten wordt de *þ* verscherpt: blijft *blijft*.

In het fri. is de [þ] geabsorbeerd door de voorgaande vocaal: nwfri. oer *over*, Lw. ower, of weggevallen: nwfri. stjert *sterft*, Lw. sterft, nwfri. heal *half*, Lw. half. Oer is, althans in het schrift, ouder dan de andere gevallen, die toch ook ± 1500 al ontstaan waren: hala stede *halve stede*.¹⁾

In Lw. is deze overgang weer opgeheven door vreemde invloed; bewaard is alleen dolle *delven*.

De *f* uit *þ* is verdwenen in: he(r)st *herfst*, sels *zelfs*, helte *helft*.

Opm.: Op Ba. (Am) is de *f* in dief en lief ge vocaliseerd.

In de oork. staan inlautend *w*, *v* en *u*: breue *brief*, lywe *lijf*.

De westgermaanse *f*.

§ 107. De wgerm. *f* is [f] voor vocalen en consonanten: fis *vis*, feif *vijf*, fietich *vijftig*, fet *vet*, frieze *vriezen*, fremd *vreemd*, frei *vrij*, flooi *vloo*, flees *vlees*; ook inlautend na consonanten: skrift *schrift*.

Aan 't eind van een woord staat de *f*: hof *hof*; ook [þ] is auslautend *f* (§ 106). Inlautend wordt *f* tot [v] of [w]: wolven.

De verbinding *-ft* komt in Lw. zelden meer voor; in bijna alle gevallen staat de frankische *-cht*, uitgezonderd natuurlijk waar 't ned. ook *-ft* heeft. Lw. heeft ook nog *-ft* in luchtich *fris*.

In de oorkonden wisselt *-ft* met *-cht*: roemhaftich, voircocht, affterstallige, achterfolgen.

Oorspr. *f* of *þ* > *f* is weggevallen in stiesel *stijfsel*.

In de oork. staat *f* aan 't begin naast *v*: foer, voer *voor*, fleishouwer, vleys *vlees*, falikant *falikant*, veerdich, feerdich *vaardig*. De *v* wijst op ned. of nederd. invloed. Ook *w* staat voor gesproken *f*: worsch *voorsch(reven)* ²⁾.

¹⁾ Si. I, 50; jr. 1430.

²⁾ LASCH, § 288 vv.

De grafische verdubbeling vindt men in 't begin: ffeen, ffoegden, ffopka (eigenaam); aan 't eind, en vóór *t*: fyff, daraff, breeff; heefft, crafft, grafftwal.

De westgermaanse *s*.

§ 108. De wgerm. *s* is in Lw. *|s|*: aan 't begin van een woord voor vocalen en consonanten: saai*e* zaai*e*n, siek zie*k*, soeke zoek*e*n; swa(r)t zwart, spiker spijk*e*r; in een woord voor cons.: he(r)fst herfst, du(r)st dorst; aan 't eind van een woord: wis gewis, gras gras.

Inlautend na een lange vocaal en voor een vocaal of sonantische *n*, *m*, *l* is de *s* stemhebbend geworden: leze lezen, raze razen, huuz*n* huizen, muuz*l*s mazelen, beez*n* bezem, aaz*m* adem.

De verbinding *sj* in *sjoue*, Sjoerdsje is *|sj|* en geen *||s|*, evenals in 't fri., waar de combinatie echter veel vaker voorkomt.

De bovenstaande ontwikkeling is ook fries.

In de oorkonden wisselen in de anlaut de *s* en de *z*: salicheed onser zielen; ziel, zeel heeft meestal, tegen de uitspraak, *z* ongetwijfeld onder kerkelijke invloed; zuster staat naast suster, enz.

Inlautend komt dikwijls *s* voor: gezond, lesen, besegeleth; soms verdubbeld: gansse, gansze (L.S.); auslautend staat ook meest de *s*, (*ss*) in: iss, huys, wassdrayster, echter des*z*; een *z* staat in overmitz, des maentz; wellicht is deze te wijten aan de gewoonte *z* te schrijven voor *|s|*.

De westgermaanse *h*.

§ 109. De wgerm. *h* is anlautend in Lw. *|h|*. De toestand in het Lw. dialect komt verder overeen met die in het A.B. en wijkt op enkele punten af van 't fries; ik wijs hier op germ. *hs* die tot *ks* werd, maar in 't frankisch tot *ss* *|s|*: fri. waechsd*om* Lw. wasd*om*, fri. sechstj*in* Lw. sest*ien*.

Soms valt de *ch* aan 't eind weg: ik s*e* 't niet, ik sa 't niet, ik zeg, zag 't niet, no niet, nog niet.

Het achtervoegsel *-heid* mist bij zwakke toon de *h*: wariet waarheid.

In de oork. staat de *h* meest nog in hlijen bekennen, ook wel eens in hlast last, evenals in 't ofri. De *h* staat niet in ut te oisen, uit te hozen, nwfri. eazgje.

Voor *th* zie § 100.

VORMLEER.

HET SUBSTANTIEF.

Het geslacht.

§ 110. Het verschil tussen oudtijds mannelijke en vrouwelijke substantieven is door het verdwijnen van de flectie bij de substantieven en bij de begeleidende woorden in het Lw., evenals in het fri. en in het noordned., verdwenen.

In de pronominale aanduiding wordt nog verschil gemaakt tussen mannen en vrouwen; bij mannen gebruikt men *hij*, enclitisch *ie*, soms *er*; bij vrouwen *sij* of *se* als pron. pers., met de daarbij horende andere vormen en pronomina. Ook bij onz. woorden voor mannen of vrouwen worden deze pron. gebruikt.

Ter aanduiding van dieren wordt meest *hij*, enz. gebezigd; voor stoffen, die een niet-onzijdige naam hebben, gebruikt men *it*, *'t*, en ook wel *se*: van thee b.v.: is se al trokken? is 't al trokken? van turf: it is op.

Het onzijdige lidwoord is *it*, *'t*. Er is bij sommige woorden verschil in het gebruik van *de* en *it* tussen het Lw. en het fri., soms ook tussen het Lw. en het ned. Overeenstemming met het fri. en verschil met het A.B.N. is er b.v. bij de volgende woorden:

Lw.	Fri.	Ned.
it ankel	it ankel	de enkel
it (meest de) beerd	it bird	de baard
it kin	it kin	de kin
it skouder	it skouder	de schouder
it wang	it wang	de wang
it febryk	it febryk	de fabriek
it lei	it laei	de lei
it slaad	it slaad	de sla
it laad	it laed	de la
it sop	it sop	de soep
de snotte	de snotte	het snot (neusvocht)

Verskil met het fri. en overeenstemming met het A.B.:

Lw.	Fri.	Ned.
it bos	de bosk	het bos (woud)
it meer	de mar	het (de) meer
de brief	it brief	de brief
de tuun	it tún	de tuin.

HILARIDES vestigt in zijn „*Nieuwe Taalgronden der Neederd. Taal*” en vooral in zijn „*Naader ontdekkinge van Nieuwe Taalgronden*” op dit verschijnsel al de aandacht.

Ook de tijdsbepalingen: fan 't seumer, fan 't herst, fan 't winter hebben it, evenals in het fri. en gronings ¹⁾.

De verbuiging.

§ 112. Evenals het fri. en het ned. heeft ook het stadsfri. in het algemeen de germaanse casusaanduidingen opgegeven bij de substantieven en onderscheidt het alleen nog een enkel- en meervoud. De genitiefbetrekkingen worden meest omschreven door het voorzetsel *fan*; het ind. obj. vindt zonder omschrijving zijn plaats in de zin; alleen bij nadruk wordt de prepositie *an* gebruikt; ook het dir. obj. wordt door zijn plaats in de zin, of door zijn logische betekenis aangeduid. Voor het aangeven van andere betrekkingen worden meest preposities gebruikt.

Een nog levende genitief op -s komt voor bij verwantschapsnamen en aanspreekvormen: faders piep *vaders pijp*, moekes stoof *moeders stoof*, mien dochters man, meesters hoed. Deze betrekking wordt ook omschreven door het poss. pron., of door een voorzetsel: meester sien hoed, de hoed fan meester. Ook komt de genitief predicatief voor, terwijl het subst. dat de bezitting noemt, wordt weggelaten: Fan wie is dat kopke? Dat is moekes en dit is mienen. *Van wie is dat kopje? Dat is moeders en dit is van mij.*

De zwakke genitief, die in het fri. nog gebruikt wordt bij verwantschapsnamen en bij eenlettergrepige eigennamen ²⁾, komt in het Lw. dialect niet meer voor. In de oork. trof ik die nog wel aan: Gauthie kameran, Aucke kist (jr. 1531), de kamers van G., de kist van A.; ook de gen. op -s komt hier voor.

¹⁾ Sch., § 151.

²⁾ Phon. & Gr., § 198.

In vaste uitdrukkingen zijn nog restanten van de vroegere naamvallen in gebruik: adv. gen.: smorres, saves, nachts, seumers; datievormen: in 'e weech *in de weg*, út 'e weech, te goede houwe, te lande komme, te rechte komme, bist in 'e huus? *ben je in huis?* In 't laatste geval blijkt de datief niet uit het subst., maar uit het lidwoord.

In de oork. vindt men fri. naast ned. vormen gebruikt: van mijner wegena, Huusma heiligen. De dat. op *-e* wordt ook nog aangetroffen: oppen Nyenjaeresdaeghe, binnen derselven stede, die gasthuse, in den gasthuysse.

Woorden die oorspronkelijk vrouwelijk waren, krijgen evenals in in het 16de eeuws ned. soms een *s*.

Een merkwaardige dubbelvorm is *ons herens* (bl. 56), dat vaak voorkomt aan het slot van een oork. Fries is *us hera*. Dergelijke dubbele genitieven komen ook in het mnl. voor: sijns bodens, des herens ¹⁾, ook o.a. bij Vondel: hertens ²⁾.

Het meervoud.

§ 113. Het meerv. wordt in het Lw. gevormd door *n* (< en), *s* en *e(r)s*.

§ 114. Het meerv. op *n* komt het meest voor. De *n* is sonantisch bankn *banken*, stoeln *stoelen*, en assimileert, geheel of gedeeltelijk, aan de *m*, *b*, *p*: boomm, tobm, raapm (§ 97), na de *k* en *ch* ontstaat dikwijls een *ɲ*: koekɲ *koeken*; de *s* en *f* van het enkelv. worden stemhebbend huuzn, kouzn, duuvn. De woorden op *-e* krijgen ook *n*: kedden *hitten*, karren.

In het ofri. komen klankwettig in de nom. en acc. pl. geen vormen op *n* voor, ook niet bij de *n*-declinatie. Deze had in de gen. pl. een vorm met *-n-* (skeltena) en in de datief pl. een op *-m* (skeltum). De *m* kon later tot *n* worden ³⁾ en van deze twee vormen uit komen in de nom. en acc. pl. *n*-vormen in gebruik, vooral in het oudwfri. De zwakke gen. pl. drong ook in andere klassen door, die ook een dat. op *-m* hadden en zo kon ook in die klassen een meerv. op *n* ontstaan. Of vreemde invloeden hier nog mee gewerkt hebben, is bij het ontbreken van gegevens niet te zeggen. In de oorkonden van het St. Anthony-Gasthuis zijn de *n*-vormen al bijna zonder uitzondering in gebruik.

¹⁾ VAN HELTEN, Mnl. Spraakkunst § 282 Opm. 2.

²⁾ Zie ook J. H. KERN Ts. 48, 112.

³⁾ Grdr.² § 73 en bl. 1340.

§ 115. De *s* staat meest na een zwak betoonde syllabe, evenals in het ned.: appels, bloesems, dekens, hammers, spiegels, stinkerts; boomkes, hontsjes; herings, leunings, echter feranderingen. Seun *zoon* heeft seuns en seunen (nwfri. soannen).

De *s* kwam aanvankelijk in het ofri., althans voorzover het bekend is, niet voor. Vermoedelijk is deze uitgang onder invloed van het saksisch of ned. in het nwfri. (en het Wangeroogs) ingedrongen ¹⁾. Het late owfri. heeft enkele meerv. op *s* b.v.: klinkerts *muntnaam*. In de niet fri. oork. zijn de vormen op *s* talrijker, maar er worden nog veel met *en* gebezigd, die nu *s* hebben: borgheren, naastlegeren, stuveren (ook stuffers), broeren, susteren, dekenen, kussenen, guldenen (ook *s*), schepenen (een enkele maal *s*), lepelen, e.a.

§ 116. Enkele woorden hebben een dubbelvorm *-ns*: flaktens, learsens, pokkens ²⁾.

§ 117. Het meerv. op *-eren* of *-ers* is in het nwfri. onbekend, in het oofri. komt *-er* voor ³⁾, in het owfri. is het zeldzaam. In Lw. komen voor kleren, eie(r)s en kiende(r)s. Kalf en lam hebben kalwen en lammen, als in het nwfri.; ook eien wordt gebruikt.

In de oork. staat een enkele maal goederen, meest echter goeden en eens goeders; kynden naast kynderen, ook in het owfri. komt kyndera (gen. plur.) voor ⁴⁾.

§ 118. De onregelmatige meervoudsvormen die in het fries voorkomen ⁵⁾, ontbreken in het Lw., voorzover ze geen ned. zijn.

Het meerv. van *man* is *mannen*, van *frou* meest *frouen*, waarnaast ook *frollie*. Samenstellingen met *man* als *timmerman* hebben *-lui*, vroeger ook *-luden*.

§ 119. In het A.B. hebben sommige meervoudsvormen een gerekte klinker naast de korte in het enkelvoud. In het fri. en in het Lw. is in de regel de korte vocaal uit het enkelvoud gebleven: blad bladden, dak dakken, fat fatten, rad radden, skip skippen, smid smidden, lot lotten, slot slotten. Maar *dagen*, *steden*, *wegen*, in het nwfri. *dagen*, *stêdden*, *wegen*.

¹⁾ Grdr.² 1341, LASCH § 366 Anm. 3, SCHÖNFELD³, 114.

²⁾ SCHÖNFELD³, 114 en 115.

³⁾ SIEBS Grdr.³, 1340.

⁴⁾ E. I, 3, Si. I, 41.

⁵⁾ Phon. & Gr. 19.

De breking die bij vele woorden in het nwfri. optreedt in verlengde vorm en dus ook in meerv., komt in Lw. niet voor. In Fra. is ze enigszins te merken in kiïpen *kippen* en stiïnnen *stenen*, de *i* is er echter lichter als in het nwfri. (§ 78).

§ 120. Evenals in het A.B.N. en het fri. behouden verschillende substantieven, die hoeveelheden, maten, gewichten en munten noemen de enkelv. vorm: drie snees eies, vijf pon suker, twintig gulden, seiven jaar. Echter: drie sinten, vijf stuwens, drie kwatsjes, twee weken, twee maanden leden.

§ 121. In het Lw. zijn ook verschillende substantieven die alleen in het meerv. voorkomen, bv. muzels *mazelen*, pokkens *pokken*, hassens *hersenen*.

De deminutiva.

§ 122. Hoewel de vorming van de deminutiva strikt genomen bij de woordvorming behoort, die in dit werk niet besproken wordt, meende ik om de belangstelling die deze woorden de laatste tijd genieten, ze te moeten behandelen.

De verkleinwoorden worden in Lw. gevormd als in het nwfri. ¹⁾.

Men vindt dus:

-*ke* na een klinker, na een tweeklank en na *m, p, (b), f, s* en *r*: eike *eitje*, leike *leitje*, buike *buitje*, moeke *moedertje*; boomke *boompje* popke *popje*, tobke *tobbetje*, wiefke *wijfje*, doaske *doosje*, broerke, *broertje*;

tsje (vaak *-tse* met licht palataal bijklankje) na *l, n, t (d)*: steeltsje *steeltje*, pantsje *schoteltje*, tuutsje *kusje*, boadsje *boordje*. Met wegval van de *t*: kasje *kastje*. Dit *-tse* gaat vooral in het meerv. licht over [t s e s]. JELTEMA spelt dan ook lekkertjis (adv.) botjis *een munt*, echter ook: steentjes.

-*je* na *k, ch* en de verscherpte *ng*: koekje *oochje*, jongkje *jongentje*. Ook *oochke, flachke*;

-*k* komt nog voor in *pielk pijl*, evenals in het nwfri.

Opm.: Kammeraatske *vriendin*, zonder verkleinende betekenis, heeft in Lw. het onfriese *-ske*; waarschijnlijk is het afgeleid van kammeraatsje *vriendje*, waar *-je* uit geabstraheerd is en vervangen door het „liefelijker” *-ke*.

In het nwfri. komt *-ke* een enkele maal nog voor achter *l* en *n*: „holke naast holtsje, bernke naast berntsje, waarbij kan worden

¹⁾ S. en H. 75 vv.

opgemerkt, dat *-ke* in dit geval dient om iets liefs of bevalligs te kenmerken" ¹⁾, vgl. een soortgelijke mededeling over de verkleinwoorden op *-ke* (andere dan bovengenoemde) uit Groot-Schermer door HEEROMA ²⁾. Bij Gysbert Japicx en in de *Rimen* en *Teltsjes* komt *-ke* ook nog wel na de *t* voor. In Lw. is dit ongetwijfeld ook zo geweest, want WINKLER ³⁾ deelt mee: „Het is moeilijk om een regel op te geven, waar naar de woorden met *je* en *tsje* en *ke* tot verkleinwoorden worden gevormd, want er zijn zeer vele uitzonderingen, en voor eenige woorden zijn ook beide verkleiningsvormen in gebruik, b.v. *kiinke* en *kiintje*, *kindje*”.

§ 123. Ter vergelijking geef ik hier ook de verkleinwoorden van een ander fries mengdialect, het Bildts. Hier zijn de deminutiva heel anders:

-tsi na een tweeklank en na *m, l, n, t, (d)* en *r*: *aeitsi, laeitsi, boitsi, boomtsi, sleuteltsi, māntsi, boatsi, broerts*;

-i na *p, f, s, k* en *ch*: *skapi, wijfi, sussi, slokki* en *wechi broodje*;

-echi in enkele woorden: *tobbechi, stoepechi*, soms ook *kinnechi kinnetje*; vroeger zal de uitgang wel algemener geweest zijn; mijn zegsman geeft tenminste bij *tobbechi* op dat sommigen *toppi* zeggen, maar dat 't eerste woord de oudere vorm is. Merkwaardig is het totale verdwijnen van *-ke* en het voorkomen van *i* of *ie*, dat in het stadsfri. geheel ontbreekt. Men zie verder over de Bildtse verkleinwoorden W. DE VRIES in Ts. 46, 202—206. Er is enig verschil in de vormen; mijn opgaven berusten op persoonlijke waarnemingen, die later nog door schriftelijke navraag gecontroleerd zijn; mijn zegslieden waren oude mensen.

Het verschil tussen stadsfri. en Bildts springt hier duidelijk in het oog.

HET ADJECTIEF.

§ 124. De adjectieven die niet voor een onzijdig substantief staan, hebben de buigingsuitgang *e*, in het enkelvoud: *Fan een ouwe man en een ouwe frou kanne je niet anders ferwachte*. Wanneer het adj. voor een onz. substantief staat en er een onbepaald woord of niets voorafgaat, krijgt het geen *e*: een groot ongeluk, skoan water; een oud pak, gien groot peed; na het lidwoord en 't aanw. vnw. wordt 't adj.

¹⁾ S. en H. t.a.p.

²⁾ Ho. Di. bl. 96.

³⁾ Dialecticon I, bl. 466.

meest verbogen: 't groate Rusland, na het bez. voornw. komen beide vormen voor: mien nij(e) pak, mien oud (ouwe) horloge, waarbij de *e* vormen minder gewoon en dus nadrukkelijker zijn.

In het meervoud heeft 't adj. steeds een *e*.

Predicatief gebruikt blijft 't onverbogen.

Zelfstandig gebruikte adjectieven krijgen in het enk. meest [ən] uit een ontstaan achter zich: „Dou bist in moaien”, ook „in moaienien”, zo ook in het nwfri. ¹⁾. Ook BREDERO kent deze vormen. In het meerv. hebben de zelfst. gebr. adj. steeds een *n*: „De sieken en de kleine kienders mutte it belije: *de zieken en de kleine kinderen ondervinden 't nadeel.*”

In vaste uitdrukkingen komen bij zelfst. gebruikte adjectieven nog genitiefvormen voor: niet feul goeds, wat moais.

§ 125. De trappen van vergelijking worden in het Lw. gevormd als in het fri. en 't ned.: de comparatief op *-er*, de superlatief op *-st(e)*: groot, groater, groa(t)st.

Na *r*, *l* en *n* wordt meest een *d* ingevoegd bij de comparatief: skoan skoander, duur duurder, kaal kaalder.

§ 126. De stoff. bijv. nw. behouden de *n*, die sonantisch is: goudn, sulwern. Zij kunnen wel de buigingsuitgang krijgen, evenals het verleden deelw.: bradene kiep.

§ 127. In het ofri. had het adj. een sterke en zwakke buiging; een vorm met *n* kwam alleen voor in de sterke buiging masc. sing. acc.: gôdne, -en; deze vorm drong ook in de zwakke buiging ²⁾.

Het mnl. en het nederd. kenden daarentegen verschillende vormen met *-n* ³⁾. In de niet-friese oork. ziet men nu de friese buiging, naast de *n*-vormen die echter dikwijls verkeerd gebruikt worden: mit desen openen breue ⁴⁾, fri. mith disse epena breue; bij volle daghen, fri. bij fulla deghem; mit dese opene breue (1511); mijnen naeckten ziele; allen anderen swaren lasten ende bordden (L.S.) acc. pl.; anderen borgeren (L.S.) nom. pl.; de lesten penninck mitten eersten (acc.s.)

In het Lw. zullen de *n*-vormen reeds van 't oudfries af, behalve in de acc. s. m. niet in gebruik zijn geweest.

¹⁾ S. en H. bl. 97.

²⁾ Gramm. § 206 en 219.

³⁾ FRANCK § 197 en 200, LASCH § 389, 391.

⁴⁾ E. I. 11.

Het persoonlijk voornaamwoord.

§ 128. Eerste persoon.

Sing. nom. ik, 'k, ikke.

„ acc. mij |ɛi| mi (i kort).

Plur. nom. wij |ɛi|, we.

„ acc. ons |o:ⁿ s|.

De pro- en enclitische vorm van de eerste pers. sing. is |k|: kloop even met, 'k loop even mee; wík it even foor di doen?: *wil ik het even voor je doen?* Uit dit laatste voorbeeld blijkt bovendien dat de voorafgaande medeklinker, de slotmedeklinker van 't hulpwerkw., wegvalt. Ikke heeft de volle nadruk.

In de acc. staat dikwijls mi |i| zonder nadruk: Hij het mi sien, *hij heeft me gezien.*

De vormen komen met de algemeen-nwfri. en ook met de ned. overeen, behalve mi, dat geen ned. meer is.

Ook in de pluralisvorm valt de persoonsuitgang *e* en soms ook de voorgaande consonant weg, wanneer 't werkw. weinig accent heeft: *sawwe zullen we, lawwe laten we.*

Voor ons heeft 't fri. ús; de ned. vorm is dus in Lw. overgenomen en genasaleerd.

§ 129. Tweede persoon.

Sing. nom. dou (-stou, -ste), de, jou, je.

„ acc. dij |dɛ i| di |i|, jou, je.

Plur. nom. jimme, jim.

„ acc. jimme, jim.

De gemeenzame vorm is dou (ofri. thu, nwfri. dû, dou): Dou must it sêgge: *Jij moet 't segge*; enclitisch met de oorspronkelijke uitgang van het werkwoord samengesmolten -stou: hoo(r)stou it wel? *Hoor je 't wel?* Met minder accent: de must it sêgge en hoorstet wel?

De nominatief wordt ook gebruikt in de uitroep: dou stinkert *jij deugniet*¹⁾. JELTEMA: dou rekel deste biste. Ook tegen dieren: fut tou *weg jij.*

De acc. is met accent dij en zonder di.

Als beleefde vorm wordt met klemtoon *jou* gebruikt, in het nwfri. *jo*. Deze vorm is de acc. -dat.-vorm van de pluralis: *iu, io, joe*, die de nom.

¹⁾ Zie over deze uitdrukking in 't ned. Ts. 46.

plur. *i, y*, < *ji* heeft verdrongen. Hij kan in de nom. zijn gekomen mede onder invloed van het possessivum: owfri.: jowe, joen.

In de fri. brieven uit de vijftiende eeuw wordt de beleefdheidsvorm *i, y* steeds gebruikt. Jo vond ik slechts eenmaal in een brief van Maester Bucho uit 1511 (bl. 60) als nom.: Ack soe jo met wrow luttia voerdragen bin dat dy jonga Franz dy fyarda partt des huuses scil thostandich vassa villet deer om ..... enz.

In deze brief gebruikt Meester Bucho overigens steeds *y* in de nom. en in de dat.-acc. *joo, jo, joe*. Het is gevaarlijk om uit deze ene plaats conclusies te trekken, te meer daar in de zeventiende eeuw *y* in de nom. gewoon is. Men zou aan hollandse invloed kunnen denken bij deze geestelijke, die een voorname plaats innam in regeringskringen; maar in het middelned., is deze vorm al even zeldzaam als in het fries ¹⁾, wat niet wegneemt, dat hij kan bestaan hebben, maar dat geldt ook voor het fri.

De fri. nom. vorm *ji* komt ook niet voor in de overgeleverde teksten, wel *y* en *ij*. Hij kan verscholen zitten in deze spellingen en in *ghi gi* waarin *g(h)* voor *j* staat, b.v. in Si. I: 160 (jaar 1460), waarin ook *gild = jild* voorkomt ²⁾. Zie ook § 93.

Naast deze geaccentueerde vorm wordt *je* gebruikt als onbeklemtoond pronomen. Beide worden gebezigd met de meervoudsvorm van 't werkwoord: Jou loope diskant mar uut, dan komme je der fansels.

Als beleefde vorm wordt ook de derde persoon gebruikt, zowel het pronomen, de eigennaam, als een andere aanspreekvorm (titel):

Het hy him seer deen, jonkje?

Douwe, het Douwe de top al weer fonnen?

Baas, weet de baas oek hoe laat it is?

Als „vocatief” wordt *je* gebruikt: Hest dy seer deen, je? Het fries heeft hier *ju* ³⁾.

De meervoudsvorm is thans *jimme* dat ook reeds owfri. voorkomt en na 't midden van de vijftiende eeuw in de oorkonden de gewone vorm is. Er staat *jena* en, later, *jema*, beide met afkortingsteken.

---

¹⁾ Zie KLOEKE, Deftige en Gemeenzame Taal. Gron. 1934, bl. 10 en 21, noot 15.

²⁾ Ook SIEBS mening schijnt zo te wezen Grdr.³, 1352.

³⁾ S. en H. bl. 108 vermoeden dat het afkomstig is van een zelfstandig naamwoord, „als hoedanig het ook nog voorkomt: Hij is in goeden ju. Vergelijk het ned. „jog”). Zie ook Phon. & Gr. 127.

Het eerste wordt door SIPMA opgelost in jenna, 't tweede in jemma. Was voor 't eerste jemna beter geweest?

§ 130. Derde persoon.

	Masc.	Neutr.	Fem.
Sing. nom.	hij (hæi), ie, er	it, t	sij, se
„ acc.	hem, um	it, t	hur, $\frac{r}{o}$, se

Voor de drie geslachten:

Plur. nom.	sij, se
„ acc.	se en ook hun

't Fem. acc. ook hur. Do. o.a. har (sing. en plur.).

Enclitisch wordt in Lw. voor het masculinum meest *ie* gebruikt, vroeger en wellicht nog bij een enkele *er* ($\frac{r}{o}$)¹⁾; zoals nog in de kleine steden en in het fri.: Da gaat er hene. SIEBS vermoedt dat het ontstaan is uit een versmelting van *hi* met enclitisch *ther*; soortgelijke versmeltingen zijn in het ofri. niet zeldzaam²⁾, VAN HELTEN³⁾ verklaart het als een *i*-stam. Een bezwaar hiertegen is dat *r*-vormen in het os. ags. en nederfrankisch ontbreken.

De acc. is soms him.

In het onzijdig wordt soms als objectvorm *hem* gebruikt, vooral als wederkerend voornw.: It hontsjie het em sels in 'e poat beten.

In het femininum is *se* als objectvorm het meest gebruikelijk, daar naast komen voor *hur* en *r*, oorspronkelijk de oude dat.. Het nwfri. (h)ja en hju (nom. sing.) komen in de stadsdialecten niet meer voor, ook in de acc. ontbreekt de *j*-vorm. Do. heeft nog har, nwfri. h(j)ar.

In de plur. nom. wordt *se* het meest gebruikt, het friese (h)ja ontbreekt; ook in de dat.-acc. is *se* vrijwel algemeen. Hur, har, hurren, vroeger ook hoor⁴⁾ werd voor alle geslachten, althans bij personen, gebruikt. JELTEMA heeft ook hoor en ons heiten horis (zie ben.). Thans voor 't masc. wel hun. Het nwfri. heeft als objectvorm h(j)ar en h(j)arren en se.

§ 131. Het wederkerend voornaamwoord ontbreekt, men gebruikt, als in 't fri., de pers. voornw. daarvoor.

¹⁾ In het L.S. 53: soe wie dattet alsoe gelegen is datter zijn dong ofte schern —

²⁾ Grdr.², 1354.

³⁾ Gramm. § 244.

⁴⁾ Dialecticon I, 470.

§ 132. Het meest gebruikte wederkerig voornaamwoord is mekar [mækər], daar naast elkaar.

§ 133. Ter versterking van het pron. pers. wordt het vaak met *sels* verbonden, dat onverbogen blijft.

§ 134. De eigenaardige persoonsaanwijzing die in 't fri. voorkomt ¹⁾ en bestaat in een persoons- of verwantschapsnaam, gevolgd door een pers. of aanwijzend voornaamw. komt in Lw. in de laatste vorm ook voor: Wij gaan naar Dirk en dy: *Wij gaan naar Dirk en zijn gezin*. De vorm met 't pers. voornaamw. is, naar 't me voorkomt, minder gebruikelijk. JELTEMA heeft als bezitter-aanduiding: *heiten horis van vader en die er bij horen*.

§ 135. In de oork. komt als dat. plur. voor: hem, maar ook hemmen, van hymmen, heemen vormen die ook ofri. waren ²⁾, ook hennlyuden en hemlyuden.

Het bezittelijk voornaamwoord.

§ 136. De bezittelijke voornaamwoorden zijn: mien, dien, jou, sien, hur; oⁿs, jimme, hun, hur.

Hun is een nieuw ingedrongen vorm, waarnaast ook hur, althans in de kleine steden, nog gebruikt wordt.

Bijvoegelijk gebruikt blijven ze onverbogen, ook in het meervoud: mien boek, dien fader, jou moeke, sien skunen, hur jurk, ons kiendes, jimme angels, hur kiepen, hun knienen.

Zelfstandig gebruikt krijgen ze geen lidwoord, en achter de stam *-en* of *-es*: Dit is mienen, dienen, joues, sienen, hurres, onses, jimmes, hurres, hunnes. In het nwfri. komen mines en minen, dinen, dines, sinen en sines beide voor.

De vormen op *-n* krijgen soms een *t*: mienent.

§ 137. In de oork. vallen vooral op de vele vormen voor „haar” in gebruik: hoire, hoer, haer, hueren, heur, her, die voor alle geslachten in de plur. gelden.

¹⁾ S. en H. bl. 109, Phon. & Gr. § 227 en 229.

²⁾ STELLER § 83, Anm. 7.

Het aanwijzend voornaamwoord.

§ 138. De aanwijzende voornaamwoorden zijn:

Masc. en fem. sing.	disse ¹⁾	die
Neutr. sing.	dit	dat
Plur. voor de drie geslachten	disse	die

Disse komt bij enkele substantieven zonder *e* voor: *dis kant*, *dis kear*, om *dis tied*, *deze kant*, *deze keer*, om *deze tijd*. Hier kunnen oudere vormen bewaard zijn. Het ofri. kende ook in de nom. sing. vormen zonder *e* (*this*, vgl. ags. *þes*).

Bij zelfstandig gebruik krijgen *dit* en *dat*, wanneer ze 't accent hebben, dikwijls een *-e*: Wat must hewwe, ditte of datte?

Zie over de beginconsonant § 105.

Andere demonstrativa zijn: *de-*, *die-*, *it-* en datselde *dezelfde*, enz., *suk(ke) zulke*, *son*, *sonnen zo'n*.

Sukke wordt in het enkelvoud alleen voor stofnamen gebruikt; het onzijdig is *suk*. Voor soortnamen gebruikt men *son zo'n*, en zelfstandig *sonnen*, soms *sonnen-een*. Gee mij oek *sonnen*. *Geef mij d'r ook zo eentje*.

In plaats van *son* komt ook *sun* voor.

Het vragend voornaamwoord.

§ 139. Het vragend voornaamwoord is voor personen: *wie*, voor niet-personen: *wat*, *watte*.

De „tweede naamval” wordt door het bez. voornw. of door een voorz. omschreven.

Het nwfri. heeft voor personen *hwa*, dat in Lw. verdrongen is; *wie* maakt ook in 't fri. vorderingen.

§ 140. Andere vragende voornaamwoorden zijn: bijvoegelijk gebruikt: *hoen*, *zelfst. meest hoenen*, uit hoe een, met herhaalde aanzetting van een: *hoenen een*, ²⁾; *hoek* en *hoeke* uit *hoelyc*, (nwfri. *hok*) dat ook in andere streken gebruikt wordt o.a. in de Zaanstreek, in Groningen, Vlaanderen en Antwerpen ³⁾; *watfoor* en *watfoor'n*.

¹⁾ Het Bildt en Ba. (Am.) heeft *deuze*.

²⁾ S. en H. 115.

³⁾ Ned. Wbk.

Het betrekkelijk voornaamwoord.

§ 141. Betrekkelijke voornaamwoorden zijn: die, dat en wat.

De genitief wordt omschreven met het bez. voornaamwoord: die sien, die d'r.

Achter het betr. voornw., de voornw. en de bijw. die zinnen verbinden, komt vaak een *t*, een restant van de conjunctie det *dat*: mar gien ien die 't er him wat fan gaf; doe't ie dat seid had. Ook in de oork. trof ik doet *toen* aan.

Evenals in het ned. worden ook de voornw. bijwoorden in relatief verband gebruikt.

§ 142. Het ofri. kende geen relativum; het gebruikte vormen van thi, en het relatief bijwoord ther, der. Deze laatste vorm komt in de niet-friese oorkonden nog herhaaldelijk voor: „den Heiligen Heer Sinte Jacob, daer saelighe Arents apostel was ¹⁾, ... en de die gueden, daer sy in 't gasthuys in haer kamer brenghen ²⁾, mit die gewalt daer my Binnert toecomt ³⁾.

Wellicht is in de uitdrukking bij JELTEMA: dou rekel *deste* biste *der* nog vervormd aanwezig.

Ook dat wordt een enkele maal gebruikt bij niet-onzijdige woorden: en wandel off beter en afflosinge van renten dat ewigh sal duren ⁴⁾, onsen kamer, dat wy nu ter tytt in woenen ⁵⁾.

Het onbepaald voornaamwoord.

§ 143. Als onbepaalde voornaamwoorden komen voor: één, in de kleine steden ien, (nwfri. ien), *iemand*, menichien, mennicheen (nwfri. mannichien), gien een, gienien *niemand* (nwfri. gjinien), gien mens (nwfri. gjin minske) *geen mens*, wat (nwfri. hwat), niks (bij JELTEMA al) (nwfri. neat, dat door niks verdrongen wordt), iedereen, ieder, elk en een, *iedereen*, men *men*, se *ze*, gúdens, guunt, in de kleine steden ook goezzen, (nwfri. gúds, gúdden, guon, guont) *sommigen*, alle *alle*, allemaal, allegaar *allen*.

Iemand en niemand (nwfri. immen en nimmén) worden niet gebruikt.

¹⁾ E. I, 54.

²⁾ E. I, 143.

³⁾ E. I, 143.

⁴⁾ E. I, 105.

⁵⁾ E. I, 138.

HET ARTIKEL.

§ 144. Het lidwoord van bepaaldheid is evenals in het nwfri. *de* voor het oudtijds mannelijk, vrouwelijk en het meervoud, en *it* voor 't onzijdig.

In enkele vaste uitdrukkingen is nog iets van een verbuiging overgebleven: in 'e huus, uut 'e huus, (dat. neutr.) ten end *versleten*, op 'n duur. Overigens kent het artikel geen buigingsvormen meer.

In sommige constructies blijft het lidwoord, evenals in 't fri., weg: op, na bed, beide *naar bed*, in kerk, na stad, op solder.

Dikwijls heeft de *d* zich geassimileerd met het voorzetsel: oppe bank, overe deur, *op de bank*, *over de deur*. (§ 105).

Eigenaardig is het gebruik van 't lidwoord 't in: fan 't winter, fan 't seumer, fan 't herst *in deze winter*, enz. die in ander gebruik *de* voor zich hebben; ws. navolgingen van: fan 't jaar < van dit jaar.

Het lidwoord staat wel in: in 't leven blieve *in leven blijven*, op 't heden niet, *nu niet*¹⁾. Deze uitdrukkingen hebben in 't fri. ook het lidwoord, ook in het Gronings.²⁾

§ 145. Het lidwoord van onbepaaldheid is in |ən|, proclytisch |n|.

§ 146. In het ofri. had alleen de acc. masc. sing. een vorm met *n*, de dat. sing. en plur. was, op enkele uitzonderingen na die een *-m* hadden, *tha*³⁾.

In een later stadium is dus alleen een *n* te verwachten in de acc. masc. sing. die door functieverlies en onbetoondheid zich daar niet kan handhaven, zoals uit het nwfri. blijkt. Het middelned. had drie vormen met *n* (masc. en neutr. dat. sing., acc. masc. sing. en dat. plur.). Ook deze *n* verdwijnt dikwijls⁴⁾, maar wordt in geschreven taal weer ingevoerd.

In de niet-friese oork. vindt men vormen met en zonder *n* door elkaar gebruikt, ook bij woorden die vrouwelijk waren in oudere taal: oppen Nijenzaars daeghe, met consent van den eerbaren Borgermeesteren, tvysschen .... ende den armen, den voerseide renten, met den voerseide summe gelts, in den kamer, in den Hoehstraete, Lyoets den wedue, den voerscr. Alydt, Gott dem Almachtige⁵⁾ den

1) Ned. Wbk. VI, 254.

2) Sch. § 178.

3) Gramm. § 246.

4) FRANCK § 216.

5) E. I, 135.

frunden (dat.), naast elkaar: op ten Saterdag voer die derde Sondach. Deze *n*-vormen zullen wel alleen schriftelijk gebruikt zijn.

HET NUMERALE.

§ 147. De hoofdtelwoorden zijn:

Nwfri.		Lw. ± 1870 (thans nog in de kl. steden)	Lw.
ien	1	ien	een
twa	2	twieə	twee
trije trɛie	3	drieə	drie
fjouwer	4	fier	fier
fiif	5	feif	feif
seis	6	ses	ses
saun	7	seuwen	seuwen
acht	8	acht	acht
njuggen	9	negen	negen
tsien	10	tieən	tien
alve	11	elf	elf
toalve	12	twaalf	twaalf
trettjin	13	dartien (ie kort)	dettien (ie kort)
fjirtjin	14	feertien	feertien
fiiftjin	15	fieftien	fieftien
tweintich	20	twintich	twintich
tritich	30	dartich	dettig
enz.			

De telwoorden in Lw. zijn thans vrijwel gelijk aan de ned.; ze worden blijkbaar gemakkelijk overgenomen. In het handelsverkeer vormen zij de woorden waarop het zeer speciaal aankomt; 't onderwijs hamert deze woorden er vrij vast in.

Het ofri. kende *ân* voor het masc. en *ên* voor het fem. en neutr. In het wfri. werd *ên* tot *ien* (§ 77) en deze vorm drong ook in het manlijk door, waarschijnlijk onder invloed van de getalverbinding waarin de neutrale vorm gebruikt werd.¹⁾

Het stadsfri. kreeg ook *ien*, dat gesteund werd door het hollands; geschreven heb ik 't in de niet-fri. oork. maar eenmaal aangetroffen:

¹⁾ Gramm. § 233 α.

yen groote sulver lepel ¹⁾). De oorzaak dat het zo weinig in de volle vorm voorkomt zal wel zijn, dat het meest lidwoord is, in welke functie het zwak betoond wordt.

Voor Lw. geeft JOHAN WINKLER nog ien op, in Dokkum is 't dat nog, in Lw. en Ha. is het als telw. één, maar in andere verbindingen als dou bist in moaienien nog ien, ook in ienichst kyn is de oude klank bewaard. Het Bi. heeft: een.

't Oudfri. had in 't mann. nom. twên, in 't fem. en 't neutr. twâ. Ook hier werd de neutr. vorm in getalverbindingen gebruikt en algemeen. In Lw. ontstond ws. onder hollandse invloed twieø, dat gemakkelijk kon indringen daar ook de fri. genitief voor alle geslachten en de nom. acc. masc. *ie*-vormen hadden. Twie komt in de oork. veel voor. Lw. Ha. en Sn. hebben nu twee, de andere steden twieø. Het Bi. heeft ook twee. Ba. (Am.) heeft vocalisering van de *w* in: tubakken twiebakken *beschuiten*, dat in Lw. niet meer gebruikt wordt, daar beskuten. Do. o.a. nog twiebakken, het nwfri. meest bakken.

De vormen voor drie zijn in 't oudfri. thrê masc., thria fem. en thriu, thria neutr. Ook hier is de neutr. vorm algemeen geworden: trije. In Lw. en in de andere steden bezigt men de hollandse vorm drie.

Voor feif is de hollandse vorm al vroeg in gebruik gekomen (§ 56), in fiectien en fiectich bleef de *i*, maar werd verkort.

Voor zeven komt in de oork. voor: soewen, soeuen, soven, seven, zeven. By tsestich en tsoeventich o.a. staat nog een *t* < *ant*-.

De overige telwoorden geven geen aanleiding tot opmerkingen; overal is de fri. vorm verdwenen.

§ 148. De ranggetallen komen met de nederlandse overeen; alleen darde heeft *ar* (§ 32).

§ 149. Breuken worden gevormd door achtervoeging van half aan 't telwoord dat 't niet volledige getal aangeeft: achtehalf = $7\frac{1}{2}$. Dit gebruik verdwijnt uit de steden.

In de fri. oork. komt de vorm met -deel voor: owfri. thrimdel: het derde deel. Hiervan bleef bewaard fandel, ferendeel, ferdendeel, het vierde deel; ook part is in gebruik: in fierde patsje roggebroad.

§ 150. Getaladverbia worden nu gevormd met het nederl. keer: driekeer, ook met maal, maar dit is minder gebruikelijk.

In de oork. ook werf en tijd.

Op.: De uitdrukking helte goater betekent in Lw., evenals in het fri.: tweemaal zo groot. Ontstaan uit helte kleiner?

¹⁾ E. I, 136.

HET ADVERBIUM.

§ 151. Een enkel adverbium gaat nog op een *e* uit; hij is rare *dwas*, hij woant hier dichtebij, it is mij liekefeul *evenveel*. Ook de plaatsadverbia: *hiere, dare, ware, hene* hebben dikwijls een *e*.

§ 152. Adverbia en preposities als *beneden, binnen, buten, boven* hebben een *n*, die ze in het ofri. en owfri., en ook in het nwfri. nog wel eens, missen. De *n* kan in sommige vormen uit de dat. meerv. zijn ontstaan (in het nwfri. komt ze vooral na prep. voor), en vandaar uit zich verbreid hebben. Bij andere bv. *beneden* (ofri. *binya*) en *boven* (ofri. *bova*) kan ontleening uit 't geschreven of gesproken ned. plaats gehad hebben. *Beneden* komt nwfri. niet voor, *boven* alleen in 't oosten v. Friesland; *HOF* houdt 't voor een hollandisme ¹⁾.

Een *n* hebben ook *laasten, temeensen tenminste, fan siden terzij*.

§ 153. Ook bijwoorden nemen de verkleiningsuitgangen aan, evenals in het ned. en nwfri.: *eventsjes, lekkertsjes, suuntsjes an zachtjes aan, strakjes straks* (toekomst), *netsjes, neeskjes (Do.) zo pas*.

Opm.: Het bijw. *mee* is in Lw. steeds met: *gaast met ga je mee*. Het nwfri. heeft *mei*.

DE PREPOSITIE.

§ 154. Over de voorzetzels is weinig afwijkends *mee* te delen: het gebruik stemt vrijwel overeen met het ned.

Het voorz. *toe* komt nog nu en dan voor: hij komt toe de huus uut, ik bring dy an huus toe. Dit gebruik komt overeen met het fri.

Na en *naar* worden niet onderscheiden; men gebruikt steeds *na* (nwfri. *nei*).

HET VERBUM.

De flectie van de sterke en zwakke
werkwoorden.

De uitgangen.

§ 155. Het ofri. kende twee klassen van zwakke werkwoorden: de eerste, de zogenaamde *jo*-klasse (ofri. *sella verkopen*, os. *sellian*, got. *saljan*) en de tweede, de *-oja*-klasse (ofri. *wakia waken*, os. *wakoian* en

¹⁾ Fri. Dg., bl. 184.

wakon, ags. wacian). Deze klasse is in het nwfri. bewaard: easkje eisen, maar in Lw. verloren gegaan.

De sterke en zwakke ww. hebben in het praesens dezelfde uitgangen.

Praesens ind.

	Ofri.	Nwfri.	Lw.
Sing. 1	-e, -o, -u	mien	mien
2	-est	dou mienst jo miene	dou mienst jou miene
3	-ith	hy mient	hij mient
Plur. 1, 2, 3	-ath, -eth)	miene	miene

Eenlettergrepige werkw. hebben in de 1. pers. sing. een *n*, ze horen bij de *mi*-verba: ik doen *ik doe*. In de 2. pers. sing. is de oorspronkelijke uitgang *-is* vergroeid met de *th* van het pronomen *thu*. Voor de *-st* vallen de *f*, *d*, *t* en *r* uit: dou geest, braast, swist, roest, *je geeft, braadt, zweet, roert*. Bij de beleefde vorm *jou*, die oorspronkelijk pluralis is, staat ook het ww. in het meerv.

In het mv. is de ofri. *th* weggevallen, de eenlettergrepige ww. hebben een *n*, dikwijls wordt er *-e* achter geplaatst: wij doene, jimme doene, sij doene.

Praeteritum ind.

	Ofri.		Nwfri.		Lw.	
	sterk	zwak	sterk	zwak	sterk	zwak
Sing. 1, 3-	-de		naem	miende	nam	miende
2 -st	-dest		dou naemst	mienste	dou namst	mienste
			jo namen	mienden	jou namen	mienden
Plur. 1, 2, 3	-don		namen	mienden	namen ¹⁾	mienden
	-on, un, -en, -in	-den				

De 2. pers. sing. is bij zwakke ww. vrijwel gelijk aan die van het praesens; de beleefde vorm heeft weer de meervoudsuitgang. De *n* van het meervoud is sonantisch en wordt m achter *m* en *p*, en tot |*n*| achter *ng*, *k* en *g* (*ch*) van de stam: jimme naem*m*, liep*m*, keek*n*, kreech*n*. Bij duidelijke articulatie *n*.

Imperatief.

	Ofri.	Nwfri.	Lw.
Sg. 2	...	nim	nim

¹⁾ De klinker is dikwijls gelijk aan die van 't enk.

Pluralisvormen komen niet meer voor. De zwakke tweede klasse heeft in het nwfri. een eigen vorm: keapje Lw. koop.

Infinitief

Ofri.	Nwfri.	Lw.
-a, -ia (2de zw. kl.)	helpe, keapje	helpe, kope
De eenlettergrepige ww. hebben een <i>n</i> : doen.		

De verbogen vorm van de infinitief (het gerundium) gaat in het ofri. op *-anne*, *-an* uit, in het nwfri. op *n* en zo ook in het Lw. Wij waren te swemmen. Deze vorm met *-n* wordt ook gebruikt, wanneer de infinitief substantief is, en in de constructie met een accusatief: Swemmen is gezond. Ik sach dy lopen. In het eerste geval kan ook de vorm zonder *n* gebruikt worden.

In het ofri. hadden part. praes. en gerundium, door de assimilatie van de *d* aan de *n*, soms dezelfde uitgang.

Participium praesentis.

Het tegenw. deelw. eindigt in het ofri. op *-and(e)*, in het nwfri. op *-ende* en zo ook in het Lw. De eenlettergrepige verba krijgen *-de*. In het fri. is soms de *d* afgevallen, ook in de niet-fri. oorkonden komt dit voor. Ook het Lw. kent nog mijen, hoeden (§ 103).

Participium perfecti.

In het nwfri. en het Lw. heeft het verleden deelwoord geen prefix meer: ik he een heel ent lopen (§ 89). In het ofri. ontbreekt het ook meestal; een enkele maal staat er *gi-*, *i-* of *e-* ¹⁾.

Zwak gevormde participia komen in het nwfri. en in het Lw. dikwijls voor bij sterke ww. en omgekeerd.

In het algemeen komen de Lw. vormen met de fri. overeen.

In de oorkonden vindt men hier en daar invloed van de fri. flectie. De 1. pers. sing. praes. komt herhaaldelijk voor met *-e*, wat ook mnl. was; in de plur. trof ik een vorm aan op *-nt*, die als een mengvorm van de fri. en ned. kan beschouwd worden: wij bevelent alle handen.... fri. wij bijfallet alla handem (bl. 55). Een andere verklaring van deze vorm is mogelijk. De wegval van de *th(t)* komt ook in fri. stukken al voor, hoewel zelden en het eerst, naar mijn vermoeden, wanneer het pronomen achter het werkwoord staat: habba wij. Ook in niet-fri. stukken ontbreekt een enkele maal de *-n*: hebbe wy ²⁾ ook versaeck wy, heb wy ³⁾.

¹⁾ Steller § 58.

²⁾ E. I, 32.

³⁾ E. I, 25.

De infinitief zonder *-n* is zeldzaam; zal men neme, zal coeme, zal bijwaere ¹⁾; een gerundium van een zwakke tweede klasse werkw.: is: toe bitalien ²⁾.

Het tegenw. deelw. zonder *-d* is niet zo zeldzaam: omdat wij sulf ghene segel op desser tijt bruken siin ³⁾, onder sitten is ⁴⁾.

Het verleden deelw. mist in de oorkonden dikwijls het prefix.

De hoofdvormen.

I. De sterke verba.

§ 156. De vocaalwisseling is gedeeltelijk bewaard gebleven; de twee vormen van het praeteritum hebben echter meest dezelfde klinker, die ook vaak gelijk is aan het part. perf.

a. De ablautende verba.

Klasse 1.

Ofri. ⁵⁾	glida	glêd	glidon	gliden.
Nwfri.	glide	glied	glieden	gliden.
Mnl.	gliden	gleed	gleden	gegleden.
Lw.	glide	gleed	gleden	gleden of gliden.

Zo worden vervoegd: bite *bijten*, smite *smijten*; het verl. deelw. met *i* ontbreekt vaak, zo bij: bliwe *blijven*, driwe *drijven*, kike *kijken*, like *lijken*, prize *prijzen*, ride *rijden*, slipe *slijpen*, slite *slijten*, stride *strijden*, wriwe *wrijven*, wize *wijzen*.

Een afwijkende praesensvocaal hebben: krije *krijgen*, lije *lijden*, snije *snijden* en mije *mijden*, dat zwak is geworden. Zie voor de vocaal (§ 56).

Strike *strijken* heeft de vormen strook, stroken, stroken. Spuie *spuwen* is geheel zwak; eveneens stiwe *stijven van linnen en stollen v. vet*. Zwakke nevenvormen hebben: knipe *knijpen*, wike *wijken*.

De werkwoorden van deze klasse wijken vrij wat af van den wfri., waarvoor ik na de bestaande grammatica's verwijs.

¹⁾ E. I, 136.

²⁾ E. I, bl. 315.

³⁾ E. I, 32.

⁴⁾ E. I, 54.

⁵⁾ De ofri. voorbeelden zijn „model”-vormen.

Klasse 2.

§ 158.	Ofri.	biada	bâd	bedon	beden.
	Nwfri.	biede	bea	beaën	bean.
	Mnl.	bieden	bood	boden	geboden.
	Lw.	biede	boad	boaden	boaden.

Zo worden vervoegd: bedriege *bedriegen*, fliege *vliegen*, frieze *vriezen*, ferlieze *verliezen* (de laatste twee hebben nog de grammatische wissering) *kieze*.

De *oa* [o:ə] komt alleen voor dentalen (§ 38 en 81).

De aorist-praesentia hebben in het praesens ofri. û, nwfri. û, mnl. u, Lw. u [y]. Voorb. buge, boog, bogen, bogen. Zo gaan: krupe *kruipen*, skuwe *schuiven*, slute *sluiten*, supe *zuipen*.

Verschillende werkwoorden hebben afwijkingen: snute *snuiten*, snutte, snuttten, snuten, sprute *spruiten*, sprutte, spruttten, spruten; gewoonlijk zijn zwak: duke *duiken*, glupe *gluipen*, ruke *ruiken*, skule *schuilen*, snuwe *snuiven*, stuwe *stuiwen*, strupe *struipen*. Sterke vormen komen ook voor. In het nwfri. zijn deze ww. ook meest zwak.

Klasse 3.

§ 159. Tot de derde klasse behoren de werkwoorden op nasaal of liquida + consonant. Daar deze consonantgroepen de voorafgaande vocaal op verschillende wijze beïnvloed hebben, ontstaan de onderstaande onderafdelingen.

a. Nasaal + consonant.

Ofri.	winna	wan	wunnon	wunnen.
Nwfri.	winne	woun	wounen	woun.
Mnl.	winnen	wan	wonnen	gewonnen.
Lw.	winne	won	wonnen	wonnen.

Zo worden vervoegd: bine ¹⁾ *binden*, beginne *beginnen*, dinge *dingen*, dringe *dringen*, fine ¹⁾ *vinden*, kringe *dringen*, opwine ¹⁾ *opwinden*, singe *zingen*, sinke *zinken*, skinke *schenken*, stinke *stinken*, wringe *wringen*. Ook swemme *zwemmen*. Sline (*verslinden*) *snoepen* komt alleen in het praesens voor. Van het fri. rinne *lopen* wordt de inf. en het praesens niet gebruikt, daarvoor bezigt men de vormen van *lopen*.

¹⁾ Door rekking van *i* voor *nd* hebben deze ww. [i] als praesensvocaal (§ 30).

b. *l* + consonant of *l*, *r* voor de stamvocaal.

Ofri.	helpa	halp	hulpon	hulpen.
Nwfri.	helpe	holp	holpen	holpen.
Mnl.	helpen	halp	holpen	geholpen.
Lw.	helpe	holp	holpen	holpen.

Zo worden vervoegd: gelde *gelden*, melke *melken*, skelle *schelden*, smelte *smelten*, swelle *zwellen*; treffe *treffen*, trekke *trekken*, fechte *vechten*, flechte *vlechten*.

Zwak is geworden: dolle *delven* (ofri. *delva*, nwfri. *dolle*).

c. *r* + consonant.

Ofri.	werpa	warp	wurpon	wurpen.
Nwfri.	swerve	swirf ü	swirven ü	swirven ü .
Mnl.	werpen	warp(ie)	worpen(ie)	geworpen.
Lw.	swerve	swurf	swurwen	swurwen.

Zo worden vervoegd: berge *bergen*, erwe *erven* (ook zwak), merke *merken*, werwe *werven*. Deze vormen komen vrijwel met de fri. overeen. Bederwe *bederven*, en sterwe *sterven* gaan in Lw. net zo, maar hebben doordat de *v* in het fri. weggevallen is, daar andere vormen. Worden heeft ook in de infinitief en het praesens een |ü|, het praeteritum is zwak; het luidt dus: wudde wudde wudden wudden. In het nwfri. bestaan naast deze ook vormen met *a* in de verleden tijd. Baste *bersten* heeft een zwak praeteritum, het part. is basten. Kerwe *kerven* is zwak.

Klasse 4.

§ 160.	Ofri.	breka	brek(ê)	brêkon	bretzen.
	Nwfri.	brekke	briek	brieken	britsen ü .
	Mnl.	breken	brak	braken	gebroken.
	Lw.	breke	brak	brakken	broken.
			brook	broken.	

Door de ofri. palatalisatie (brek), de assibilatie en umlaut (bretzen) wijken de fri. vormen sterk af van de wgerm. en van de mnl. Het Lw. dialect heeft de ned. overgenomen, behoudens enkele afwijkingen. Als breke gaan: spreke *spreken* en steke *steken*; nimme wijkt in het praesens af (§ 20) en heeft geen *o*-vormen in het praet. Stelen

heeft: stele, stoal, stoalen stoalen; komen: komme, kwam, kwammen, komen. Skere *scheren* is zwak, het verl. deelw. ook sterk.

Klasse 5.

§ 161.	Ofri.	lesa	les	lêson	lesen.
	Nwfri.	lêze	lies	liezen	lêzen.
	Mnl.	lezen	las	lazen	gelezen.
	Lw.	leze	las	lassen	lezen.

Zo worden vervoegd: ete *eten*, frete *vreten*, gewe *geven*, fergete *vergeten*, mete *meten*; een *i* in het praesens hebben bidde *bidden* en sitte *zitten*; het eerste is in het praet. meest zwak, de verl. dw. zijn *bidden* en *sitten*. Sien *zien* wordt vervoegd: ik sien, dou siest, hij siet; wij, jimme, sij sien; verl. deelw. sien. Weze *wezen* heeft in het praeteritum: waar, waren of was-wassen (het fri. heeft de *r*-vorm algemeen gemaakt) het verl. deelw. is weest.

De fri. vormen van deze klasse zijn geheel anders.

Klasse 6.

§ 162.	Ofri.	fara	fôr	fôron	faren, feren.
	Nwfri.	farre	foer	foeren	fearn.
	Mnl.	varen	voer	voeren	gevaren.
	Lw.	fare	foer	foeren	faren.
			(faa(r)de)	(faa(r)den)	(faa(r)d).

Zo worden vervoegd: grawe *graven*. De andere ww. vertonen alle afwijkingen: drage *dragen*, droech, droegen, droegen (draagd), frage *vragen*, froech, froegen, fraagd, jage *jagen*, jaagde, jaagd, slaan, *slaan* sloech, sloegen, slagen.

Wassen (schoonmaken) heeft wasse wos wossen wossen |ò|, de vormen met *k* zijn in Lw. en de meeste steden verouderd, in Do. en in Ba. (Am.) komen ze nog voor; het fri. heeft waskje |ɔ|, wosk, wosken, wosken, met |ò|.

Staan *staan* heeft: staan ston stonnen staan.

Bakke *bakken* is zwak, ook het part. perf.; zo ook lache *lachen*; sommigen die hun taal naar het ned. gaan vervormen, spreken van: wat he'k lachen *wat heb ik gelachen*.

b. De „reduplicerende” verba.

§ 163. Bij de „reduplicerende” verba is van een reduplicatie-silbe reeds in het ofri. niets meer te merken, evenmin als in het mnl.; ook

in het Lw. is die dus niet te verwachten. Ze onderscheiden zich door een |i|-vorm in het praeteritum; sommige zijn naar de ablautende verba overgegaan, andere zijn zwak geworden; dit zijn echter geen speciale Lw. verschijnselen.

Door deze verschijnselen, waarbij nog de ned. invloed komt, is een bevredigende indeling van de Lw. werkwoorden niet te geven. Hieronder worden de verba besproken, die vanouds reduplicerend waren.

1. Fange *vangen*.

Ofri.	fâ (faen)	feng, fing	fangen, finzen.
Nwfri.	fange	fong	fongen (vero. finzen).
Mnl.	vaen	vinc (vong)	ghevanghen, (ghevaen).
Lw.	fange	fong	fongen.

Voor de ofri. infinitief met *n* zie men LOOPSTRA bl. 55 noot 1; het part. perf. zonder assiblatie kan onder vreemde invloed zijn ontstaan, maar ook oorspronkelijk zijn ¹⁾. Als dit het geval is, kan de infinitief fange uit het part. ontwikkeld zijn naar analogie van andere reduplicerende verba, waarbij de infinitief en het part. dezelfde klinker hebben. Een andere mogelijkheid is, dat een zwak werkwoord fangia heeft meegewerkt; het bestaan van dit werkwoord is echter twijfelachtig; de plaats en uit de negentiende eeuw, die LOOPSTRA noemt (bl. 53 noot) hebben geen bewijskracht, omdat ze te jong zijn. De praeteritum-vormen met *o* zijn ook laat-mnl. ²⁾ en komen nu nog over een groot gebied voor. Vermoedelijk zijn ze het eerst ontstaan bij gaan naar analogie van staan; staan: ston(g)d = gaan : gong ³⁾; is dit zo dan zullen de Lw. en ook de nwfri. aan ned. dialecten ontleend zijn, zie gaan (bl. 171). Het praet. heeft daarna het werkwoord gebracht onder de inwerking van de 3de klasse, en zo is het nieuwe deelwoord fongen gevormd. Vormen met *o* staan in de oork. in de zestiende eeuw: ontfonten hebbende, sal ontfonten ⁴⁾.

2. Hange *hangen*.

Ofri.	hwâ(en)	h(w)eng	hwenzen (hwên, analogie naar dên).
Nwfri.	hingje	hinge hong	hinge. hongen.
Mnl.	hanghen (haen)	hinc (hong)	ghehanghen.
Lw.	hange	hong	hongen.

¹⁾ t.a.p. bl. 52.

²⁾ FRANCK, bl. 133.

³⁾ Vgl.: FRANCK, t.a.p.

⁴⁾ E. II, 207 en 211.

De ofri. vorm is uit het nwfri. geheel verdwenen; het werkwoord is vervangen door het zwakke, oorspronkelijk transitieve hangia, dat dus ook intr. betekenis heeft aangenomen en zijn voortzetting vindt in hingje, hinge, henge. De tweede en derde persoon van het praesens enkelvoud (dou hingest, hy hinget) heeft misschien het verbum onder invloed gebracht van de 3de klasse (kringe, krong, krongen) en zo de vormen hong hongen doen ontstaan, die meer gebruikt worden dan de oorspronkelijke. In Lw. is hangia hange geworden of is deze vorm uit het hollands overgenomen; ook de overige vormen kunnen overgenomen zijn, en dan zo ook in het fri. zijn gekomen; door gebrek aan oudere gegevens is het moeilijk te beslissen, maar hier is een mogelijkheid van een eigen, zij het dan ook analogische, ontwikkeling.

3. Gaan *gaan*.

Ofri.	gunga (gân, gên)	geng, ging	gangen, genzen (gên).
Nwfri.	gean (gonge ¹⁾)	gyng (gong)	gien (gongen).
Mnl.	ganghen (gaan)	ghinc	ghegangen, ghegaen.
Lw.	gaan	gong	gongen (gaan).

De vormen van staan, een werkwoord dat dikwijls gaan beïnvloedde en er door beïnvloed werd, waren in het ofri. *standa *stôth-stôdon stenden (stên), daarnaast *staan* met de bijvorm stên. Uit deze vormen blijkt dat het praet. van *gaan* de *o* niet aan 't fri. praet. van *staan* kan ontleend hebben. In het nwfri. luidt *staan*: stean, stie, stieden, stien; dit nwfri. praet. is waarschijnlijk uit het part. perf. gevormd ²⁾. Ook uit het nwfri. kunnen de *o*-vormen van gaan dus niet verklaard worden, zodat ze wel ontleend moeten zijn. Het deelwoord is naar analogie van de 3de klasse ontstaan (zie fange, bl. 170).

4. Falle *vallen*.

Ofri.	falla	fol	fallen.
Nwfri.	falle ɔ	foel u	fallen ɔ .
Mnl.	vallen	vel, viel	ghevallen.
Lw.	falle ɑ	fiel	fallen.

In de kleine steden komen de nwfri. vormen van het praet. nog wel voor; in Fra. trof ik foel aan; Lw. heeft de hollandse vorm overgenomen. In het fri. is het ww. blijkbaar onder invloed van de 6de klasse gekomen.

¹⁾ S. en H. bl. 147.

²⁾ Grdr.² bl. 1320/21.

Blaze *blazen*, waaie *waaien*, saaije *zaaien* zijn in het Lw. geheel zwak geworden.

5. Hiete *heten*.

Ofri.	hêta	hêt (hît)	hêten.
Nwfri.	hite (hjitte)	hiet (hjitte)	hiten (hjitten).
Mnl.	heten	hiet	gheheten.
Lw.	hiete	hiette	hieten.

De Lw. vormen zijn klankwettig uit het fri. te verklaren, maar ze komen ook overeen met de hollandse.

Skeide *scheiden* heeft skeide -skeidde -scheiden; de nwfri. vormen zijn skiede-skaette-skaet (ook skieden).

6. Late *laten*.

Ofri.	lêta	lêt (lit)	lêten.
Nwfri.	litte	liet	litten.
Mnl.	laten	liet	ghelaten.
Lw.	late	liet	laten.

7. Slape *slapen*.

Ofri.	slêpa	slêp, * slîp	slêpen.
Nwfri.	sliepe	sljipte, slepte	slept, sljipt, sliepen.
Mnl.	slapen	sliep	gheslapen.
Lw.	slape	sliep	slapen.

De ww. late en slape hebben hun vormen aan het hollands ontleend.

8. houe *houden*.

Ofri.	halda	hêld, hîld	halden.
Nwfri.	hâlde	houd (ook zwak hâldde)	hâlden (houden).
Mnl.	houden	held, hilt (hielt)	ghehouden.
Lw.	houe	houdde	houden.

In het oosten van Friesland komen als praeteritum-vormen voor hold-houden ¹⁾; dit zijn ook de vormen waar houd-houden klankwettig op teruggaan; de *e* is dus waarschijnlijk naar analogie van de 3de klasse verdrongen. Merkwaardig is dat in Lw. alleen in de

¹⁾ S. en H. bl. 146.

infinitief de *d* is verdwenen en niet uit het verl. deelwoord, misschien doordat hij hier gesteund werd door de *v*; in het praeteritum bleef hij mede bewaard, omdat hij daar de verleden tijd moest uitdrukken.

9. Lope *lopen* gaat zoals in het hollands; het ofri. *hlâpa* is verdwenen uit het Lw.; het nwfri. heeft nog leappe *springen*.

10. Roepe *roepen*.

Ofri.	hrôpa	*hrêp, rôp	hrêpen, hrôpen.
Nwfri.	roppe	rôp	roppen.
Mnl.	roepen	riep	gheroepen.
Lw.	roepe	riep	ropen.

In Lw. heeft het participium de *ô* bewaard; op Ba. (Am.) luidt het *roft*, een vorm die ook op Terschelling voorkomt.

Brade *braden*, rade *raden* en stoaten *stoten* hebben een zwak praet., maar een sterk verleden deelwoord.

II. De zwakke verba.

§ 164. In § 155 is al meegedeeld dat de tweede klasse van zwakke verba, die in het ofri. nog bestond en in het nwfri. bewaard gebleven is, in het Lw. opgelost is in de eerste.

Het praeteritum wordt gevormd door *-de* of *-te* achter de praesensstam te plaatsen; het eerste komt na vocalen stemhebbende consonanten en het tweede na stemloze; een verbindingsvocaal ontbreekt; in het ofri. kwam die in hoofdzaak nog alleen voor bij de tweede klasse, die nu in het nwfri. alleen *e* |*ə*| heeft zowel in het praet. als in het part. perf.: fiskje, fiske, ik ha fiske *vissen*, *viste*, ik heb *gevist*.

Het verleden deelwoord gaat uit op een *t(d)*. Sommige deelwoorden hebben bijvormen op *en*, evenals soms in het nwfri. ¹⁾: ik he met hem praten, wij he hem redden, wij he daar arbeiden, mien finger het bloeden *ik heb met hem gepraat*, *wij hebben hem gered*, *wij hebben daar gearbeid*, *mijn vinger heeft gebloed*; ook bij oorspronkelijk sterke ww. komt deze *en* voor (§ 158). Deze „sterke” verl. deelw. komen alleen voor wanneer de stam op *d* of *t* uitgaat: vgl. ruken *ruiken*, ruukte, ruukt, snute *snuiten*, snuutte, snuten. S. en H. vermoeden dat de *en* |*n*| achtergevoegd is, omdat anders het karakter van verl. deelw. niet als voldoende aangegeven wordt gevoeld. Ook analogie naar

¹⁾ S. en H. bl. 150.

oorspr. sterke ww. als braden *braden*, braadde, braden, laden *laden*, laadde, laden (vgl. lachen lachte lacht) kan meegewerkt hebben.

Sommige werkwoorden hebben een afwijkende praeteritumstam; het zijn die welke in het germ. al de verbindingsvocaal misten: bringe *brenge*, brocht, brocht, dinke *denken*, docht, docht, kope *kopen*, kocht, kocht, soeke *zoeken*, socht, socht.

In de oorkonden komen van bringe ook voor *bracht* en *gebracht*, *gebrought*, vormen die waarschijnlijk alleen geschreven zijn; soms staan ze in dezelfde zin met brocht; in het Lw. zijn ze nog niet doorgedrongen. Bringe wordt steeds brengen geschreven. Kocht heeft nog dikwijls koft naast zich, dat nu nog in het nwfri. naast kocht voorkomt, evenals een nog oudere vorm keape, die teruggaat op het ofri. kaped (*t, th*), zowel voor het praet. als het part. perf.; dit is ook de vorm die tot in het laatst van de fri. oorkonden het meest gebruikt wordt; koft is dan ook onder vreemde invloed ontstaan.

§ 165. Andere afwijkende zwakke verba zijn:

Sêgge *zeggen* nwfri. sizze.

Lw. Praes.	Nwfri.	Lw. Praet.	Nwfri.
ik sêg	ik siz	ik sei	ik sei
dou seist	dou seist	dou seist	dou seist
hij seit	hy seit	hij sei	hy sei
wij sêgge	wy sizze	wij seiden	wy seiden (<i>seine</i>)
jimme „	jimme „	jimme „	jimme „
sij „	sy „	sij „	sy „
Perf.			
ik he seid	ik ha seid (<i>sein</i>).		

Lêgge (nwfri. lizze) gaat net zo; het wordt voor *liggen* en *leggen* gebruikt. In Lw. komt de palatalisatie van de *g* niet meer voor; de vormen met *g* (*gg*) zijn onder vreemde invloed ontstaan.

Hewwe *hebben* nwfri. hawwe.

Lw. Praes.	Nwfri.	Lw. Praet.	Nwfri.
ik he	ik ha	ik had	ik hie
dou hest	dou hast	dou hast	dou hiest
hij het	hy hat	hij had	hy hie

wij he(wwe)	wy ha(wwe)	wij hadden	wy hieden (hiene)
jimme „	jimme „	jimme „	jimme „
sij „	sy „	sij „	sij „
Perf.			
ik he had	ik ha hawn.		

In het nwfri. komen ook *e*-vormen voor (§ 17).

De onregelmatige verba.

a. Verba praeterito-praesentia.

§ 166. Het praesens van deze werkwoorden is naar de vorm een praeteritum; een nieuw zwak praeteritum is er bij gevormd, ook het part. is meest zwak.

De Lw. vormen komen meestal overeen met de ned. Hieronder geef ik de fri. naast de Lw. vormen.

Eerste ablautsrij: wete *weten*.

Ofri.	Nwfri.	Lw.
praesens		
Sg. 1, 3 wêt	wit, wyt	weet
2 —	wit, wytst	weest
Pl. *witon, witath		
Owfri. witen, witet	witte, wite	wete
Praeteritum		
Sg. wiste	wiste, wyste	wist
Part. perf.		
—	witten, witen	weten.

Zie voor de verdeling van de twee nwfri. vormen met *i* en *y* Fri. Dg. bl. 52. De uitgangen in het nwfri. en in het Lw. zijn die van het praesens.

In de oorkonden komen enkele vormen voor van ogen *bezitten* ofri. *âga, dat ook in deze klasse hoort ¹⁾, maar in het nwfri. en Lw.

¹⁾ Grdr.², 1327.

verloren is gegaan. Ik noteerde praes. sg. I oeghe, praet. ochten ¹⁾,
 uchten (copie van het voorgaande stuk uit 1579 ²⁾).

§ 167. Tweede ablautsrij: doge *deugen*.

Ofri.	Nwfri.	Lw.
Praesens		
Sg. 3 daegh(t) ook dooch	1 dooch	dooch
	3 dooch(t)	doocht
2 —	doochst	doochst
Pl. daget	doge	doge
Praeteritum		
—	doogde	doogde
Part. perf.		
—	doogd	doogd.

In het owfri. komt *dooch* reeds voor in de Rechtsquellen ³⁾; dit en de
 nwfri. vormen zijn waarschijnlijk aan het ned. ontleend.

In Lw. wordt ook *deuge* gebruikt, dat dan geheel zwak is.

§ 168. Derde ablautsrij: kanne *kunnen* en *kennen*.

Ofri.	Nwfri.	Lw.
Praesens		
Sg. 3 kan	1, 3 kin	kan
2 —	kinst	kanst
Pl. kunnon, konnen		
konath(-et)	kinne	kanne
Praeteritum		
Sg. owfri. kude	koe (plur. -den, -ne.)	kon(nen)
Part. perf.		
—	kinnen, kind	kannen

De nwfri. vorm met *i* wijst op umlaut (uit de tweede pers. sg.
 algemeen geworden?), of is ontstaan uit *kenne kennen*, twee werk-

¹⁾ E. I, 54, jr. 1478.

²⁾ E. II, 653.

³⁾ K. VON RICHTHOFEN, Fries. Rechtsq. 251, 16; 254, 17; 256, 27.

woorden die dikwijls invloed op elkaar hadden en hebben; G. J. gebruikt voor beide in het praesens bovengenoemde vormen, S. en H. (bl. 158) geven nog *kenne* voor *kennen*, maar voegen er aan toe: „ook de infinitieven, tegenwoordige tijdsvormen en verleden deelwoorden van *kinne* en *kenne* worden vaak dooreengemengd in de spreektaal, doch in de schrijftaal worden ze gewoonlijk uiteen gehouden”¹⁾. Het praeteritum is dat van *kinne kunnen*. In Lw. worden voor beide werkwoorden bovenstaande vormen gebruikt; het part. perf. is ongewoon.

Durre *durven*.

In het ofri. bestonden evenals in het mnl. twee werkwoorden die elkaar beïnvloedden nl. praes. pl. *thurvon*, owfri. dikwijls *thoren nodig hebben* en pl. **dur(r)on wagen*. Het praeteritum van het eerste had de *st* van het tweede al overgenomen. Klankwettig naderden de werkwoorden elkaar nog meer doordat de *j* (*v*) na *r* af- of uitviel. In het nwfri. zijn de *t*-vormen (*th* werd immers in betoonde syllaben tot *t*) geheel verdwenen en luidt *wagen* nu: praes. sg. 1, 2, 3 *doar, doarst, doar*; pl. *doare*; praet. sg. *doarst*, pl. *doarsten* (*doarst* = |dwast|) part. perf. *doaren* (*doarst*). In Lw. worden in het praesens dikwijls de vormen van *durven* gebruikt, maar daarnaast ook ik *dur*, dou *du(r)st*, hij *du(r)t*, wij *durre*; het praet. luidt *du(r)st*, *du(r)sten*; het part. wordt niet gebruikt. Het praet. gaat klankwettig terug op *dorst* (§ 43) het praesens kan zowel uit *durfst*, als uit *dorren* verklaard worden. Do. heeft *deuren*, het gron. *duur'n*²⁾.

§ 169. Vierde ablautsrij: *salle zullen*.

Ofri.	Nwfri.	Lw.
Praesens		
Sg. 1 <i>skel, schil</i>	<i>scil</i>	<i>sal</i>
2 <i>scaltu, sceltu</i>	<i>sci(l)st</i>	<i>sast suust</i>
3 <i>scel, schil</i>	<i>scil</i>	<i>sal</i>
Pl. <i>scen, schellet(h)</i>	<i>scille</i>	<i>salle</i>
Praeteritum		
Sg. <i>skulde, skoe</i>	<i>scoe</i> , (pl. <i>scoeden, -ne</i>)	<i>su(de), suden</i>
Part. perf.		
—	<i>scillen</i>	<i>sallen</i>

¹⁾ Vgl. Phon. & Gr., 74: Although the written forms of this verb (*kenne*) differ from those of *kinne*, the pronunciation is the same.

²⁾ Sch. § 210.

De ofri. vormen zijn een bloemlezing uit de vele die voorkomen; voor een volledig overzicht verwijs ik naar SIEBS ¹⁾. De nwfri. hebben een etymologische *c*; alle vormen beginnen met *s* en niet met *sk*; in het owfri. komt deze *s* al op, die dikwijls als uit het hollands overgenomen wordt beschouwd; het nederduits heeft echter ook vormen met en zonder *ch* ²⁾, in oudere periode zelfs over een uitgebreid gebied zonder *ch*. De *k*-loze vormen in het ned. en het ohd. zijn nog niet voldoende verklaard ³⁾. Zou de oorzaak niet gelegen zijn in de weinige klemtoon die het woord krijgt, waardoor een begin met een dubbele consonant niet verdragen wordt? Geener andere praet.-praesentia heeft een zo zwaar begin.

De *i* in het fri. kan analogie zijn naar *wil* ⁴⁾, de *a* bleef klankwettig in de tweede persoon (§ 7), maar kon naar analogie van de andere vormen met *e* verdwijnen. In Lw. werd vroeger ook *sel* gebruikt, zoals WINKLER ⁵⁾ meedeelt; JELTEMA heeft dit dan ook naast *zil*; volgens mijn aantekeningen komt *sil* nog voor in Do., Fra., Bo., Bi. en Ba. (Am.). De *l* valt bij enclitisch gebruik van het pronomen dikwijls uit: *sa'k*, *sawwe*, *si'k*, *siwwe zal ik*, *zullen we*. Het praet. in Lw. is ontstaan uit het nwfri. *scoede(n)*, waarvan de *|u|* tot *|y|* is geworden onder invloed van de vele friese *|u|*'s, die in het ned. als *|y|* voorkwamen (§ 73). De *û* was in het fri. ontstaan uit *ô*, die door rekking uit *s(c)olde* was voortgekomen; in het laatst van de ofri. periode komen al vormen zonder *l* voor, evenals bij *woe* (§ 172).

De tweede persoon praes. sg. *suust* staat onder invloed van het praet.; beide vormen zijn dikwijls gelijk (§ 155). Zo ook bij *willen*.

§ 170. Vijfde ablautsrij: magge *mogen*.

Ofri.	Nwfri.	Lw.
Praesens		
Sg. 1 <i>mey</i>	<i>mei</i>	<i>mag</i>
2 —	<i>meist</i>	<i>magst (mast)</i>
3 <i>mey, may</i>	<i>mei</i>	<i>mag</i>
Pl. <i>mugun, mugath</i>	<i>meije</i>	<i>magge</i>
Praeteritum		
Sg. <i>machte, muchte, mochte</i>	<i>mocht</i>	<i>mocht</i>
Part. perf.		
—	<i>meijen (mocht)</i>	<i>maggen (mocht)</i>

1) Grdr.² bl. 1329.

2) LASCH § 443.

3) F.W. in voce.

4) Grdr.² t.a.p.

5) Dialecticon dl. I, 472.

De Lw. vormen zijn onder ned. invloed ontstaan; de fri. klankovergang *eg* > *ei*, *ai* komt in Lw. niet voor.

§ 171. Zesde ablautsrij: mutte *moeten*.

Ofri.	Nwfri.	Lw.
Praesens		
Sg. 1 môt	moat	mut
2 —	moast	must
3 môt	moat	mut
Pl. môten(en)	moatte	mutte
Praeteritum		
Sg. moste	moast	must
Part. perf.		
—	moatten	mutten

In het nwfri. heeft breking plaats gevonden (§ 63); in Lw. ontstond de *u* waarschijnlijk in de 2de pers. sing. praes. en in het praet. (§ 63).

b. Enkele onregelmatige verba.

§ 172. Wille *willen*. De indicatief van dit werkwoord is in het germ. uit een optatief ontstaan en daardoor vertoont het veel overeenkomst met de praet.-praes.

Ofr. ¹⁾	Nwfri.	Lw.
Praesens		
Sg. 1 wille, wel, wol	wol	wil
2 wilt, welt	wo(l)st	wist, wuust
3 wili, wil(le), wol, wel	wol	wil
Pl. willath, wellat	wolle	wille
Praeteritum		
Sg. welde, wilde, wolde	woe(de), (pl. woeden, -ne)	wu(-den,)
Part. perf.		
—	wollen	willen

¹⁾ Het ofri. heeft nog meer vormen dan hier gegeven zijn. Men zie daarvoor de ofri. grammatica's.

De Lw. praesensvormen zullen wel niet uit de oudere friese zijn ontstaan, want heel Friesland, behalve Schiermonnikoog heeft de *o*¹⁾, die al bij BOGERMAN (1550) voorkomt. Ook GOSSES (§ 113) wijst op het voorkomen van *wol*, hoewel het in zijn materiaal niet wordt aangetroffen. In de ned. oorkonden vond ik eenmaal *wol*²⁾. De *o* wordt verklaard uit de inwerking van de *w* en *l* en de invloed van het praeteritum, dat door dezelfde phonetische oorzaken een *o* kan gekregen hebben, wellicht heeft hier ook scolde invloed uitgeoefend; een derde mogelijkheid is, dat *wolde* uit een andere ablautstrap is ontstaan. Daar de oudste vormen niet vaststaan, is het moeilijk te beslissen. In het nwfri. is de *o* gerekt en tot |u:| geworden, welke in Lw. |y| werd (§ 64). De 2de pers. sing. praes. *wuust* staat onder invloed van het praet.

De oorzaak, dat de fri. vormen zich bij deze werkwoorden (suden en wuden) in Lw. hebben gehandhaafd, ligt misschien in het veelvuldig voorkomen er van; ook is het mogelijk, dat de geschreven taal hier geen invloed kon hebben, daar althans *wolden* zeer algemeen was en niet op enige afwijking met het fries attent maakte, zodat de fri. vorm geen afbreuk van de geschreven taal ondervond.

§ 173. Doen *doen*.

	Ofri.	Nwfri.	Lw.
Praesens.			
Sg. 1	dwe(e)	doch	doen
2	*dest	dochst	doest
3	dêt(h)	docht	doet
Pl.	dwât(h)	dogge	doen(e)
Praeteritum.			
Sg. 1, 3	dêde	die	dee
2	—	diest	deest
Pl.	dêden	diene (dieden)	deden
Part. perf.			
	dên	dien	deen

De Lw. vormen wijken geheel af van de nwfri. en komen met de ned. overeen, behalve de enigszins gerekte |u|-klank, die door een naslagje wordt gevolgd (§ 59). De *n* in de eerste persoon praes. was ook

¹⁾ Grdr.² bl. 1333.

²⁾ E. I, 53, jr. 1477.

in het ned. zeer gewoon, men zie hiervoor J. H. KERN ¹⁾. Het wegvallen van de *d* in deed en het blijven in deden is in overeenstemming met het fries (§ 103). Merkwaardig is het blijven van de ofri. vorm deen in het deelwoord; klankwettig is dit niet te verklaren: het ofri. heeft in het begin van de zestiende eeuw op de meeste plaatsen al *ie*, zo komt het althans in de teksten een enkele maal voor. Men zou aan noordhollandse invloed kunnen denken; waarschijnlijker lijkt mij echter dat de *ee* hier gehandhaafd werd onder de invloed van de praeteritum-vormen deden, die uit 't ned. zijn. Thans wordt ook *daan* wel gebruikt, in navolging van het A.B.

§ 174. Gaan en staan.

Beide werkwoorden hebben in de eerste pers. praes. sg. een *n* evenals doen. De andere vormen van gaan zijn al besproken in § 163; staan heeft dezelfde vormen als in het ned., ze wijken af van de fri. (§ 163) en luiden staan, staast, staat, staan(e); ston, stonst, ston, stonnen; staan.

§ 175. Het werkwoord „zijn”.

	Ofri.	Nwfri.	Lw.
Praesens			
Sg. 1	bim, bin	bin	bin
2	—	bist	bist
3	is	is	is
Pl.	send, sind(t)	binne	binne
Praeteritum			
Sg.	was	wie(r)	was (waar)
Pkl.	wêron, wêren	wieren	waren (wassen)
Part. perf.			
	wesen, wessen	west	weest

In de niet-fri. oorkonden komen naast *zijn* herhaaldelijk de oude pluralis-vormen voor: *sint*, *zynt*, ook *sijnnen*. In het fri. is de klinker van het praet. pl. overgegaan naar de sing.; in Lw. was dit ook het geval, maar de klinker in de plur. was aan het ned. ontleend. WINKLER gebruikt deze vormen (waar-waren) nog in het Dialecticon; ook thans hoort men in Lw. ze nog wel, daarnaast echter de ned. was, waren en bij sommigen was, wassen.

Het werkwoord wordt zowel met hebben als met zijn vervoegd.

¹⁾ Over de taal van de brieven van Huygens' zusters en D. v. Dorp, Ts. 48, 102.

SAMENVATTING.

§ 176. Wanneer we de gevonden verschijnselen samenvatten, dan zien we dat het Leeuwarder dialect in de behandeling van de wgerm. *a* de friese ontwikkeling heeft verlaten. Palatalisering van *a* tot *e* (fri. *bled* < *blad*) komt in Lw. nog in enkele woorden voor, die van 't fries overgebleven zijn, maar is er geen systeem. Slechts de [a] voor oudtijds velaar vocalisme, voor *ch*-verbindingen en voor andere nasalen dan *n*, is in overeenstemming met het fries, maar is ook nederlands. Met het opgeven van de palatalisering van de *a* heeft het Lw. een van de karakteristieke friese klankontwikkelingen verloren.

Wel is fries de rekking voor *-nd* en andere dentalen, die in sommige steden, echter niet meer in Lw., nog voorkomt. Deze rekkingen komen in Noord-Nederland o.a. in Holland, Groningen en Utrecht voor, al zijn de gevallen niet overal gelijk. Gebleven is ook de rekking voor *-ns* waarbij de *n* uitviel en de *a* genasaleerd werd. De gerekte *a* in open lettergrepen is niet gelijk aan de nwfri., behalve weer in enkele relicten. Hij valt samen met de *â* (§ 8).

Voor *r* + dentaal werd in het nwfri. de *a* soms gerekt tot [ɛ:]; dit verschijnsel kent ook het Lw. Ook Noord-Holland heeft deze rekking ¹⁾. Het is mogelijk dat door deze steun de vormen in Lw. niet verdwenen zijn (§ 10).

Wgerm. *a* voor *ld* en *lt* > [ɔu], in het nwfri. [ɔ:] (§ 13).

§ 177. De behandeling van de *e* en de umlauts-*e* komt grotendeels overeen met de friese.

De rekking *-er*, *-ir* voor dentaal tot [ɛ:] was in de Middeleeuwen vrij algemeen, alleen was het resultaat in 't noorden (Noord-Holland en Groningen) een meer gesloten klank dan in de Zuidelijke streken. Het nwfri. heeft in deze gevallen een [ü] (§ 18).

De ook hollandse overgang *-er*, *-ir*, > *ar* voor dentalen komt in Lw. voor, maar is voor verschillende woorden ook fries.

Voor labialen en gutturalen is de *er* bewaard; het fri. kent de overgang, behalve in een enkel woord, ook niet (§ 31).

Tegenover het Gronings en Hollands handhaafde het stadsdialect

¹⁾ Ho. Di. bl. 79.

de *er* die ook later A. B. was; waarschijnlijk komen deze A.B.-vormen oorspronkelijk uit Utrecht of Brabant ¹⁾.

Legge en *segge* zijn gerekt, evenals in het fri. *lizze* en *sizze*. Deze gerekte vormen komen ook in Drechteland voor (§ 23).

Fries is de overgang van *e* tot |ɛ| voor nasalen, en tot |ü| in guster en andere woorden (§ 20 en 22).

§ 178. In 't algemeen wordt de *i* in open syllaben tot |e:| gerekt in tegenstelling met 't fries dat |i| heeft. Er zijn echter een groot aantal woorden waar de |i| bewaard bleef. (§ 28).

Algemeen verbreid was in de Middeleeuwen de rekking van *i* voor *-nd* ²⁾; het fri. kent deze rekking ook en het Lw. heeft ze bewaard.

Rekking en ronding tot |ø| komt in Lw., in tegenstelling met het fri., voor in *leune*, *speule*, *feul*, *seuwen* e.a. woorden. Ook dit verschijnsel was zeer algemeen (§ 33).

De breking van *i* door *w* en *u* van de volgende silbe die ofri. was en nog in 't nwfri. zijn voortzetting vindt (sjonge *zingen*) is in Lw. ten gunste van de ned. vocaal opgeheven.

§ 179. De wgerm. *o* en *u* zijn in open syllaben voor dentaal gerekt tot |o:ə|, voor andere consonanten tot |o|. In het ofri. was de *u* |u| geworden en samengevallen met de *ú*. Het Lw. heeft de ned. klank overgenomen (§ 38 en 39).

De wgerm. *or* en *ur* voor dentaal zijn in Lw. |ü| geworden. Dergelijke verschijnselen van *r*-umlaut vindt men ook elders, echter niet onder dezelfde omstandigheden als in Lw. Het is mogelijk dat hier een autochthone ontwikkeling plaats vond van *or*, dat gerekt werd, en een diftong ontwikkelde |o.ə|, die in 't nwfri. tot |wa| brak, en in het Lw. assimileerde tot |ü| (§ 43).

Wgerm. *ol* voor *d* en *t* is in Lw. evenals in 't fri. en in het ned. |ou| § 44), behalve in *wuden* en *suden*, waar een eigen ontwikkeling plaats vond (§ 44).

In Lw. komen niet voor de algemeen hollandse ontrondingsvormen (breg, enz.), hoewel 't fries wel bijna gelijklopende vormen had. De oorzaak zal wel zijn dat de ingevoerde taal deze speciale hollandismen miste, die ook in de geschreven taal in de zestiende eeuw buiten Holland zeldzaam zijn (§ 45).

De *o* is in Lw. in verschillende woorden waar 't A.B. een *u* heeft

¹⁾ Ho. Di. bl. 118.

²⁾ Ho. Di. bl. 82.

verdrongen (*drok* > *druk*). Alleen *mosk* bewaart de *o*. Het fri. en het hollands hebben nog een *o* bewaard (§ 45).

In tegenstelling met het fri. heeft het Lw. voor een wgerm. *u* in open lettergrepen soms een *eu*. Deze *eu* is vrij algemeen o.a. hollands en gronings (§ 46).

§ 180. De wgerm. *â* is in Lw. in het algemeen |a:| en wijkt dus sterk af van de ofri. klank die *ê* was en tot |i:| werd (§ 47). Of de overgenomen |a:| in Lw. vroeger meer palataal was, is alleen te vermoeden. (§ 51).

Het hollands kende algemeen gesproken de |ɛ: en ɛ:| ¹⁾; tegenover de oostelijke |ɔ:| staat het Lw. afwerend.

De ofri. *ô* uit wgerm. *â* voor nasalen, die in 't nwfri. |wa| werd, is in Lw. verdreven (§ 49).

Of in de vormen leeg, kees umlaut van de lange *â* voorkomt, is twijfelachtig (§ 50); deze vormen zijn in de Middeleeuwen „oostelijk” ²⁾.

§ 181. De wgerm. *î* is in Lw. |i|, in de hiaat en aan 't eind van een woord |ɛi|. Deze diftongering is ook fries en verschilt van de hollands. De friese is fonetisch te verklaren en 't Lw. heeft de friese ontwikkeling gevolgd (§ 58).

§ 182. De wgerm. *ô* is in Lw. voor dentalen |u:ə|, voor andere consonanten |u|. Deze toestand is ook fries. In Lw. ontbreekt de umlaut van de lange *ô* (§ 60).

§ 183. De wgerm. *û* is in Lw. in de regel |y|, die wel aan 't hollands en aan 't utrecht's ontleend zal zijn. Verschillende woorden bewaren nog de |u|. De umlaut van de *û* (ofri. *ê*, nwfri. *ie*) ontbreekt in 't Lw. Wel zijn er verschillende *eu*-vormen ontstaan (§ 69 vv.).

§ 184. De wgerm. *ai* leverde in het Lw. enkele woorden op met |ɛ:| uit *â*, dus een friese ontwikkeling. Ook ontstond een |e:| evenals in het fries en het ned.; in andere gevallen verengde deze |e:| tot |i.ə|. Deze laatste overgang is fries, noord- en zuidhollands. Het verschijnsel zal in Lw. onder friese tendenzen zijn ontstaan en, daar de vormen gedeeltelijk overeen kwamen met de nederlandse, zullen ze zich gehandhaafd hebben (§ 74 vv.).

¹⁾ Ho. Di. bl. 72.

²⁾ Ho. Di. bl. 22.

Enkele woorden hebben nog een afwijkende vorm, waarvan de grondvorm wellicht aan het fries is ontleend: *toon*, *roof*, *roop* (§ 80).

§ 185. De wgerm. *au* heeft in 't fries een *â* opgeleverd, die in 't nwfri. |ɛ:| werd. In Lw. is deze sterk afwijkende vocaal vervangen door de algemeen ned. *ô* voor dentalen |o:ə|, voor andere consonanten |o.| (§ 81). Enkele woorden hebben oudere vormen bewaard.

§ 186. De westg. *eo* heeft ongeveer dezelfde ontwikkeling als in het ned.; het fri. heeft totaal andere vormen (§ 83).

§ 187. De wgerm. *iu* heeft in Lw. |y| opgeleverd, evenals in het groningen en in het oudere nederlands (§ 84).

§ 188. Het fri. consonantisme is in Lw. slechts gedeeltelijk bewaard. Gebleven zijn de *f*, de *s*, de *sk* en de |g| aan 't begin van een woord; de *sk* is pas laat aan 't eind en in 't midden van een woord *s* geworden. Fries is ook de wegval van de *r* voor dentalen en de uitval van de oude *th* tussen vocalen, evenals de assimilatie van *d* aan *r* en *l*: *jaar*, *boel*. Verder werd de *n* in vele gevallen sonantisch en viel dus niet af, zoals in het hollands; eveneens handhaafde de *d* zich tussen vocalen, behalve in enkele woorden (*rooie*, *goeie*, *kwaai*). De verbinding in *-nd* werd in vele gevallen *n*.

Daar tegenover staan gevallen waar 't fri. consonantisme werd verlaten. De assibilering van de *g* en *k* is opgegeven, uitgezonderd in een enkel woord; de friese *t* uit ofri. *th* verdween ook grotendeels; en de *n*, die voor *s* en *th* was uitgevallen, werd weer hersteld. De overgang van wgerm. *g* tot *j* voor een palatale klinker komt vrijwel niet meer voor. De verbinding *ks* (waechsdóm) is in Lw. *s*.

De meest karakteristieke verschijnselen van het fri. consonantisme zijn in Lw. dus uitgewist.

De twee- en drieklanken die het fries ontwikkelde, veroorzaakten het ontstaan van de combinatie *consonant + j* (*nj*, *bj*, *lj*, enz.), die in 't Lw. weer is verdwenen, doordat de bedoelde twee- en drieklanken door de ned. vocaal werden vervangen.

§ 189. Uit het gegeven overzicht volgt, dat het fries in Lw. grotendeels verdrongen is, maar dat verschillende friese tendenties die samenhangen met de articulatiebasis (rekkingen, diftongeringen en assimilatie-verschijnselen) zijn gebleven. Ook de consonanten bleven, wanneer ze niet te zeer afweken.

Men kan niet zeggen dat het Lw., wat de klanken betreft een speciaal hollands karakter heeft gekregen. Een moeilijkheid hierbij is dat enkele hollands lijkende verschijnselen uit het fries verklaard kunnen worden; speciale hollandismen (stark, reg, stik, bled) vertoont het niet; voor die woorden zijn vormen in gebruik die o.a. Utrechts en Brabants waren, en die in de zestiende eeuw in de schrijftaal algemeen gebruikt werden. Toch zijn ook specifiek brabantse vormen (de *d*-uitval en de diftongering van *i* en *uu*) niet overgenomen, misschien doordat de schrijftaal die niet duidelijk aangaf, waarschijnlijk door dat ze in de zestiende eeuw nog niet algemeen waren. Bovendien veronderstel ik, dat de gesproken taal van de ambtenaren en van de Friezen die het Nederlands hadden leren kennen, die immers niet alleen met Holland in aanraking kwamen, al te opvallende dialectismen had afgelegd, zodat die niet werden ingevoerd. Er zal in de zestiende eeuw in ambtenaars- en onderwijskringen een soort „gemeenlands” ontstaan zijn met vrij veel variatie, maar ook van sterke dialectismen gezuiverd. Als in de zeventiende eeuw de hollandse invloed sterker wordt, is de Leeuwarder volkstaal gevormd, en begint een zeer langzame ver-hollandsing die nu nog voortduurt.

§ 190. Overzien we de vormleer, dan valt ons op dat de friese deflectie, die ook hollands is, zich heeft gehandhaafd.

De meervouds-*n* is bewaard gebleven doordat hij sonantisch werd; de *s* is, evenals in 't fries, ingevoerd, de uitgang *-eren* komt vrijwel niet voor (§ 113 vv.).

De verkleiningsuitgangen zijn als in het fri. (§ 122).

De buigingsuitgangen komen overeen met de fri.: de infinitief en het praes. mv. missen de *n*, het praet. heeft die bewaard, evenals part. praet. (§ 155).

De verbogen infinitief behield de *n* (§ 155).

De hoofdvormen der werkw. staan sterk onder invloed van de analogie. De onregelmatige werkw. gaan soms op fri., soms op ned. vormen terug.

Het voornw. van de 2e pers. sg. bleef het fri. *dou*; als beleefdheidsvorm wordt *jou* gebruikt (nwfri. *jo*); meervoud is *jimme*, als in het fri. Het fri. *ús* kon zich daarentegen niet handhaven.

Het wederk. vnw. *zich* ontbreekt.

De telwoorden, de bijwoorden en de voorzetsels zijn grotendeels aan het ned. ontleend.

STELLINGEN.

I.

Het is niet waarschijnlijk dat de germaanse *ê*¹ in het angelsaksisch en fries eerst *â* werd, en daarna weer een palataal karakter kreeg.

II.

Het owfriesse aequivalent van het ags. *ād* is *eed* = turf.

III.

Het tweede bestanddeel van het eerste lid van de plaatsnaam *Wymbritzeradeel* is het geassibileerde owfri. *bregge*; een achtervoegsel als *-tjer* of *-ster* hoeft daarbij niet aangenomen te worden. (SIEBS in Grundriss² I bl. 1299.)

IV.

Het woord *klen* = klein in het owfri. mag niet als een hollandisme beschouwd worden. (J. J. LOOPSTRA, De assiblatie in de oudfriesse oorkonden, bl. 117.)

V.

De woorden *roof*, *roop* en *toon* zijn geen leenwoorden uit het oostfries. (E. LÖFSTEDT, Die nordfries. Mundart des Dorfes Ockholm und der Halligen I, 132.)

VI.

Het woord *cleedrijfte* (Oork. St. Anthony-Gasthuis II, 835) betekent: het recht om vee te drijven over iemands land.

VII.

In „*jearm'tonge'in puwll Fenn'leag'ne knet't, in nedd't, in breydjet*” (GYSBERT JAPICX Wirken, Boalsert 1936, 232) betekent *puwll* niet poel (EPKEMA) en ook niet strik (Dr. W. DE VRIES Palatalisering van *û* in het Westerlauwers Fries, blz. 21).

VIII.

O ljeave santjin wordt in het Friesch Woordenboek ten onrechte met *sant* = heilige in verband gebracht.

IX.

In de uitgave van Vondels *Lucifer* door Dr. N. A. CRAMER en B. H. MOLKENBOER (Zwolle 1935) 115 en 116 wordt de verklaring van het Ned. Woordenboek van *bondig* (regel 341) ten onrechte als „volkomen ondichterlijk, en Vondel geheel onwaardig” verworpen.

X.

In de opzet van Karel ende Elegast zit geen humor. (F. E. J. MALHERBE, *Humor in die algemeen en sy uiting in die afrikaanse letterkunde*, 47.)

XI.

De argumenten voor Dr. J. F. M. STERCK's mening dat in de „oorspronkelijke *Gijsbrecht*” een misviering of een vermelding er van zou gestaan hebben, zijn niet overtuigend. (Vondel W.B.-uitgave III, 515 vv. en Dr. W. A. P. SMIT, *Nieuwe Taalgids* 29).

XII.

De mededeling van Dr. P. J. BLOK dat Leeuwarden in het laatst van de vijftiende eeuw „zich een wapen met den dubbelen rijksadelaar aanschafte”, is niet voldoende gefundeerd. (*Geschiedenis van het Nederlandsche Volk* I, 508).

XIII.

De voorstelling van Dr. H. W. E. MOLLER, dat „de allerdroevigste scheiding” — tussen Zuid en Noord — „vooral werd bewerkt door de inhalige zelfzucht en starre onverdraagzaamheid van het grote gewest Holland, dat middelpunt zou worden van de nieuwe staat met nauwelijks een derde van het Nederlandse volk, de onverdraagzaamheid en zelfzucht ook van Zeeland en Jan van Nassau”, is in strijd met de feiten. („Het Zuid-Nederlands nationaliteitsbesef” in *Volkseenheid*, bl. 58). *Onjuist!*

XIV.

Het is onjuist dat de aanhangers van het Réveil meer naar het verleden dan naar de toekomst keken. (Dr. N. JAPIKSE in „Het Réveil in Nederland” door M. ELISABETH KLUIT, bl. VIII.)

XV.

Het opleven van het nationaal gevoel in Nederland kan een versterking, maar ook een gevaar voor de Friese Beweging zijn.

XVI.

In art. 26 lid 3 van het Academisch statuut behoort naast het Nederlands ook het Fries genoemd te worden.

XVII.

Het onderwijs in de Nederlandse taal op de Middelbare scholen mag zich niet beperken tot lezen, spreken, en stellen, maar moet ook taalkundige kennis bijbrengen.

XVIII.

Het vaststellen van een standaard-uitspraak van het Nederlands is voor Noord-Nederland onnodig en ongewenst.

